

اندرا

۽ ٻيون اوائلي ڪهاڻيون

امر جليل

ڪاچو پبليڪيشن
ڪراچي، سنڌ

ڊجيٽل ايڊيشن:

سنڌ سلامت ڪتاب گهر

Dedication

ارپنا

رتن تلاء پرائمری اسکول، ڪراچيءَ جي نالي، جتي 1942ع کان 1946ع تائين مون ذهن کي وسيع ۽ روح کي روشن ڪندڙ پنهنجي تعليمي زندگيءَ جا پهريان چار سال گذاريا هئا. روزانو ڪلاس شروع ٿيڻ کان اڳ، اسيمبليءَ ۾ اسين ٻه ترانا ڳائيندا هئاسين. پهرين رابندر نات ٽيگور جو ترانو:

جن گن من اڏينايڪ،
ڀارت ڀاڳيه وڌاتا.

۽ ٻيو علامه اقبال جو ترانو:

سارے جہاں سے اچھا ہندستان ہمارا،
ہندی ہیں، ہم وطن ہیں، سارا جہاں ہمارا۔

رتن تلاء پرائمری اسکول ۾ تعليم سان گڏ اسان کي حب الوطنيءَ جا درس ڏنا ويندا هئا. اسان جي شعور ۽ لاشعور ۾ ويهجي ويو هو ته وطن اسان جي ماءُ آهي. ماءُ جو ورهاڱو ٿي نه سگهندو آهي. اسين، سندس اولاد وراهجي ويندا آهيون.

امر جلیل

سند سلامت پاران :

سند سلامت **ڊجيٽل بوڪ ايڊيشن** سلسلي جو ڪتاب نمبر (269) اوهان اڳيان پيش ڪجي ٿو. هي ڪتاب **”اندرا“** نامياري ليکڪ، ڪهاڻيڪار ۽ دانشور **امر جلیل** صاحب جي لکيل اوائلي ڪهاڻين جو مجموعو آهي، **”اندرا“** امر جلیل جي پهرين ڪهاڻي آهي جيڪا 1956ع ۾ نوابشاھ مان نڪرندڙ رسالي **”ادا“** ۾ ڇپي هئي.

امر جلیل لکي ٿو **”اوائلي ڪهاڻين جو ڪتاب مختيار احمد ملاح جي محبتن ۽ ڪوجنائن جي ڪري اوهان جي هٿن تائين پهتو آهي. اوائلي دور جي ڪهاڻين کي مون وساري ڇڏيو هو. ڪنهن به ڪهاڻيءَ کي پنهنجي ڪنهن ڪتاب ۾ مون جاءِ نه ڏني هئي. ائين سمجهو ته اهي ڪهاڻيون منهنجيون رد ڪيل ڪهاڻيون هيون. مختيار ملاح جي ڳالهه مون کي دل سان لڳي جڏهن هن چيو ته پڙهندڙ کي پنهنجي ليکڪ جي ادبي اوسر بابت خبر هئڻ گهرجي. مون اوائلي ڪهاڻين کي ڪتابي صورت ۾ آڻڻ لاءِ حامي پري ڇڏي.“**

هن ڪتاب جو ٽيون ايڊيشن **ڪاڇو پبليڪيشن پاران** 2012ع ۾ ڇپايو ويو. اسان ٿورائتا آهيون فيسبوڪ جي پيج **”فينس آف امر جلیل“** جي ايڊمن سارنگ امداد ۽ ٻين دوستن جا جن هي ڪتاب ڪمپوز ڪري سند سلامت ڪتاب گهر ۾ پيش ڪرڻ لاءِ موڪليو. ٿورا سائين امر جلیل جا جنهن ڪتاب پيش ڪرڻ جي اجازت ڏني ۽ نوجوانن لاءِ اتساهه ۽ اميدن ڀريل پيغام ڏنو.

محمد سليمان وساڻ
مينيجنگ ايڊيٽر (اعزازي)
سند سلامت ڊاٽ ڪام

sulemanwassan@gmail.com
www.sindhsalamat.com

فهرست

7	1. دل تي لکيل درس
10	2. ڪهاڻين جي ڪٿا - منهنجي آتم ڪٿا
23	3. گناه
29	4. هوشوشيديءَ جي آخري شام
33	5. اُڃايل
39	6. وري ياد آيا
42	7. عورت
47	8. انڪار به آ - اقرار به آ
53	9. هولي
55	10. ٻه چور
60	11. سرحد
69	12. سنڌو سجاڳ ٿيندو
74	13. برف جو تاج محل
82	14. اڄ تي پيار پڄاڻيون .....
85	15. ويران دل جي دنيا
91	16. پٿر ۽ پيار
97	17. چرٻت ۽ هڪ مداري
105	18. منهنجي محبت ۽ مان
115	19. دولت، ناموس ۽ هڪ ڪنوارو
119	20. اندرا

اعتراف

اوائلي ڪهاڻين جو ڪتاب مختيار احمد ملاح جي محبتن ۽ ڪوجنائن جي ڪري اوهان جي هٿن تائين پهتو آهي. هڪڙي ڏينهن منهنجين اوائلي ڪهاڻين ۽ ٻين لکڻين جو ضخيم مسودو مون وٽ ڪٿي آيو. مختيار ملاح کي ضخيم ڪتابن لاءِ جس آهي. مون سندس ضخيم ڪتاب، ”سنڌي ادب تي هڪ نظر“، ”سنڌي ادب جي تاريخ جو جديد مطالعو“، جنرل ناليچ ۽ پبلڪ سروس ڪميشن جي امتحانن لاءِ تياري ڪرائيندڙ ڪتاب ڏنا آهن. منهنجين اوائلي تحريرن جو مسودو به سندس ٻين ڪتابن وانگر ضخيم هو.

چئن پنجن تحريرن کي ڇڏي مختيار ملاح لاءِ ڪيئن ۽ ڪٿان منهنجي شروعاتي دور جون ڪهاڻيون ۽ مختلف تحريرون هٿ ڪيون هيون! ايڏي جاکوڙ ڪوبه شخص جذبي جي سچائي ۽ محبت کان سواءِ ڪري نه سگهندو آهي.

اوائلي دور جي ڪهاڻين کي مون وساري ڇڏيو هو. ڪنهن به ڪهاڻيءَ کي پنهنجي ڪنهن ڪتاب ۾ مون جاءِ نه ڏني هئي. ائين سمجهو ته اهي ڪهاڻيون منهنجيون رد ڪيل ڪهاڻيون هيون. مختيار ملاح جي ڳالهه مون کي دل سان لڳي جڏهن هن چيو ته پڙهندڙ کي پنهنجي ليکڪ جي ادبي اوسر بابت خبر هئڻ گهرجي. مون اوائلي ڪهاڻين کي ڪتابي صورت ۾ آڻڻ لاءِ حامي ڀري ڇڏي.

پهرئين واليوم لاءِ ڪهاڻين جي چونڊ مون پاڻ ڪئي آهي. ائين به ٿي سگهيو ٿي ته سموريون اوائلي ڪهاڻيون هڪ ئي ڪتاب ۾ ڏجن ها. پر پوءِ ڪتاب جي قيمت چار پنج سئو رپيا ٿي وڃي ها. پڙهندڙ جي پهچ کان ٻاهر نڪري وڃي ها. مون هميشه ڪوشش ڪئي آهي ته جڏهن به منهنجو ڪتاب شايع ٿئي. ڪتاب جي قيمت پڙهندڙن جي پهچ مطابق هجي.

عجب جهڙي ڳالهه آهي ته هن ڪتاب ۾ شامل ڪهاڻيون مختيار احمد ملاح، پبلشر محمد علي ماجد ۽ اوهان اڪثر پڙهندڙن جي چمڻ کان اڳ جون لکيل آهن.

امر جليل

دل تي لکيل درس

مان منهن ورائي گذري ويل اڌ صديءَ کان ڏهاڪو ڪن سال اڳتي ڏسان ٿو. رتن تلاءُ گورنمينٽ پرائمري اسڪول ڪراچي کي باهه ڏني اٿائون. اُلاو دررين ۽ بالڪونين مان پنيٽ ڪري اُپري رهيا آهن. هجوم ۾ هڪ ڏهن ٻارهن سالن جو چوڪرو حيرت ۽ اچرج وچان باهه جي پنيٽن ڏانهن ڏسي رهيو آهي. پريشانيءَ سبب هو توائي ٿي ويو آهي. کيس ڪجهه سمجهه ۾ نه ٿو اچي ته ڇا ڪري! هو اُپرنڌڙا لائن ڏانهن وڌي ٿو. ماڻهو کيس روڪي، چڪي، پوئتي ڪن ٿا. ماڻهن جي ٻانهن ۾ جڪڙيل چوڪرو رڙيون ڪري رهيو آهي، ”چو؟ چو؟ چو؟“

1947. مارچ يا اپريل جو مهينو. ٽيهٺ چوهٺ سال گذري ويا آهن. ان ڳالهه کي. اُن وقت تائين اسان جي ڪچڙي ذهن ۾ انگريزن کي هندستان مان ڪڍڻ جون ڳالهيون هلنديون هيون. وڏن جي اوسي پاسي ويهندي يا لنگهندي ملڪ کي انگريزن جي غلاميءَ کان آزاد ڪرائڻ جون ڳالهيون ٻڌيون هيون. پوءِ الاءِ ڇا ٿي پيو! انگريزن کي ملڪ مان لوڏي ڪڍڻ بدران ملڪ وراهڙ جون ڳالهيون نڪري پيون. چيائون پي ته هندستان کي ٻه ڀاڱا ڪندا. هڪ ڀاڱي ۾ هندو رهندا. ٻئي ڀاڱي ۾ مسلمان رهندا. ٻنهي ڀاڱن کي جدا رکڻ لاءِ وچ ۾ ڪا سرحد چڪيندا، يا پٽ بيهاريندا. ان قسم جي ڳالهين اسان چوڪرن کي منجهائي وڌو هو.

اين جي وي هاءِ اسڪول جي ٽينس ڪورٽ تي ٽينس بال سان ڪرڪيٽ راند ڪري سانجهيءَ ويلي سعيد منزل وٽ اچي بيهندا هئاسين ۽ ماحول ۾ ايندڙ تبديليءَ کي محسوس ڪندا هئاسين. اسان جي اوڙي پاڙي ۾ رهندڙ ۽ اسان جي گهر ايندڙ ويندڙ پنهنجن عزيزن کان وڌيڪ ويجهين هندو فيمليين مسلمانن وٽس وڳا پائي ورتا هئا. هر دم ڪلڻ ۽ مرڪڻ وارن چهرن تي خوف جا پاڇا اُپري آيا هئا. حراس سندن گهرن تي چانئجي ويو هو. اهڙي غير يقينيءَ واري ماحول ۾ منهنجي ذهني اوسر ٿي رهي هئي.

هڪڙي ڏينهن سعيد منزل جي ڪنڊ وٽ ماڻهن کي ٽولن ٽولن ۾ بيٺي، ۽ سرگوشيون ڪندي ڏٺوسين. ڪراچيءَ ۾ برنس روڊ تي ڪجهه هندو فيمليين تي مجاهدن خوني حملا ڪيا هئا. اتي ڪنهن وڏي واڪ چيو ”رتن تلاءُ اسڪول کي باهه ڏني اٿائون.“

ان هڪ جُملي منهنجي ايندڙ زندگيءَ جي جنم پتري لکي ڇڏي — منهنجن لاڙن، روين، يقينن ۽ اعتقادن جو تعين ڪري ڇڏيو. تمام ننڍڙي ڄمار ۾ مون مذهبن جي نالي ۾ نفرتن کي بدترين روپ ۾ ڏسي ورتو. هوش هوندي به مان بيهوش بندر روڊ لتاڙي، ٽيمپل روڊ تان ڊوڙندي رتن تلاءُ اسڪول آڏو وڃي بيٺس. هجوم ۾ ڪجهه ماڻهو هنيوشيون هڻي نعرا بلند ڪري رهيا هئا — ”لے ڪے رہیں گے“

پاڪستان "ڪجهه ماڻهو ماڻ ڪري اسڪول جي درن درين مان اُپ ڏانهن اڀرندڙ آلاؤ ڏسي رهيا هئا. ڪجهه دير کان پوءِ فائر برگيڊ جون ٻه گاڏيون آيون، ۽ باهه وسائي هليون ويون. مان گهر موٽي آيو هوس. امان سان چنبڙي روئي پيو هوس. مون کي ڏاڍو ڏک ٿيو هو - ڏاڍي تڪليف پهتي هئي. دل پي چاهيو هان ڦاڙي رٿان، رڙيون ڪريان. مٿي ۾ مٿي وجهان! اُن شام کان پوءِ آيل رات ڏاڍي پوائتي هئي. اڪيون بند ڪريان ته اسڪول کي لڳل باهه جا پنيٽ نظر اچن. اڪيون کوليان ته پاڻ کي پچرندي محسوس ڪريان.

ان قسم جي پوائتي ڪيفيت غير معمولي هئي. رتن تلاءُ اسڪول منهنجو پهريون درسگاهه هو. رتن تلاءُ اسڪول جا ٽيچر منهنجا پهريان پهريان استاد هئا. رتن تلاءُ اسڪول ۾ پهريان پهريان دوست مليا هئا، اندرا، ارجن، پرشوتم ۽ سشيل. رتن تلاءُ اسڪول جي راندين واري ميدان ۾ مون پهرين دفعي فٽبال کي ٽڙا هنيا هئا - ۽ بيت هٿ ۾ کڻين هئي. صبح جو ساڍي نوين لڳي اسڪول جي اسيمبلي ٿيندي هئي. چئن درجن جا اسين شاگرد، چوڪرا ۽ چوڪريون چار قطارون ٺاهي بيهندا هئاسين. هيڊ ماسٽر ڊگهي پول سان ٻڌل رسيون چڪي تن رنگن وارو جهنڊو جهولائيندو هو. چار شاگرد اول را بندر ناٿ ٽيگور جو ترانو، جن هن گهن، ۽ پوءِ علامه اقبال جو ترانو. سارے جهاں سے اچھا هندستان ہمارا، ڳائيندا هئا، ۽ قطارن ۾ بيٺل شاگرد هنن سان سر ۾ سر ملائيندا هئا. سڀني شاگردن لاءِ منجهند جي ماني گهران ايندي هئي. اسين ننڍڙيون ننڍڙيون ٽوليون ٺاهي، ڪڏهن به ڇڻا، ته ڪڏهن چار ڇڻا پاڻ ۾ ونڊي وراهي ماني کائيندا هئاسين. ٽيچرس کان نه ملندي هئي ڇڙب، نه ملندا هئا ڌڙڪا. ڪلاس هلندي موقعي مهل سان ٽيچر اسان کي شعوري تربيت ڏيندا هئا - ڌرتي اسان جي ماءُ آهي - پنهنجي ماءُ کي انگريزن جي غلاميءَ کان آزاد ڪرائڻو آهي - انگريزن کي پنهنجي ملڪ مان ڌڪي ڪڍڻو آهي - اسان جو مرڻ جيئن ماءُ سان آهي.

اهڙي ماحول ۾ مون پيڙهه واري پٿر جهڙا چار سال گذاريا هئا. هينئر مان چوهرتر سالن جو اچي ٿيو آهيان. انهن چوهرتر سالن ۾ مون انيڪ لاهه چاڙها ڏنا آهن، پر مان رتن تلاءُ اسڪول ۾ گذاريل چار سال وساري نه سگهيو آهيان. اڄ به منهنجي لاشعور ۾ لوح تي محفوظ ٿيل آهي ته جنهن ڌرتيءَ تي مون جنم ورتو سا ڌرتي منهنجي ماءُ آهي. مان 1936 ۾ ڄائو هوس. اُن وقت پاڪستان جو نالو نشان نه هو. فقط هندستان هو. تنهن ڪري مان پيدائشي هندستاني Born Indian آهيان. اها تاريخي حقيقت آهي، جنهن ۾ ڪنهن به قسم جي تبديلي آڻڻ امڪان کان ٻاهر آهي. 1947 ۾ مسلمان سياستدانن منهنجي ماءُ کي ٻه اڌ ڪرائڻ ۾ ڪامياب ٿيا. ان ڳالهه کي ٽيهٺ سال گذري ويا آهن. پر مان پنهنجي ماءُ جو ورهاڱو قبول ڪري نه سگهيو آهيان. ماءُ جو ورهاڱو ٿي نه سگهندو آهي. سندس ٻار وراهجي ويندا آهن.

رتن تلاءُ اسڪول کي ڏنل باهه فائر برگيڊ جون ٻه گاڏيون وسائي هليون ويون هيون. پر منهنجي وجود ۾ سوچن جو مڃُ وسائي نه سگهيو هيون. منهنجو رتن تلاءُ اسڪول هندو هو نه مسلمان هو نه مندر هو نه مسجد هو. پوءِ منهنجي اسڪول کي باهه چوڏني هٽائون؟ ڌرتيءَ کي ماءُ مڃڻ جو درس مون کي ان اسڪول مان مليو هو. مون پنهنجي ماءُ جو ورهاڱو جيتوڻيڪ تاريخي حقيقت آهي، پر

قبول نه ڪيو آهي. مان ماءُ جي سرير تي نڪتل سرحدن جو منڪر آهيان. مان بادل آهيان. سرحدن کي گت نه آڻيندو آهيان. مان واءُ وانگر مٿان اڏامندو رهندو آهيان. منهنجي تصور جي ڪا به حد مقرر ٿيل ناهي. منهنجي آتما، منهنجو روح آزاد آهي. مان بنا پاسپورٽ، بنا ويزا جي ڪراچيءَ مان اڏامي ڪلڪتي جي ايڊن گارڊن ۾ ڪرڪيٽ ميچ ڏسي موٽي ايندو آهيان. مان مڌوبن ۽ مٿرا مان ٿي ايندو آهيان. ڪاشيءَ مان تيرت ياترائون ڪري ايندو آهيان. بندرا بن ويندو آهيان. مان پوني جي گهٽيءَ گهٽيءَ ۾ ان جاءِ کي ڳوليندو آهيان جتي منهنجي ماءُ جنم ورتو هو. مان ممبئيءَ ۾ اُن پاڙي لاءِ سرگردان رهندو آهيان جتي منهنجي ماءُ وڏي ٿي هئي. تڏهن، مون وٽ نه هوندو آهي پاڪستاني پاسپورٽ ۽ پاسپورٽ تي لڳل هندستاني ويزا. منهنجو تصور سرحدن جو پابند ناهي. مان 1936 ۾ ڄائو هوس. مان پيدائشي هندستاني Born Indian آهيان. مان ڪٿي به رهان، پر هندستان ۾ آزاديءَ سان اچڻ وڃڻ، گهمڻ ڦرڻ، رهڻ، ياترائون ڪرڻ منهنجو بنيادي، انساني، اخلاقي، ۽ پيدائشي حق آهي. مان سمجهان ٿو محسوس ڪري سگهان ٿو تڏهن ان قسم جي ذهني ڪيفيت مون کي ڪنهن نه ڪنهن ڏينهن ديوانگيءَ جو در ڏيکاريندي.

امر جليل

17 مئي،

2010

ڪراچي

B-702, Sand View Homes
Frere Town

Clifton-Karachi, Sindh.

E-mail:

amarjaleel@cyber.net.pk

amarjaleel36@gmail.com

آتم ڪٿا

ڪهاڻين جي ڪٿا

منهنجي آتم ڪٿا

ڪوبه پينٽر يا آرٽسٽ پنهنجي اوائلي دور جون تصويرون پنهنجي آرٽ گيلريءَ ۾ نه لڳائيندو آهي. ساڳي طرح هڪ شاعر يا ليکڪ اوائلي دور دوران تخليق ٿيل تحريرن کي پنهنجي ڪنهن ڪتاب ۾ جاءِ نه ڏيندو آهي. مون به اڄ تائين ائين ڪيو هو. سن 1955ع ۾ پهرين ڪهاڻي **اندرا** کان وٺي 1965ع ۾ لکيل ٻن شرمندو ۽ پشيمان ڪندڙ ڪهاڻين، **سرحد ۽ سنڌو سجاڳ ٿيندو**. تائين ڏهن سالن ۾ لکيل ڪهاڻين کي (هڪ ٻن کي ڇڏي) پنهنجي ڪنهن به ڪتاب ۾ شامل نه ڪيو. سن 1962 ۾ بمبئي مان نڪرندڙ ”ڪونج“ رسالي طرفان ڪرايل هند سنڌ ڪهاڻي چٽا پيٽي ۾ منهنجي ڪهاڻي **سوجهرو** کي پهريون انعام مليو هو. اها ڪهاڻي منهنجي هڪ ڪتاب ۾ شامل آهي. ٻي ڪهاڻي، **اروڙ جو مست** کي ”روح رهاڻ“ رسالي طرفان سال 1964 جي بهترين ڪهاڻي قرار ڏنو ويو هو. **اروڙ جو مست** به منهنجي ڪنهن ڪتاب ۾ شامل آهي. باقي، مان نه ٿو سمجهان ته پهرين ڏهن سالن دوران لکيل ڪا ڪهاڻي منهنجي ڪنهن ڪتاب ۾ شامل آهي.

سن 1955ع کان 1965ع تائين گذريل ڏهه سال منهنجي زندگيءَ جا مضطرب، منتشر ۽ ايڊوينچرس (مهمجوئي) سان ڀريل سال هئا. انهن ڏهن سالن مون کي مروڙي، ڊاهي، ٺاهي اهڙي ڪالب مان ڪڍيو جيڪو هر گذرندڙ گهڙيءَ سان گڏ سختگير ٿيندو ويو. انهن ڏهن سالن دوران مون پنهنجي زندگيءَ ۾ ايڏو گوڙ ۽ گهمسان پيدا ڪيو جنهن جا پڙلاءِ اڄ تائين مون کي ٻڌڻ ۾ ايندا آهن. مون پاڻ پنهنجي زندگيءَ ۾ ايڏا زلزلآ آندا جو اڄ تائين پيرن هيٺان زمين مون کي ڌڙندي محسوس ٿيندي آهي. مون پاڻ کي ايڏا وڏا ڌوڪا ڏنا جو اڄ تائين ٻيو ڪوبه مليل ڌوڪو مون کي وائڙو ڪري نه سگهندو آهي. مون لاڳيتو فنا جو در ڪڙڪايو هو پر در نه کليو هو. ماڻهو چوندا آهن ته معجزا ٿيندا آهن. مون معجزو ٿيندي ڏٺو آهي. ورنه، ڪو سبب ڪونهي جو نانگن بلائن جي ٻرن ۾ هٿ وجهڻ کان پوءِ مان بچي سگهان ها. مون زندگيءَ کي اوڙاهه ۾ اڇلائڻ لاءِ ڪا ڪسر نه ڇڏي. مون پنهنجي لاءِ پلصراط ٺاهي ورتي، جنهن تان روزانو لنگهڻ منهنجو مقدر ٿي پيو آهي.

ادبي زندگيءَ جي پهرين ڏهن سالن (1955 کان 1965) واري دور جا تفصيل ڪولي وينس ته پوءِ اوائلي دور جي ڪهاڻين بدران اوهان کي پڙهڻ لاءِ منهنجي آتم ڪٿا جو هڪ طويل باب پڙهڻ لاءِ ملندو. مون کي اها به خبر آهي ته سلسليوار ۽ روايتي آتم ڪٿا لکڻ جو وقت مون کي ڪڏهن ڪونه

ملندو. مان مهاڳن، مضمونن ۽ انٽرويوڙ ۾ پنهنجي آتم ڪٿا بيان ڪندو رهيو آهيان ۽ ڪندو رهندس. هتي، پهرين ڏهن سالن جو سرسري ذڪر ڪندس.

عشق جڏهن انتها تي پهچندو آهي، تڏهن جنون ٿي پوندو آهي. ۽، جنون ديوانگيءَ جي سرحد آهي. زندگي هوشمندي ۽ پاڳلپڻي جي وچ ۾ ڌڪا کائيندي رهندي آهي. مان پنهنجي پهرين عشق جو انيڪ دفعا ذڪر ڪري چڪو آهيان. ڪرڪيٽ ۾ مون کي زندگيءَ جو ڀرپور فلسفو ڏسڻ ۾ ايندو آهي. پاڪستان جو پهريون وڪيٽ ڪيپر بيٽس مين امتياز احمد منهنجي لاءِ رول ماڊل هو. هن وانگر اٽل ويهڻ، هلڻ ڦرڻ، هن جهڙو نظر اچڻ لاءِ اهڙو ئي لباس پائڻ، وارن جي اسٽائيل، بيٽنگ، ۽ وڪيٽ ڪيپنگ جو انداز مون پاڻ تي طاري ڪري ڇڏيو هو. مان ائين جي وي هاءِ اسڪول ۾ ئي هوس جو ڪرڪيٽ جي جنون ۾ مبتلا ٿي ويو هوس. ميٽرڪ پاس ڪرڻ به منهنجي لاءِ معجزو کان گهٽ نه هو.

مون کي ڪا خبر نه هئي ته ميٽرڪ کان پوءِ ڇا پڙهندس، آرٽس يا سائنس؟ مٿاهين سطح تي ڪرڪيٽ ڪيڏڻ کانسواءِ منهنجو ٻيو ڪو نصب العين نه هو. بابا مون کي ڊي جي سائنس ڪاليج ۾ داخل ڪرايو، ان خيال سان ته انجنيئر ٿيندس.

هڪ ته مان جڏو مٿان وري ڪرڪيٽ جو جنون سر تي سوار! سائنس سمجهه ۾ نه ايندي هئي. انهن ئي ڏينهن ۾ اوچتو هڪ خيال منهنجي هوش ۽ حواسن تي چانئجي ويو. امتياز احمد، منهنجو هيرو ۽ رول ماڊل، ايئر فورس ۾ پائيلٽ هو. مان پنهنجي ساءِ، لڪ چپ ۾، بابا کي ٻڌائڻ کانسواءِ، ايئر فورس ۾ پائيلٽ ٿيڻ جي تياري ۾ لڳي ويس. ان دوران، الاءِ ڪيئن فرسٽ ايئر جو امتحان پاس ڪيم. مون کي پڪ آهي ته منهنجي پاس ٿيڻ ۾ بابا جي سفارش جو دخل هو. بي انتها پيار ڪندو هو مون سان.

منهنجي ۽ ادا جي عمر ۾ پندرهن سالن جو فرق هو. مان جيستائين ميٽرڪ ۾ پهتس تيستائين ادا آمريڪا مان ايم ايس سي ڪري آيو ۽ نوڪريءَ سان وڃي لڳو ۽ شادي ڪري ٻارن ٻچن جو پيءُ ٿي پيو. سندس پوسٽنگ به سنڌ جي ڏوراهن شهرن ۾ ٿيندي هئي. اڪيلي گهر ۾ بابا جي سڄي توجهه مون طرف هوندي هئي. منهنجو هر انگل پورو ڪندو هو. هڪ دفعي ضد ٻڌي بيٺس ته مون کي لين هٿن آئوگراف بيٽ ۽ ليزلي ايمز جا وڪيٽ ڪيپنگ گلوڙ گهرائي ڏيو. اهي شيون انگلينڊ مان ملنديون هيون. بابا جي پائرن کان وڌيڪ پياري دوست ڊاڪٽر چوٿرام جيساڻيءَ جو وڏو پٽ وشنو لنڊن ۾ پڙهندو هو. بابا مهيني کن ۾ بيٽ ۽ گلوڙ مون کي گهرائي ڏنا. ٻئي شيون تمام مهانگيون هيون، ۽ فقط ٽيسٽ ڪرڪيٽ ڪيڏندڙانديگر استعمال ڪندا هئا.

ننڍي وهيءَ ۾، خاص ڪري تڏهن، جڏهن عشق جو جنون سر تي سوار هوندو آهي تڏهن هوشمنديءَ واري ڪا ڳالهه سمجهه ۾ نه ايندي آهي. زندگيءَ ۾ ڪنهن کي رول ماڊل (پنهنجو هيرو) ڪري وٺڻ تمام سولو آهي. آهستي آهستي اسين هيرو جي شخصيت ۾ گم ٿي ويندا آهيون. تڏهن اسين وساري ڇڏيندا آهيون ته قدرت اسان سڀني کي هڪجهڙي ذات ڏيئي پيدا نه ڪيو آهي. لين هٿن بيٽ ۽ ليزلي ايمز جا گلوڙ خريد ڪري سگهجن ٿا. ڪپڙي لٽي، چال ڍال، وارن جي اسٽائيل

سان امتياز احمد جهڙو نظر ته اچي سگهجي ٿو پر امتياز جهڙي ذات ڪٿان آڻجي؟ امتياز وانگر راند ڪيئن ڪجي؟

منهنجي ننڍپڻ جي دوست ظفر کاظميءَ کي دليپ ڪمار ڏاڍو وڻندو هو. هونءَ به دليپ انڊين فلم انڊسٽريءَ جو ديوتا هوندو هو. هر نوجوان جي دل دماغ تي طاري هوندو هو. ظفر کاظمي دليپ جي ذات ۾ اهڙي نموني گم ٿي ويو جيئن مان امتياز احمد جي ذات ۾ گم ٿي ويو هوس. ڪپڙي لٽي، چال ڍال، وارن جي اسٽائيل کانسواءِ هن دليپ وانگر ڳالهائڻ شروع ڪري ڇڏيو. چهري جا تاثرات به دليپ جهڙا ٿي ويس. رومانٽڪ هيرو ٿيڻ لاءِ ڪنهن نه ڪنهن چوڪريءَ سان عشق ضرور ڪندو هو. اسان واري دور ۾ اين جي وي هاءِ اسڪول ۾ چوڪريون ۽ چوڪرا گڏ پڙهندا هئا، يعني ڪو ايجوڪيشن هئي. تنهن ڪري ظفر کي عشق ڪرڻ لاءِ ڪا نه ڪا چوڪري ملي ويندي هئي.

رول ماڊل جي پيروي ڪندي ظفر اڃا به ڪجهه اڳتي نڪري ويو. اسين سڀيئي ميٽرڪ جي تيارين ۾ هٿاسين جو ظفر وڃي لاهور کان نڪتو. لاهور جي فلم انڊسٽري ۾ ڪاهي پيو. هڪ ٻن فلمن جا ڪنٽريڪٽ به مليس. پر اداڪاري ظفر جي وس جي ڳالهه نه هئي. هن ۾ اداڪاريءَ جي ذات نه هئي. دل ڀڄي پيس. مايوس ٿي موٽي آيو. پر پنهنجي رول ماڊل جي پاڇي مان نڪري نه سگهيو. سٺو آرٽسٽ هوندو هو. سائين عبدالعلي قلباڻي اسان سڀني جو پيارو ٽيچر، ڪانئس شاه لطيف جي سورمين جون تصويرون ٺاهرائيندو هو. سائينءَ جي همٿائڻ تي هن فائن آرٽس ۾ باقاعدي تعليم ورتي. سنڌ ميوزيم جو ڊائريڪٽر ٿي رٽائر ٿيو پر مرڻ گهڙيءَ تائين پنهنجي رول ماڊل، دليپ ڪمار جي چڪر ۾ اهڙو پيو. جو هن غير ارادي طور پنهنجي شخصيت کي ڪڏهن نڪري نروار ٿيڻ جو موقعو نه ڏنو. هو زندگيءَ ۾ دليپ ڪمار وانگر ايڪٽنگ ڪندي ٽيهتر سالن جي عمر ۾ گذاري ويو.

ظفر کاظميءَ وانگر مون به پنهنجي زندگيءَ جا چار پنج سال امتياز احمد ٿيڻ جي جنون ۾ داوءِ تي لڳائي ڇڏيا. ايئر فورس ۾ ڀرتي ٿيڻ لاءِ دفتر ڏي جي سائنس ڪاليج کان پري نه هوندو هو. مان ڪلاس گسائي ايئر فورس آفيس ۾ وڃي ڀرتي ٿيڻ لاءِ معلومات گڏ ڪندو هوس. ڏينهن رات تياري ڪندو هوس. ٽيسٽن جي مختلف مرحلن مان نڪرندو رهندو هوس. اڄ جڏهن هي ستون لکي رهيو آهيان، تڏهن محسوس ڪري رهيو آهيان ته امتياز احمد وانگر ايئر فورس ۾ وڃڻ جي خواهش کان علاوه مون سائنس پڙهڻ کان فرار جي واٽ تلاش پي ڪئي.

مان ذهني طرح سائنس کي سمجهي نه سگهندو هوس. منهنجو رجحان آرٽس ڏانهن هو. تخيل اهڙو تيز هوندو هو جو تصور ۾ اُڀري آيل منظر ۾ مورتون مون کي چٽي طرح ۽ واضح طور تي نظر اينديون هيون. مان هنن کي هلندي ڦرندي ڏسي سگهندو هوس. کين ڳالهائيندي ٻولھائيندي ٻڌي سگهندو هوس. هنن جي غم ۾، هنن جي خوشيءَ ۾ شامل ٿي سگهندو هوس. هنن سان روئيندو هوس. هنن سان ڪلندو هوس. هنن جي شڪست منهنجي شڪست هوندي هئي. هنن جي سوڀ منهنجي سوڀ هوندي هئي. مان پاڻ سوچي نه سگهندو هوس. سوچ مون کي خود بخود ويڙهي وڪوڙي ويندي هئي. ان قسم جي ذهني ڪيفيت ۾ اڄ تائين ڪا تبديلي نه آئي آهي. اُتلندو ان قسم جي ڪيفيت

وڌندڙ عمر سان گڏ پختي ٿيندي ويئي آهي. تخيلاتي ۽ تخليقي ذهن مون کي سائنس پڙهڻ نه ڏيندو هو.

هڪڙي ڏينهن رسالپور مان آخري انٽرويو جو سڏ آيو. (رسالپور ۾ پائليٽن جو ڪاليج ۽ تربيتگاهه آهي.) گهر ۾ روج راڙو ٿي پيو. امان ائين پئي روئي ڇڻ جهاز هلائيندي منهنجو ڪرڻ ٿيو هو ۽ مان مري ويو هوس. مون کي رسالپور وڃڻ نه ڏنائون.

مان پڙهڻ کان پڙ ڪڍي بينس. ڪاليج وڃڻ ڇڏي ڏنم. ڏينهن رات ڪروڌ ڪندو هوس. شام جو جهانگير پارڪ صدر ۾ پريڪٽس ڪرڻ وڃان، ته واٽن وانگر بيتنگ ڪريان. (اڄڪلهه جهانگير پارڪ جي اڌ حصي تي ملن ۽ اڌ حصي تي چرسين قبضو ڪري ورتو آهي).

بابا ڏاڍو پريشان ٿي پيو. مون سان ايڏو پيار ڪندو هو جنهن جو اوھين اندازو لڳائي نه ٿا سگهو. سندس سنگتي ساٿي وينا مون کي سمجھائيندا هئا. علم بنا ايندڙ وقت جون خوفناڪ ڳالهيون ٻڌائي ڊيچارڻ جي ڪوشش ڪندا هئا. بابا ۽ ادا جي اعليٰ تعليمي قابليت جو ذڪر ڪري مون کي سندن پيروي ڪرڻ لاءِ پيا راضي ڪندا هئا. ان ڪيفيت ۾ اٺ ڏهه مهينا گذري ويا. هڪ تعليمي سال منهنجن هٿن مان نڪرندو پئي ويو پر مان پنهنجي ضد تان نه لٿس. ٻيهر ڏي جي سائنس ڪاليج وڃڻ کان نابري واري بينس.

جنون تي دليل حاوي ٿي نه سگهندو آهي. جنون مختلف صورتن ۾ پاڳلپڻي جي سرحد تائين پهچائي ڇڏيندو آهي. مان پاڳلپڻي جي سرحد وٽ وڃي پهتو هوس. بابا جي ننڍپڻ جو دوست ڊاڪٽر چوٿرام جيساڻي حيلن حوالن سان مون کي سمجھائيندو هو. سندس دليلن آڏو منهنجو جنون جهڪي پيو. پر، مان هڪ ضد تي قائم رهيس. سائنس نه پڙهندس، آرٽس پڙهندس.

منهنجي ڳالهه مڃيائون، تعليمي سال بچائڻ لاءِ مون کي نوابشاهه ۾ نئين قائم ڪيل ڪاليج ۾ داخل ڪرايائون. ڪاليج جو پرنسپال هو پروفيسر احمد سعيد خان. انگريزي پڙهائيندو هو. مون کي پاڻ سان گڏ پنهنجي گهر ۾ رهايائين.

پروفيسر احمد سعيد خان وقت جو پابند هو. وقت تي سمهڻ، وقت تي جاڳڻ، وقت تي غسل خاني وڃڻ، وقت تي نيرن، وقت تي منجهند جي ماني، وقت تي شام جي چانهه، وقت تي رات جي ماني ۽ وري وقت تي بتي وسائي سمهي پوڻ. مان آزاد منش، پنهنجي مرضيءَ سان اٿڻ، پنهنجي مرضيءَ سان سمهڻ وارو شخص، آزاديءَ ۾ پليل، پروفيسر احمد سعيد خان جي مارشل لا جهڙي ماحول ۾ مون کي پوست محسوس ٿيڻ لڳي. گهٽ محسوس ٿيڻ لڳي. پهريون ڀيرو مون کي پنهنجي غلطيءَ جو احساس ٿيو. ڪراچي ڇڏي نوابشاهه اچڻ واري فيصل تي پڇتائيم. پر اظهار نه ڪيم. اظهار ۾ مون کي پنهنجي شڪست نظر پي آئي. فقط ايترو ڪيم جو بابا کي لکي موڪليم ته منهنجي رهڻ جو ٻيو ڪو بندوبست ڪريو.

بابا فون تي سائين ايڇ ايم خوجه سان ڳالهايو. هن مون کي پنهنجي پناهه ۾ ورتو. نوابشاهه لوڪل بورڊ هاءِ اسڪول جو هيڊ ماستر هوندو هو. سخت ايڊمنسٽريٽر هوندو هو. اسڪول جي

هاستل ۾ تونگر قسم جي زميندارن جي ٻارن جو ڪائٽس دم نڪرندو هو. سندس اڳيان ايندي ڪنبي ويندا هئا. انهن ۾ مرتضيٰ جتوئي ۽ عبدالستار ساريوال ۽ انهن جهڙا انيڪ شاگرد شامل هوندا هئا. سائين خوج صاحب مون کي اسڪول جي هاستل ۾ ڪمرو نه ڏنو. انهن ڏينهن ۾ لطيف هال ٺهي راس ٿيو هو. لطيف هال هينئر نوابشاهه ميڊيڪل ڪاليج ۾ شامل آهي. سائين خوج صاحب مون کي هال جي اسٽيج سان لڳو لڳ گرين روم رهڻ لاءِ ڏنو. (گرين روم ۾ آرٽسٽ ميڪ اپ وغيره ڪرائي، ڪاسٽيوم پائي اسٽيج تي داخل ٿيندا آهن.) گرين روم تمام وڏو هو. سمورو لطيف هال گهاٽن وڻن سان وڪوڙيل هوندو هو. هاستلون، ۽ ڪاليج ڪافي پري هوندا هئا. سج لهڻ کان پوءِ ماحول هيٺناڪ ٿي پوندو هو. اونداهه، هيڪلائي ۽ خاموشيءَ ۾ گذرڻ، بگهڙڻ ۽ ڪتن جي اونائڻ جا آواز ڏاڍا پراسرار ۽ پوائتا لڳندا هئا.

اتان منهنجي زندگيءَ ۾ اهڙي دور جي ابتدا ٿي جنهن مون کي اهورهڻ نه ڏنو، جيڪي مان هوس. منهنجي زندگيءَ ۾ سڀ ڪجهه بدلجي ويو. جنهن ڏينهن قمر شهباز مون کي ٻانهن کان جهلي سنڌي ادبي سنگت جي گڏجاڻيءَ ۾ وڃي ويهاريو. تنهن ڏينهن کان، حيرت، تجسس، رازن ۽ رمزن جا در مون تي کُلڻ لڳا. منهنجو پٽر جنم (بيهر جنم وٺڻ) ۾ پختو اعتبار آهي. اسين ڄمڻ کان اڳ هئاسين، ۽ مرڻ کان پوءِ به پيو جنم وٺي موت عارضي طرح اسان کي ماري سگهندو آهي، پر زندگيءَ جي سلسلي کي ختم ڪري نه سگهندو آهي. سنڌي ادبي سنگت جي ميٽنگن ۾ ويهندي مون محسوس ڪيو ته لکڻ پڙهڻ واري ڪرت سان منهنجو ڪنهن جنم جو رشتو آهي. انهن ڏينهن ۾ ڪرڪيٽ ڪانسواءِ مون کي ٻي ڳالهه سولائيءَ سان سمجهه نه ايندي هئي. ادبي سنگت ۾ بردي سنڌي، نور عباسي، شمشير الحيدري، نياز همايوني، قمر شهباز ۽ گل محمد چنا جي شاعري ۽ ڪهاڻيون ٻڌي مان اچرج ۾ پئجي ويندو هوس. سڀ ڪجهه آهستي آهستي مون کي پنهنجو پنهنجو محسوس ٿيڻ لڳو. مون کي سمجهه ۾ نه ايندو هو ته مون سان ڇا ٿي رهيو هو! مان نفِي (انڪار) مان نڪري اثبات (هاڪار) ۾ داخل ٿي رهيو هوس.

اڄ آتم ڪٿا جو هيءُ باب لکندي محسوس ڪريان ٿو ته اسين زندگيءَ جي ڪنهن حتمي دور ۾ داخل ٿيڻ لاءِ ظاهر ۽ باطن جي تبديلي Metamorphosis ۽ Transformation جي مرحلن مان گذرندا آهيون. ان قسم جي تبديليءَ ۾ اسان جي مرضي ۽ منشا جو عمل دخل نه هوندو آهي. ان تبديليءَ جو سمورو دارومدار اسان جي وجود ۾ داخلي ڪيفيت ۽ ٻاهرين ڪيفيتن جي مطابقت ۽ موافقت تي هوندو آهي. انهن ئي ڏينهن ۾ (1955-56) ٻن ٽن واقعن منهنجي اندر وارين ڪيفيتن ۽ ٻاهرين ڪيفيتن کي يڪجاءِ ۽ يڪ جان ڪري ڇڏيو.

عبدالملڪ کي نوابشاهه شهر وارا، ننڍا هجن يا وڏا ادا سڏيندا هئا. مون کان ٻه سال ننڍو هو. مان انٽر آرٽس ۾ هوندو هوس ۽ ادا ميٽرڪ ۾ پڙهندو هو. خوج صاحب جي لوڪل بورڊ هاءِ اسڪول جي ڪرڪيٽ ٽيم جو اوپننگ بيٽس مين هوندو هو. شاندار بيٽنگ ڪندو هو. ڪرڪيٽ اسان جي دوستيءَ جو سبب ٿي پيئي. نرم سپاو خوش طبع، سچو، سڀيتو ۽ هاڻي ڪاڻيءَ جو جانئو جوان. هُن جهڙا هيندسرم نوجوان مون ورلي ڏٺا آهن. طلعت محمود جا گيت ٻڌندو هو ۽ ڳائيندو به هو ۽

جڏهن ڳائيندو هو ته هو بهو طلعت محمود جي سُر، تال ۽ لهجي ۾ ڳائيندو هو. وري جو اسٽيج ڊرامن ۾ ڪم ڪندو هو ته پنهنجي قدرتي اداڪاريءَ سان سڀني کي حيران ڪري ڇڏيندو هو. ايتري ننڍي عمر ۾ ايڏي عزت مون حنيف محمد کانسواءِ ٻئي ڪنهن نوجوان کي ملندي نه ڏٺي آهي. مان پاڪستان جي ڳالهه ٿو ڪريان. ورنه سچن تبذولڪر سان ڪنهن جي پيٽ ڪرڻ امڪان کان ٻاهر آهي. هن سورهن سالن جي عمر ۾ دنيا کي پنهنجي ذات سان حيران ڪري ڇڏيو هو.

لطيف هال نوابشاهه ۾ امتياز علي تاج جو ڊرامو انارڪلي اسٽيج ٿيو هو. ڊرامي ۾ ادا عبدالملڪ شهزادي سليم جو رول ڪيو هو. ڪمال جي اداڪاري ڪري رهيو هو. ڊرامي جي چوٿين ڏينهن، ڊرامو ختم ٿيڻ کان پوءِ، ڪاسٽيوم بدلائيندي بيهوش ٿي ڪري پيو. سڌو اسپتال ڪٿائي ويس. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ گذاري ويو. حادثو ايتري تيزيءَ سان ٿيو جو اعتبار نه پي آيو ته نوابشاهه جو ادا، نوابشاهه مان هميشه لاءِ لڏي ويو هو. نه اکين کي اعتبار ۽ نه ڪنن کي يقين پر، حقيقت کان منهن موڙڻ ممڪن نه هو. ادا گذاري ويو هو. ادا مري ويو هو. هو هن دنيا مان لڏي ويو هو.

منهنجو وهم هو يا گمان هو. لطيف هال جي گرڻ روم ۾ رهندي، اسٽيج تان مون کي ادا جي مڪالمن جو پڙلاءِ ٻڌڻ ۾ ايندو هو. ان ئي قسم جي ڪيفيت سڀني دوستن جي هئي. ادا جا پاڇولا ۽ عڪس حامد علي ڪرڪيٽ گرائونڊ کان وٺي نوابشاهه جي گهيرون ۽ گهٽين ۾ نظر ايندا هئا.

دوستن ادا جي ياد ۾ رسالو ڪڍڻ جو فيصلو ڪيو. رسالي جو نالو رکيائون. ”ادا“. فيصلي ۾ طئي ڪيو ويو ته ”ادا“ رسالي جي پهرين شماري ۾ ادا جي ويجهن دوستن کي لکڻو پوندو. سمورا دوست هئا اديب ۽ شاعر. شعر ۽ ڪهاڻيون لکندي ويرم نه ڪيائون. نيٺ مون تي بانو ڪنيائون. چيائون، ايندڙ پرچي لاءِ ڪجهه نه ڪجهه ضرور لکي ڏي.

قمر شهباز سان صلاح ڪيم. هن همٿايو. ڪجهه هن ريت چيائين: قلم ڪاغذ کڻي ويهي رهه - ڪا اهڙي ياد لک جيڪا تون ڪڏهن به وساري نه سگهيو هجين.

اُن رات منهنجي ادبي زندگيءَ جو آغاز ٿيو. مان لطيف هال جي هيڪلي گرڻ روم ۾ قلم ڪاغذ کڻي ويهي رهيس. ذهن تي هڪ نه، انيڪ يادگيريون تري آيون. انهن يادن ۾ سڀني يادگيرين تي حاوي ٿيندڙ ياد هئي رتن تلاءِ پرائمري اسڪول ڪراچي ۾ منهنجي ڪلاس مٿ اندرا جي ياد.

سموري رات لکندو رهيس. ٻي رات به لکندو رهيس. پنا پڙهي. ڦاڙي وري پئي لکيم. ائين ٽين رات گذري ويئي. چوٿين رات به گذري ويئي. پنجين ڏينهن ”ادا“ رسالي جي ايڊيٽر گل محمد چنا کي جيڪا ڪهاڻي ڇاپڻ لاءِ ڏنم تنهن ڪهاڻيءَ جو عنوان هو **اندرا**.

هن ڪتاب لاءِ اوائلي ڪهاڻين جي چونڊ ڪندي جڏهن **اندرا** پڙهي ڏنم ته مون کي ڏاڍو تعجب ٿيو. ڪهاڻي ڪنهن به لحاظ کان شايع ڪرڻ جهڙي نه هئي. شايع فقط ان ڪري ٿي هئي جو ادا جي ويجهن دوستن کي رسالي ۾ جاءِ ڏيڻي هئي. ڪهاڻي ڪچي ڌڌ آهي. فلمي انداز جهڙا مصنوعي منظر - ڪردار ڪوڙا - واقعا بي ربط تاجو پيتو بنهه ڪمزور. ها، **اندرا** ڪهاڻي پڙهندي هڪ حيرت انگيز حقيقت منهنجي سامهون آئي آهي. موضوع جي لحاظ کان، پنجونجاهه سال اڳ

لكيل اندرا منهنجي پهرين ۽ آخري ڪهاڻي آهي. مون پنجنونجاه سالن ۾ جيڪي لکيو آهي، ڪهاڻيون، ناول، ڪالم ۽ مضمون، منهنجي ڪابه تحرير اندرا جي موضوعاتي گرفت مان نڪري نه سگهي آهي. اندرا جو موضوع آهي. دنيا جو ڪوبه مذهب سچ ۽ محبت کان مٿاهون ناهي. ملڪ وراهي سگهجن ٿا، پر محبت نه - وچوڙي ۾ عشق جي ابدیت آهي. بقا آهي - وصل عشق جي نفی آهي ڌرتي اسان جي ماءُ آهي. اهي ئي موضوع آهن جن تي مان اڄ تائين لکي رهيو آهيان.

شايع ٿيڻ کان پوءِ اندرا تي ڏاڍي تنقيد ٿي هئي. سڀ کان سخت تنقيد ۾ چيو ويو هو ته ڪهاڻيءَ ۾ ڪفر جو پرچار ڪيل آهي. اڄ تائين ان قسم جي تنقيد ميڊل وانگر مون ڳچيءَ ۾ پائي ڇڏي آهي. ارڙهن سالن جي عمر ۾ اندرا لکڻ مهل منهنجا جيڪي ويچار هئا، خيال هئا. انديشا هئا. سي ٽيهتر ورهين جي عمر ۾ پڪا پختا ۽ Fossil ٿي پيا آهن. هر گذرندڙ گهڙيءَ ۾ نظرين جي تصديق مون کي ملندي رهي آهي.

مذهب ملڪن ۾ ماڻهو منجهيا آهن، ماڻهو ڪهاڻيا آهن، ماڻهو وڙاهيا آهن، دليين ۾ ويڇا وڌا آهن. اهو ويچار مون کي مريديءَ ۾ پنهنجي مرشد سچل سرمست وٽان مليو آهي. هڪ مالڪ کي، خالق کي ماڻهن پنهنجي پنهنجي پروڙ مطابق مختلف نالا ڏيئي ڇڏيا آهن. هنن هڪ کي انيڪ ڪري ڇڏيو آهي، پر، تنهن هوندي به هو هڪ آهي. انسان پنهنجي محدود سمجهه آهر هن کي سمجهڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. تخليق (ماڻهو) خالق کي پنهنجي تصور ۾ قيد ڪري کيس پنهنجي مرضيءَ مطابق وصفون ۽ صفتون ڏيئي ڇڏيون آهن. هن هڪ جوانت لهڻ انسان جي وس کان ٻاهر آهي.

اندرا ڪهاڻيءَ جي نائڪ جو نالو پريمي آهي. ليڪڪ پنهنجو نالو مخفي رکندا آهن. يا متائي ڇڏيندا آهن. ڪجهه ليڪڪ پنهنجي نالي سان ڪونه ڪو تخلص لڳائي ڇڏيندا آهن. هو ائين چو ڪندا آهن؟ مون کي خبر ڪونهي، پر، مون به سندن پيروي ڪئي. مون مختلف تخلصن جي باري ۾ سوچيو. پر ڪوبه تخلص مون کي نه وڻيو. تنهن ڪري، ڪهاڻيءَ جي نائڪ جو نالو ”پريمي“، پنهنجي نالي سان ڳنڍي ڇڏيم. منهنجي پهرين ڪهاڻي اندرا جليل پريميءَ جي نالي سان شايع ٿي هئي.

اندرا (1955) کان پوءِ ٻه ٽي سال مون ڪجهه نه لکيو. ڪرڪيٽ جي عشق مون کي سرگردان ڪري ڇڏيو. انهن ٽن سالن ۾ مان نوابشاهه ڪاليج لاءِ ڪيڏيس. گورنمينٽ ڪاليج حيدرآباد لاءِ ڪيڏيس. سنڌ يونيورسٽيءَ لاءِ ڪيڏيس. سنڌ صوبي لاءِ ڪيڏيس. ان دوران 1957ع ۾ سنڌ يونيورسٽيءَ لاءِ ڪيڏندي پشاور يونيورسٽيءَ خلاف وڪيٽ ڪيپنگ جو پاڪستان انٽر يونيورسٽيز رڪارڊ ٺاهيم. ميج جي پهرين ۽ ٻي انگ ۾ جيڪي نو رانديگر اسٽمپ يا ڪيچ ڪيم تن مان ستن کي قمر احمد جي بالنگ تي آئوٽ ڪيو هيم. قمر احمد ليفٽ آرم ليگ اسپنر هو. اڄ ڪلهه بي بي سي لنڊن طرفان هندستان ۽ پاڪستان جي راندين جي ڪوريج Coverage ڪندو آهي. پشاور

يونيورسٽي ٽيم جو ڪيپٽن حسيب احسن هو. اڳتي هلي حسيب احسن پاڪستان ٽيم لاءِ ڪيڏيو. رٽائر ٿيڻ کان پوءِ پاڪستان ٽيم جو سليڪٽر به ٿيو هو.

مان نوابشاهه ۾ ئي هوس جو مغربي پاڪستان جي وڏيرن، چوڏرين، سردارن، خانن، ميرن، پيرن ۽ سيدن حڪومت کي صلاح ڏني ته سجاڳ ۽ سڄاڻ بنگالين جو اسيمبليءَ ۾ مقابلو ڪرڻ لاءِ مغربي پاڪستان جي چئن صوبن کي ملائي، هڪ ڪري، ون يونٽ ٺاهي، مشرقي پاڪستان کي منهن ڏجي. حڪومت رٿ قبول ڪئي. بنگالين ۽ مغربي پاڪستان جي ڪجهه ميمبرن ون يونٽ جي سخت مخالفت ڪئي. هنن حڪومت تي واضح ڪري ڇڏيو ته ون يونٽ جي رٿ تي عمل ڪرڻ سان ملڪ ٽٽي پوندو. وڏو سياسي مڻ مڇندو جنهن کي حڪومت منهن ڏيئي نه سگهندي.

1956ع ۾ اسيمبليءَ ون يونٽ ٺاهڻ جي رٿ قبول ڪئي. مهينو مون کي نيڪ سان ياد ناهي. شايد آگسٽ يا سيپٽمبر جو مهينو هو. نوابشاهه ۾ ون يونٽ خلاف زبردست ريليءَ (جلسي جلوس) جي تياري ڪئي وئي هئي. مان ڪرڪيٽ جو ڊيوانو، سياسي سڌ ٻڌ کان محروم هوس. ها، ايترو سو ٿيو هو جو ادب طرح وڌندڙ لاڙي سبب مون ۾ سياست کي سمجهڻ جو گڻ پيدا ٿي پيو هو. احتجاجي ريليءَ لاءِ قمر شهباز هڪ گيت لکيو هو:

وطن جي راهه ۾ وطن جا نوجوان شهيد ٿيو

يا بچايو سنڌ کي، يا سورما شهيد ٿيو.

مان اسڪول ۽ ڪاليج (اڳتي هلي يونيورسٽي) ۾ چڱي سر ۽ تال ۾ ڳائي سگهندو هوس. سڀني جي صلاح سان مون کي ريليءَ ۾ گيت ڳائڻ لاءِ چيو ويو. مان ڳائيندو هوس دوستن جي محفل ۾، يا ڪلاس روم ۾. هيڏي ساري سياسي جلسي ۾ ڳائڻ جي ڳالهه ٻڌي منهنجيون وايون بتال ٿي ويون. ڪنڌ ڪڍائڻ جي ڪوشش ڪيم. پر ڪڍائي نه سگهيس.

موني بازار جي چو وائي تي اسٽيج ٺاهي هئائون. بعد ۾ خبر پيئي ته شيخ مجيب الرحمان جي دوست قاضي فيض محمد جي سڌ تي بنگالي ۽ پٺاڻ ليڊر به اچي نوابشاهه ۾ گڏ ٿيا هئا. مون ايڏو وڏو جلسو اڳ ڪڏهن نه ڏٺو هو. جڻ ماڻهن جو سمنڊ هو. مون کي ڪنٺي وٺي ويئي. مان ڪوپروفيشنل سنگر ته هوس نه. شوقيه ڳائيندو هوس. سو به دوستن لاءِ. اول خيال آيو ته قمر شهباز جي اک بچائي پڇي وڃان. پر، مناسب نه سمجهيم.

هوش منهنجو تڏهن اڏامي ويو. جڏهن مائڪرو فون مون کي هٿ ۾ ڏيئي، چوٽ چاڙهي،

چيائون:

ڳاءِ.

ادبي ڪيتر جي پهرين ڏهن سالن ۾ (1955 کان 1965) منهنجي زندگيءَ ۾ ٿيڻ وارن ٽن وڏن واقعن مان هڪ وڏو واقعو اڻ سڌي طرح سياست ۾ پير پائڻ هو. سا به احتجاجي ۽ بغاوتي سياست Politics of dissent مون قمر جو گيت ڳائڻ شروع ڪيو. اڃا اڌ ڪن گيت ڳايو هيم جو ماڻهن جو سمنڊ ڇوليون هڻڻ لڳو. ڌرتيءَ آسمان کي لوڙي ڇڏڻ جهڙا ايڏا ته نعرا هنيا آهن جو گيت نعرن ۾ گم

ٿي ويو. ڏسنديئي ڏسندي جلسو سياستدانن جي هٿن مان نڪري ويو. پڇ ڏاهه شروع ٿي ويئي. ويڙهه، ۽ پڇ پڇان ۾ ايڏي ته دڙا ڏامي ڄڻ مٽيءَ جا ڪڪر ڌرتيءَ تي لهي آيا هئا.

ان کان پوءِ اها ئي ڪارروائي شروع ٿي جيڪا اڄ تائين منظم نموني جاري آهي. وٽ پڪڙ وارنٽ، گرفتاريون، ٿاڻن تي عقوبتون ۽ بيان کان ٻاهر تعديون. جيئن ته اسان جو ڪو تنظيمي ڍانچو نه هو ۽ نه ئي ڪا ليڊرشپ، تنهن ڪري اسين سڀئي چڙوچڙ ٿي وياسين. پوليس کي گوهيون لڪ ڇپ، انڊر گور ۽ انڊر گرائونڊ ٿي وياسين. يارن ون يونٽ ٺاهي دم پٽيو. دم ڇا پٽيو سندن نڪ ۾ دم ٿي پيو. ملڪ، خاص ڪري بنگال ۽ سنڌ ۾ مملو مچي پيو. سنڌ جا سياستدان ڍرا، اديب، شاعر، دانشور ۽ صحافي نروار ٿي ميدان تي نڪري آيا، لاڳيتو ڏهه سال بنگالي ادب سان پيٽڻ جهڙو سنڌي مزاحمتي ادب پيدا ڪيائون.

ون يونٽ جي بچاءَ ۾ جنرل ايوب خان بيرڪن مان نڪري آيو. 1958ع ۾ مارشل لا لڳائي ملڪ جو صدر ٿي ويهي رهيو. اڳتي هلي، 1971ع ۾ پاڪستان ٽٽي پيو. مولانا ابوالڪلام آزاد جي اڳڪٿي صحيح ثابت ٿي ته پاڪستان پنجويهن سالن کان وڌيڪ جتاءُ ڪري نه سگهندو. چوويهين سال پاڪستان به اڌ ٿي پيو.

سلسليوار آتم ڪٿا لکڻ منهنجي وس کان ٻاهر آهي. مان مختلف موقعن تي آتم ڪٿا جا مختلف باب لکندو رهندس. بلڪه لکي رهيو آهيان، جيئن هيءُ آتم ڪٿا جو هڪ باب آهي. 1971ع ۾ پاڪستان جي ٽٽڻ جا سبب يعني ڪنهن مناسب موقعي تي، الڳ باب ۾ لکندس. هن باب ۾ 1955ع کان 1965ع تائين جون ڳالهيون آهن.

ادب ۽ سياست ۾ منهنجي داخل ٿيڻ جو عرصو ساڳيو آهي. يارن منهنجي ادب تي نعري باز ادب هٽڻ جي مهر هڻي ڇڏي. ماڻهن جڏهن غور سان مون کي پڙهڻ شروع ڪيو ۽ پيار پري موت ڏني تڏهن به يارن کي ڳالهه سمجهه ۾ نه آئي. ماڻهن کي هيٺين ذهن وارو سمجهي ڪا اهميت نه ڏنائون. سندن پروپيگنڊا جو اندازو اوهين ان مان لڳائي سگهو ٿا جو مهينو ڪن اڳ ايم فل جي هڪ شاگردياڻي مون سان ملڻ آئي. منهنجين ڪهاڻين تي ريسرچ پي ڪيائين. مختلف نوعيت جا سوال پڇڻ کان پوءِ هڪ سوال پڇيائين، ”اوهان تي الزام آهي تي، اوهين نعري باز ادب لکندا آهيو.“

مون کيس جواب ڏنو هو ”ها اهو الزام سئو سيڪڙو صحيح آهي. اردوءَ ۾ اهڙي ادب کي مزاحمتي ادب چوندا آهن ۽ انگريزيءَ ۾ Literature of resistance سڏيندا آهن. اهڙي ادب کي سنڌي ۾ اسان جا يار نعري باز ادب سمجهندا آهن.“

مان بنيادي طرح رومينٽڪ ليکڪ آهيان. پر، منهنجيون ڪهاڻيون ۽ ناول، ”نيٺ گونگي ڳالهايو“ سياسي پس منظر ۾ لکيل آهن.

ادب ۽ سياست کان پوءِ منهنجي ادبي اوسر وارن پهرين ڏهن سالن جو پيو واقعو منهنجي زندگيءَ جو وڏي ۾ وڏو واقعو 1960ع ۾ امان جو اسهڻ هو. ويهين آڪٽوبر تي اسر کان اڳ منهنجين ٻانهن ۾ هميشه لاءِ اڪيون بند ڪري ڇڏيون هئائين. ان واقعي جو ذڪر مان آتم ڪٿا جي ٻن تن بابن ۾ تفصيل سان ڪري چڪو آهيان. هتي فقط ايترو چوندس ته امان جي اسهڻ کان پوءِ مان اهڙو

ته اباڻڪو ۽ ننڍڻڪو ٿيس جو ٽيهتر سالن جي عمر ۾ به مان پاڻ کي اباڻڪو محسوس ڪندو آهيان. منهنجي وجود ۾ جيڪڏهن ننڍڙي چلولي ٻار جو واسو نه هجي ها ته مان جيڪر ڪڏهن به زندگيءَ ۾ کلي نه سگهان ها.

ادبي اوسر جي پهرين ڏهن سالن جي تعين واقعي منهنجي حياتيءَ کي تهس نهس ڪري ڇڏيو. ايم اي ڪرڻ کان پوءِ يونائيٽيڊ نيشنز جي هڪ عالمي پروجيڪٽ ۾ نوڪري ملي هئي. دنيا ۾ آباديءَ جي ردوبدل تي کوجنا ڪرڻي هئي. سڄي پاڪستان مان چار جڻا چونڊيا هئائون. پنجاب مان چونڊيل اميدوار کي فيصل آباد ۾ کوجنا ڪرڻي هئي، مون کي لاڙڪاڻي ۾ بنگال مان ٻن جڻن کي ڍاڪا ۽ چنگانگ ۾ کوجنا ڪرڻي هئي. لاڙڪاڻي جي يونين ڪائونسل لغاريءَ ۾ ڪم ڪندي مون کي اتان جي وڏيري جو رويو اصل نه وڻيو هو. سن 1962ع ۾ استعيفا ڏيئي مان ڪراچي موٽي آيس. بابا جهٽ پٽ مون کي اين جي وي هاءِ اسڪول ۾ ماستري وٺي ڏني، گڏوگڏ پبلڪ سروس ڪميشن جي ٻن تن امتحانن لاءِ تياري شروع ڪرائي ڇڏي.

هڪڙي ڏينهن ڪراچي يونيورسٽيءَ ۾ منهنجو ڪلاس ميس احمد ظهير ملڻ آيو. احمد ظهير نيشنل اسٽوڊنٽس فيڊريشن جي ڪلچرل ونگ جو جوائنٽ سيڪريٽري هوندو هو. پاڻ سان هڪ فنڪار قسم جي ماڻهوءَ کي وٺي آيو هو. سانورو، مڇون ڏاڙهي ڇٽ، مٿي جا وار گهاٽا ۽ گنديدار پوري پني بدن سان وچولي قد جو اڏڙوٽ هو. نالو هوس اقبال اي خان. جيتري دير ويٺو رهيو، مون کي مٿي کان پيرن تائين ڏسندو رهيو. پوءِ احمد ظهير کي ڪن ۾ ڪجهه چيائين.

احمد ظهير منهنجي پرسان اچي ويٺو. منهنجو هٿ پنهنجي هٿ ۾ جهليندي چيائين، ”اقبال خان پاڪستان ٿيٽرس جو مالڪ ۽ ڊائريڪٽر آهي. ٿيٽر جي دنيا ۾ وڏو نالو اٿس. پنهنجي نئين ڊرامي ۾ هڪ اهم ڪردار لاءِ هن ڪراچيءَ جا سمورا آرٽسٽ ڏسي ڇڏيا آهن. تون کيس ڏاڍو وڻي ويو آهين.“

مون سڌو سنئون اقبال خان سان ڳالهائو. کيس چيم ته، ”حضرت، تون غلط ماڻهوءَ وٽ آيو آهين. مان ايڪٽنگ ويڪٽنگ مان نه ڄاڻان.“

اقبال خان چيو ”تون فقط حامي پر، باقي ڪم مون تي ڇڏي ڏي.“

”ڪيئن ڇڏي ڏيان؟“ چيم، ”اهو ڪم مون کي ممڪن نه ٿو لڳي.“

اقبال خان منهنجين اکين ۾ اڪيون وجهندي چيو ”ميان، تون ته ماڻهو آهين. منهنجي چوڻ تي پٿر به ايڪٽنگ ڪري سگهندا آهن.“

احمد ظهير ڏاڍو زور ڀريو. ايوب خان خلاف جلسا جلوس ڪيڻ، پوليس سان وڙهڻ ۽ چڪريون کائڻ واري دور جو ساٿي هو. مون پاڪستان ٿيٽرس جي ڊرامي ”ايڪ ڪهار سب ڪهلوني“ ۾ ڪم ڪرڻ لاءِ حامي پري ڇڏي. ڪرشن چندر جي ڊرامي ”سراءِ ڪے باهر“ تان انتصار حسين ايڊاپٽ ڪيو هو. بابا کي اها ڳالهه بنهن نه وڻي هئي. فقط ايترو چيو هئائين، ”ان ڪم مان ڪو چڱو نتيجو ڪونه نڪرندو.“

بابا جي ڳالهه جن اڳڪٿي هئي. پاڪستان ٿيٽرس ۽ نيشنل ٿيٽرس لاءِ ڊراما لکندي، ڊراما ڊائريڪٽ ڪندي، ۽ ڊرامن ۾ حصو وٺندي مان خود هڪ المناڪ ڊرامي جو ڪردار ٿي پيس. 1963ع ۾ هڪڙي ڏينهن زنجير پائي مون خودڪشي ڪري ڇڏي. هڪ جنم کان ٻئي جنم تائين لاءِ ڪائون دفعو مرڻ کان اڳ مري ويو هوس. ٿيٽرس سان گذريل ٻن اڏائي سالن جو احوال منهنجي آتم ڪٿا جو آخري باب هوندو. ۽ منهنجي مرڻ کان پوءِ شايع ٿيندو.

انسان زندگيءَ ۾ ڄاڻيندي يا اڻڄاڻائيءَ ۾ (دانسته يا نادانسته) اهڙيون غلطيون، خطائون ۽ گناهه ڪري وجهندو آهي جن کي هو وساري نه سگهندو آهي. سڄي ڄمار پڇتائيندو رهندو آهي. پاڻ تي ملامت ڪندو رهندو آهي.

هن ڪتاب ۾ نه چاهڻ جي باوجود مون اهڙيون ٻه ڪهاڻيون شامل ڪيون آهن جن مون کي هميشه شرمندو ۽ پشيمان ڪيو آهي. اهي ٻه ڪهاڻيون آهن، ”سرحد“، ۽ ”سنڌو سجاڳ ٿيندو.“ اهي ٻئي ڪهاڻيون منهنجي لاءِ ثبوت آهن. ان ڳالهه جو ته انسان ڀل ته ذهني ۽ نظرياتي طرح ڪيترو به سجاڳ ۽ اورچ چوندو هجي، هو ڪڏهن نه ڪڏهن ڏک ضرور کائي ويهندو آهي.

ون يونٽ جي پهرين ڏينهن کان منهنجي ويڙهاڪ سياسي زندگي جي شروعات ٿي هئي ۽ ان سان گڏ ادب جي بارگاهه ۾ سجدن جي. ڪراچي يونيورسٽيءَ ۾ ٽي سال جنرل ۽ بعد ۾ فيلڊ مارشل ايوب خان جي رياستي جبر ۽ ڏاڍ خلاف وڙهندي گذري ويا هئا. عوام خلاف رياستي رباڪارين، چالاڪين ۽ نفسياتي جنگ کي سمجهڻ ۽ ان جو توڙ ڳولڻ لاءِ ذهن کي لاڳيتو تربيت ملي هئي. سمجهندو هوس، بلڪه بانور ڪندو هوس ته ڪابه رياستي چالاڪي مون کي چڪر ڏيئي نه سگهندي. پر، سڀ ڪجهه سمجهڻ جي باوجود مان دوکو کائي وينس.

جنرل ايوب خان 1964ع ۾ پاڻ کي ڊڪٽيٽر بدران منتخب صدر سڏائڻ جي شوق ۾ صدارتي چونڊ وڙهڻ جو اعلان ڪيو. اڪيلي سر پاڪستان ٺاهيندڙ محمد علي جناح جي پيڻ فاطمه جناح، ايوب خان خلاف چونڊ ۾ بيهڻ جو فيصلو ڪيو. فاطمه جناح ايڏي ته هر دلچيز هئي جو ڪنهن جي خواب خيال ۾ نه هو ته جنرل ايوب ڪانٽنس چونڊ ۾ کڻي سگهندو. رياستي سياڻن، ملن کي فاطمه جناح خلاف مسجدن مان پروپيگنڊا ڪرڻ لاءِ ڪڙو ڪيو. ملن جو موقف هو ته ڪابه عورت شريعت مطابق هڪ اسلامي ملڪ جي سربراهه نه ٿي سگهندي آهي.

پاڪستان جي آبادي ۾ اڌ کان وڌيڪ آدمين وارو صوبو مشرقي پاڪستان فاطمه جناح جو حمايتي هو. سنڌ فاطمه جناح سان ساڻ هئي. کيس بلوچستان جي به حمايت حاصل هئي. پنجاب جو ترقي پسند عنصر به فاطمه جناح جي حق ۾ هو. سرحد جي ڪاٻي ڌر وارا به فاطمه جناح جا حمايتي هئا.

پر، نتيجو ڇا نڪتو؟ پاڪستان جي تاريخ ۾ بدترين ڏانڌليءَ واري صدارتي چونڊ ۾ فاطمه جناح هارايو. ملڪ وائڙو ٿي ويو. بنگال ۾ بغاوت ٿي پيئي. سنڌ ۾ رڻ گجيو راڙو ٿيو. لاهور ۾

ڪاليجن ۽ يونيورسٽين جا شاگرد رستن تي نڪري آيا. ايوب خان ششدر ٿي پيو. وايون بتال ٿي ويس.

ايوب خان وٽ شيطاني ذهن رکڻ وارن جو ٿولو هوندو هو. جڏهن ڏٺائون ته ملڪ ۾ لڳل باهه پنيٽ ٿيندي پي ويئي، هنن ايوب خان کي عوام خلاف نفسياتي جنگ وڙهڻ جي صلاح ڏني. اهڙي ڪا چال چلجي جو ماڻهن جو ڌيان صدارتي چونڊ جي نتيجي تان هٽي وڃي، ۽ هو ذهني طرح ڪنهن جذباتي وهڪري ۾ وهي وڃن. ڏاڍي خوفناڪ چال چلي هئائون.

ايوب خان اوچتو 1965ع ۾ هندستان سان سرحدن تي جنگ چيڙهي وڌي. جنرل ايوب خان جي ذهين ڪاموري الطاف گوهر ڏاڍي جذباتي تقرير لکي. لفظن سان جيڪا راند ايندي هيس. سا ڪيائين. ايوب خان اها تقرير وڌي اداڪاريءَ سان ۽ ڏاڍي دردناڪ انداز ۾ ريڊيو تان نشر ڪئي. پوءِ ته جنگي نغمن، گيتن، شهادت لاءِ واعظن ۽ تلاوتن سان ماڻهن خلاف نفسياتي حربي جو سلسلو شروع ٿي ويو. اڳتي هلي جيڪي حقيقتون سامهون آيون، انهن مطابق 1965ع واري جنگ جي اهميت سرحدي جهڙين کان وڌيڪ نه هئي. جن فوجين ان جنگ ۾ حصو ورتو هو. تن مان ڪجهه فوجين ڪتاب لکي 1965ع واري جنگ جا ڀول پڌرا ڪري ڇڏيا. بهرحال، ان وقت سموري ملڪ سان ڊرامو ڪيڏو ويو. ٿوري دير کان پوءِ سائرن وڄندا هئا. هوائي حملن جا اطلاع ايندا هئا. بتيون وسائي بليڪ آئوٽ ڪرائي ويندي هئي.

ان قسم جي انيڪ چالن سان ايوب خان جي ذهين ٽولي خاطر خواهه نفسياتي نتيجو حاصل ڪري ورتو. وڏي تعداد ۾ اديب، ۽ شاعر دوکو کائي ويهي رهيا. هنن نغما لکيا، گيت لکيا، غزل لکيا، نظم لکيا، نوحا لکيا، مرثيا لکيا، شهادت نام لکيا، افسانه لکيا، مان پڻ دوکو کائي وينس. دوڪي جي اثر دوران اهي به ڪهاڻيون لکيم. ”سرحد“، ۽ ”سندو سجاڳ ٿيندو“ جيتوڻيڪ ٻئي ڪهاڻيون چسيون ۽ حقيقت کان هٽيل آهن. تنهن هوندي به ٻنهي ڪهاڻين ۾ سنڌي معاشري ۾ اوچ نيچ ۽ وڏيرا شاهيءَ جي عقوبتن جي چڻي تنڊي عڪاسي ڪيل آهي. اهي ٻئي ڪهاڻيون سياسي، نظرياتي ۽ صوفيائي سوچ تي هڪ ڊڪٽيٽر جي عوام خلاف نفسياتي ڪاهه دوران عارضي غلبي جي بدنما داغ آهن. هوش ۾ ايندي مون کي دير نه لڳي. پر، دوڪي جو ڌڪ مان وساري نه سگهيو آهيان. رياستي شطرنج ۾ مان هر چال کي اڄ تائين شڪ جي نگاهه سان ڏسندو آهيان.

ادبي عمل جي پهرين ڏهن سالن (1955 کان 1965) تائين مان گهڻو ڪري هندستان ۾ شايع ٿيندو هوس. اتان جا ذهين ايڊيٽر، پرم ابيچنداڻي، اُتم، هري موٽواڻي ۽ راڌا ڪرشن گرناڻي، ”پريان سنڌي پار جي مڙيوئي منائي“ طور قبول ڪندي منهنجي هر لکڻيءَ کي پنهنجن رسالن ۾ جاءِ ڏيندا هئا. انهن مان ڪجهه تحريرون شايع ڪرڻ لائق نه هيون. هندستاني رسالن لاءِ لکندي مان دانست، يعني ڄاڻي ٻجهي پنهنجين تحريرن ۾ هندي ۽ سنسڪرت جا لفظ ٽنڀيندو هوس. تنهن ڪري هن ڪتاب ”اوائلي ڪهاڻيون“ ۾ شامل ڪجهه ڪهاڻيون ٻوليءَ جي لحاظ کان اوهان کي اوڀريون لڳنديون.

ننڊيڀڻ ۾ ٿي منهنجي سڌ ٻڌ ۽ سوچ سمجھ جي پيڙهه ڏاڍي پختي پئجي ويئي هئي. تازو شروع ڪيل ڀڳوان سان مڪالمي جو سلسلو ڪٿا، (2008) ۽ پهرين ڪهاڻي، اندرا (1955)، عقيدتي ۽ اعتقاد جي ساڳي سطح تي لکيل آهن. مان پيدائشي صوفي آهيان. جنهن هنج ۾ منهنجي پرورش ٿي، سا منهنجي ماءُ مڪمل صوفيائي هئي. مان ته سمجھان ٿو جوڳياڻي هئي. سچل سرمست جي معتقد ۽ مريد ياڻي هئي. نه رکندي هئي روزا، نه پڙهندي هئي نمازون، پر، مون کي ڪا اهڙي رات ياد ناهي جنهن ۾ مون امان کي سچل سائينءَ جو رسالو پڙهندي ۽ روئيندي نه ڏٺو هجي. ڪڏهن ڪنهن کي تڪليف نه ڏنائين. ڏک نه ڏنائين. ويٺي سڀني کي ڪلائيندي هئي. دل جي تڪليف هوندي هئس، پر ڪنهن کي ڪل پوڻ نه ڏنائين. آڪٽوبر 1960ع ۾ اسر ويل اتيڪ ٿيس، منهنجين ٻانهن مان اڏامي هلي ويئي.

امر جليل

25-11-2008

B-702, Sand View Homes,

Frere Town,

Clifton-Karachi, Sindh.

E-mail: amarjaleel@cyber.net.pk

amarjaleel36@gmail.com

گناه

ڪجهه چوڻ لاءِ ڇپ ٿڙڪيا، ڦڙڪيا، جيڪي چوڻو هئس سو نه چيائين، جيڪي نه چوڻو هئس سو چيائين، ”ڪڏهن موندئين؟“

”جڏهن روح جو روڳ ڏوئي ڇڏيندس، تڏهن موندس.“

”مون کي جدائيءَ جي جوڳ ۾ جلڻ لاءِ ڇڏي ويندين؟“

”پتڪيل سمجهي وساري ڇڏجاءِ.“

”اهو منهنجي لاءِ ناممڪن آهي.“

”پر ممڪن ڪرڻو پوندو، تنهنجو پيار پوٽر آهي، امر آهي. مان ڪوڙهي سارنگ جو وسڪارو.“

هوءَ خاموش رهي. مون ڏانهن اداس نگاهن سان ڏسندي رهي. مان ساڻس اک ملائي نه سگهيس. چيائين،

”مون ڏانهن ڏسين ڇو نٿو؟“

”تنهنجي دامن ۾ ڪنڊا پريا اٿم، تنهنجو ڀر ڀوريو اٿم. هيٺ ٿو ڏانهن ڏسڻ جي سرت پاڻ ۾ نٿو ساريان.“

ان هڪ لمحي جي جنهن ماڻ ۾ اسان ٻئي ٻڌي وياسين، تنهن ۾ بي پناهه طوفان جو شور هو. لفظ نه هئا، پر دل جي بي چيني پنهنجي پنهنجي جهال ۾ اٽڪي پيئي. سڌا ساهن ۾ سمائجي ويا. دور ڪٿي بادل گجگوڙ ڪري متزلزل ٿي ويا. پنهنجي ئي آواز ۾ پنهنجيءَ ئي آه ۾ چيم،

”مون جيڪا بي وفائي تو سان ڪئي آهي، تنهن لاءِ هن ڪت ڪاڌل قانون وٽ ڪابه سزا ڪونهي.“

دريءَ جي چائنٺ تي کاڌي رکي، اڪيون پوري ڇڏيائين، دل جو درد سندس ٿٽل ساهن ۾ سمائجي رهيو هو. اڪيون نه کوليائين. پڇيائين،

”ڪيڏانهن وڃي رهيو آهين، اهو به نه ٻڌائيندين؟“

”ڪيڏانهن وڃي رهيو آهيان، ان جي سڌ مون کي به ڪونهي، فقط ايترو ڄاڻان ٿو ته پاپي من جي خواهشن کي ڪچلڻ لاءِ مان دور وڃي رهيو آهيان.“

ڏندن ۾ ڇپ پيڪوڙي، جذبن کي دفن ڪري ڇڏيائين. منهن ورائي اسٽيشن کان دور ڏنائين، پري پري تائين گهنگهور گهٽائون چانئجي ويون هيون. آسمان تي تارا ڪڪرن جي ڪارن جبلن ۾ لڪي پيا هئا. ماحول ۾ بوسه نه هئي، پر تڏهن به اندر ۾ مونجهه ۽ گهٽ جو احساس ويو ٿي وڌندو. منهنجين ورائين هن کي بيچين ڪري ڇڏيو. منهنجا جواب ڪنهن قديم ڪنڊر جي پڙاڏي جهڙا هئا. جنهن ڪتار سان پاڻ کي ڪٽيو هئم، تنهنجو زهر منهنجي رڳ رڳ ۾ ڊوڙي رهيو هو. پٽڪيم...

”ڪجهه انسان پنهنجي هٿن سان پنهنجي زندگي اُڃاڙيندا آهن. مان انهن مان هڪ آهيان.“
ڪن لاءِ سوچيائين پوءِ چيائين،
”ڪجهه انسان جيون جي ڪنن راهن ۾ منجهي پوندا آهن. اسان کين گمراهه نه چوندا آهيون.“
”اهي تنهنجا پنهنجا خيال آهن. پر، اخلاق جو اُٻاٽجڻ آتما جي هتيا آهي.“
”ان لاءِ پراڻي شجرت؟“
”پراڻي شجرت نه، جرم لاءِ سزا“
”ڪهڙي؟“
”پيار جو پليدان“
گاڏيءَ کي ٽيڪ ڏئي، مون ڏانهن پني ڪري بيهي رهي. وارن جي ڪنٺ مان سمجهيم ته هوءَ
پاڻ کي سنڀالڻ جي ڪوشش ڪري رهي هئي. ذهن ۾ جيڪو طوفان اُڀري آيو هئس، تنهن کي
روڪڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳي. منتشر لفظن جي لرزندڙ لهجي ۾ چيائين،
”بيحد اُٻهرو آهي.“
”تڏهن ته زهر کي امرت سمجهي پي ويندو آهيان.“
”زندگي مسلسل غلطي جو هار - زخمن جي مالها آهي.“
مون کي لهڻ جي کوجنا ڪيائين، مون کي سنڀالڻ جي ڪوشش ڪيائين. هن پنهنجا زخم
وساري ڇڏيا، کيس فقط منهنجو مجروح ضمير ياد رهيو. منهنجي بي انت پيڙا ياد رهي، مان خاموش
رهيس، هن ڳالهائين.
”هڪ غلطيءَ تي هزار جتنن سان حاصل ڪيل هيءَ زندگي قربان ڪبي آهي. وساري چونه ٿو
چڏين؟“
”اهو منهنجي وس ۾ ناهي.“
”ائين ڪيئن جي سگهندين؟“
”جيستائين ساهه ماڻه سان چنڊ ٽيل رهندو، مان جيئن دور رهندس.“
گناهه جي ڌڙ ۾ دفن ٿي چڪو هئس. پاڻ جو پڇتاءُ منهنجي خون ۾ سيستڙا ڪري رهيو هو.
هڪ هڪ گهڙي نيپوڙي رهي هئي.
گاڏي ڇڏڻ ۾ ٿوري دير وڃي بچي هئي.
منهن ورائي مون ڏانهن ڏٺائين. اکين ۾ اداسي تري آئي هيس. چيائين،
”ڏينهن واري گاڏيءَ ۾ وڃين ها“
”مان اوندهه کان ڌار ٿي نه سگهندس، منهنجي زندگيءَ جو ايندڙ حصو تاريخ ۾ گذرندو.“
”ڪاش، هن دڪ ۾ مان توسان ساڻ رهي سگهان“
”مان اڪيلائين ۽ تنهائين جو ساٿي آهيان. مان هڪ ڪلاين ۾ ڦٽڪڻ چاهيان ٿو“
”اهڙي سزا ته قاتلن کي به نه ڏيندا آهن!“

”اسان جي قانون وٽ مجرم جي جسم لاءِ، سرير لاءِ سزائون آهن، پر نفس جي وحشي جذبن لاءِ ڪا سزا ڪونهي.“

پنل نيٽ مٿي ڪيائين. اوسيٽري جا ديپ اڪين ۾ ٿم ٿم ڪرڻ لڳس. ميگهه ۾ آگ ڏٺم.

”سزا جو وڏو حصو منهنجي جهول ۾ وڌو اٿئي.“

”تو منجهه سهڻ جي سگهه آهي، ضبط ڪرڻ جي طاقت آهي. مان ڪمزور آهيان، ڪريل آهيان، زمين جي خاڪ آهيان.“

”زمين جي خاڪ مان گل به ته جنم وٺندا آهن.“

”ها. تون گلن جي خوبصورتي ۽ مان ٿوهر آهيان.“

پليٽ فارم جي بلب جي ميرانجهڙي روشني هن جي زرد منهن تي پئجي رهي هئي. سندس خشڪ چپن تي چنٽريل پيٽريون ڌري پيون هيون. آڱريون ڪنٺ لڳس. دريءَ تان هٿ جي گرفت ڌري ٿيڻ لڳس. جنهن غبار جي آنديءَ کي هن بي پناه قوت سان روڪيو هو تنهن آنديءَ ۾ هن جو هيٺون جهرڻ لڳو. لڳم جڻ روئي پوندي، سڌڪي پوندي، ڪري پوندي. ساڻس ننڍپڻ ۽ جوانيءَ جا ڏينهن گذاريا هئا. سندس هڪ هڪ عمل کي اندر جي اڪين سان ڏسي وٺندو هئس. جنهن لامحدود تڪليف ۽ غم ۾ جلي رهي هئي، تنهن کي هڪ نظر ۾ سڃاڻي ورتم. آلاءِ ڪيئن چيائين،

”مان ڪچي ڏاڳي ۾ ٻڌل آهيان. ٿئي سگهان ٿي، منتشر ٿي سگهان ٿي. مان ئي آهيان جنهن تنهنجو جيون جنجال ڪيو آهي، زندگي حرام ڪئي آهي. مون اڀاڳڻ لاءِ اجايو پاڻ کي سزا ڏيئي رهيو آهيان.“

”ائين نه چئ.“ کيس روڪيم، ”منهنجو وجود پرزا پرزا ٿي ويندو. تون ائين نه چئ، گناهه مون ڪيو آهي. مان سزا پوڳيندس. تو مون تي اعتبار ڪيو مون تنهنجي وشواس کي جنسي آڱ ۾ پيسم ڪري ڇڏيو.“

هن جيڪي ڪجهه چيو سو چولين ۾ چلندي چيائين، تصور جي روئن ۾ رلندي چيائين. مون جيڪي ڪجهه ورائيو تنهن ۾ منهنجي اندر جي آه جو آواز هو. گناهه جي اعتراف جو اقرار هو. هوءَ وياڪل ۽ ويراڳڻ نظر آئي. صحرا جي سڄ ۽ مرگه ترشنا جو تڙڪو نظر آئي. پهريون ڀيرو سندس اڪين ۾ نهاري. آڪاش جي ڪنهن تٽل تاري جي اُجهيل اُجهيل چٽنگ هئين جي پٺور ۾ چڪر کائي رهي هيس.

اسان هڪ ٻئي جي آمهون سامهون بيٺا هئاسين، پر ڪيترو نه دور! دل جا اُڏما ڦاٽ ڪاٺ لاءِ ڦٽڪي رهيا هئا. چيم،

”ڪالھوڪي رات ڪڏهن به وساري نه سگهندس. ڪاري رات جو ڪاريهر مون کي سدائين ڏنگيندو رهندو.“

”تون ڄاڻي وائي ته نه ڪيو جيڪي ڪجهه ڪيئ، دوستن جي هر ڪاٺ تي ڪيئ.“

”دوست! هون. بدي دشمن جون، دوست جو روپ ڌاري ايندي آهي، پر مون مورڪ اڪين کان، عقل کان ڪم نه ورتو.“

”آئينده لاءِ اهڙن دوستن کان ڪنارا ڪش به ته ٿي سگهين ٿو.“
”مون وٽ بچيو ٿي چاهي، جنهن جي حفاظت ڪيان.“
”منهنجين اکين سان ڏسين ته تو منجهه اڃا به سڀ ڪجهه موجود آهي.“
”ڪالهه رات شراب پيتم. سڄي رات هڪ وئشيا جي ننڳي جسم کي چور وانگر ڇهڻيل رهيس.“

نڙيءَ ۾ ٻيهر جي ٿاري ڦٽندي محسوس ڪيم. هوءَ ڪجهه نه ڪڇي. چيم،
”مون تنهنجي پيار جو ايمان ڪيو آهي. تنهنجي محبت جي توهين ڪئي اٿم.“
ضمير جي ملامت ۾ منهنجو ڪنڌ جهڪي ويو. شرم جي احساس ۾ جسم آلو ٿيندو محسوس ڪيم. منهنجي پگهريل هٿ کي چوهيندي چيائين،
”فخر ڪندي رهيس ته اعتراف ڪيو اٿئي. جيڪا غلطي ڪئي اٿئي تنهن لاءِ مون کي افسوس ڪونهي.“

”۽ اهو ئي ڏک اٿم ته توافسوس چونه ڪيو. مون کي ڏڪاريءَ چونه، ٺڪرائيءَ چونه؟“
هن جواب نه ڏنو، فقط مون ڏانهن ڏسندي رهي، ٺهاريندي رهي ۽ اک نه چنپيائين. پوءِ چيائين،
”جيئن آهين، جهڙو آهين، منهنجو آهين. مان توکي اپنايان ٿي.“
دل مان چيخ نڪتي ۽ منهنجي رڳ رڳ چيريندي هلي ويئي. چيم،
”تون نادان آهين، پڳلي آهين. جيڪڏهن تون پنهنجو جسم ڪنهن اجنبِي مرد جي ٻانهن ۾ ڏين ها، ته هوند مان سڄي عمر تو کان نفرت ڪندو رهان ها، توکي ڏڪاريان ها، توکي بيوفا چوان ها، گاريون ڏيان ها.“

”مان تنهنجي امانت آهيان. اهڙو وقت اچڻ کان اڳ مان پنهنجي خواهشن، جنسي تقاضائن کي گهٽو ڏيئي ڇڏيان ها.“

”پوءِ مون چونه ڳلو گهٽي ڇڏيو پنهنجي نفس جي اُگهاڙين خواهشن جو؟ سوچيندو هئس مان ڪنهن اهڙي چوڪريءَ کي چاهيندس ۽ ساڻس شادي ڪندس جيڪا گنگا جهڙي پويتر ۽ شفق اڻڇهيل هوندي – چو جو مون به پنهنجي جسم کي جنسي باهه جي اُلن کان دور رکيو هو – پر.....“
”اعتراف سان اُن آڳ کي اُجهائي ڇڏيو اٿئي.“

”نه.“ ورائيم، ”مان تنهنجي لائق نه آهيان. هينئر اهو نه آهيان. پارو ٿو آهيان، استعمال ٿيل آهيان.“

ڪيس منهنجي ضد جي جاڻ هئي. خاموش رهي. چيم،
”هوش ۾ اچڻ کان پوءِ، ان رات دل ڌاريندڙ رڙ ڪئي هئم، پر آڪاش نه ٽڙڪيو، ڌرتي نه ڦاٽي. مان جهري پيس. منهنجو ضمير جهري پيو. منهنجي اندر واري انسان شرم وچان آپگهات ڪري ڇڏيو.“

ڪاري رات جي اونده ڪائنات کي پنهنجي چادر ۾ ويڙهي، نامعلوم اوڙاه ۾ ٻڌندي رهي. سنسار پيانڪ خاموشيءَ ۾ لڙهي ويو. ڪجين جا وڻ چڙيون هڻڻ لڳا - تڏهن منهنجو ڏيل ڌري پيو ٿل ٿل ڪرڻ ۾ ڳالهائيم.

”منهنجو جسم مون وٽ تنهنجي امانت هو. مون امانت ۾ خيانت ڪئي آهي. مون کي سزا ملڻ گهرجي.“

جهيڙي آواز ۾ ترسي ترسي، هڪندي چيائين،

”اُن رات کي وساري نه سگهندين؟“

”نه. جڏهن به شاديءَ کان پوءِ تنهنجي جسم کي پيار منجهان چوهندس، تڏهن هڪدم اُن وئشيا جوننگو سرير منهنجي اکين اڳيان اچي بيهندو. مان ڪڏهن به توسان سچار ٿي نه سگهندس.“

رات جي ڪارهن ڪٿي، پرائشچت ڪرڻ لاءِ پاڻ کي سزا ڏيڻ لاءِ، پنهنجي شهر کان دور وڃي رهيو هئس. هن کي فقط سڌ هئي ۽ هوءِ اسٽيشن تائين آئي.

گاڏي ڇڏڻ ۾ وقت وڃي ٿورڙو بچيو هو.

دل تي ضبط ڪري، لڙڪ لڪائيندي پڇيائين،

”تڪيٽ ڪٿان جي ورتي اٿئي؟“

”روهڙيءَ جي.“

”ڇو؟“

”روهڙي کان اروڙ ويندس. اروڙ جي ويرانين، تنهائين ۾ پٽڪندو رهندس. مان ڪنهن سان به ملڻ نٿو چاهيان. ڪجهه وقت ڪالڪان جي مندر ۾ رهڻ جو ارادو ڪيو اٿم.“

اڪيون اشڪن سان ٽٽار ٿي ويس.

”اڪيلاين ۾ ڪڏهن به وساري نه سگهندين. ٻين سان ملي جلي رهندين ته سمورو غم پلائي ڇڏيندين.“

”مان پلاڻ نٿو چاهيان. پلاڻ جي ڪوشش ڪندس ته زخم ناسور ٿي پوندا. مان پاڻ کي سزا ڏيڻ چاهيان ٿو. وحشي جذبن کي چچرڻ چاهيان ٿو.“

گارد وسل وڃائي.

هوءِ پنهنجا لڙڪ روڪي نه سگهي. سڏڪن ۾ پڇيائين،

”اروڙ ۾ ڪيستائين رهندين؟“

”جيستائين نفس جي خواهشن کي نيچي نه نوائيندس، مان رلندو رهندس.“

”ائين ڪري سگهندين؟“

”ائين ڪرڻ لاءِ مان اروڙ ۾ رلندس، ٽيڪسيلا ۾ گوتم جي عبادت گاهن ۾ پٽڪندس، اماوس جي راتين ۾ موهن جو دڙو لتاڙيندو رهندس. مان پاڻ تان نفس جا ٻنڌڻ ٽوڙي، نفس کي پنهنجي قبضي ۾ ڪرڻ چاهيان ٿو.“

”ڪوبه ائين ڪري نه سگهيو آهي، پر جي تو وڃڻ جو فيصلو ڪيو آهي ته مان توکي نه روڪيندس. مون پيار ڪيو آهي. مان سڄي عمر تنهنجي پيار کي سيني سان لڳائي جيئندي رهنديس.“

سائي بتيءَ جي لوڏن سان ريل چرڻ لڳي - هن وڪ وڌائي - چيائين،
”ڪوبه انسان پنهنجن خواهشن تي قبضو ڪري نه سگهيو آهي.“
گاڏي ڊوڙڻ لڳي.

پڇيومانس، ”مون کي معاف ڪيو اٿئي نه؟“
ڪنڌ لوڏي اقرار ڪيائين. گاڏيءَ جي رفتار وڌندي ويئي. هوءَ ڊوڙڻ لڳي، پر ريل جي فولادي ڦيٿن سان پڄي نه سگهي. مون ڏانهن هٿ وڌايائين. دريءَ مان ٻانهن ڪڍي هٿ ڏانهس وڌايم. هڪ لمحي لاءِ اسان جون آڱريون پاڻ ۾ ملي ڌار ٿي ويون. وڏي واک چيم،
”انسان لوهه ۾ زندگي وجهي سگهيو آهي. لوهه جون ڪلون سندس قبضي ۾ اچي سگهن ٿيون، ته ڇا پنهنجي ئي نفس جي جنسي خواهشن تي انسان قبضو ڪري نه ٿو سگهي؟“
ريل جي رفتار تيز ٿي ويئي.

هوءَ پوئتي رهجي ويئي. اسان جي وچ جو مفاصلو وڌندو ويو. وڇوٽي وڌندي ويئي. هوءَ پري ٿيندي ويئي، دور ٿيندي ويئي. پليٽ فارم جي آخري چيٽي تي ٻئي ٻانهون ڦهلائي بيهي رهي. لوهي ڦيٿن جي رفتار گرد اُڏائي ۽ هوءَ منهنجين نظرن کان اوجھل ٿي ويئي.
ڪوپيءَ ۾ مان اڪيلو هئس ۽ روح ۾ گناهه جا گهاو هئا. ♦

هوشو شيديءَ جي آخري شام

جييجل منهنجي ماءُ

ڏسين ٿي -

هوشو منهنجو پيءُ

تنهنجي خاطر جنهن ڪيا

هيٺا پنهنجا حال،

جسم جنهن جو

پرزا پرزا -

گهاٽل جنهنجو ساهه،

اڄ اڪيلو بيٺو آهي

چچريل جنهن جو ماهه،

ڪير نه ڀلندو همت جنهنجي

ڪير نه جنهن جو چاهه.

پوءِ ائين ئي ٿيو -

تہ سج حيدرآباد جي منگهن کان منهن موڙيو ۽ سنڌين جي شڪست تي خون جا لڙڪ لاڙيندو.

آسمان کي رت سان رڳيندو ڪنهن اوڙاهه ۾ اجهامندو ويو، لڙندو ويو، لهندو ويو ڪرندو ويو.

سنڌ جي سڀوتن مٺڙي ماءُ جي سيني ۾ سازش ۽ غداريءَ جون بڙڇيون هنيون - ڀالا هنيا، نيزا

هڻي خنجر هنيا. سنڌ جو سينو درد و غم ۾ جهرندو ويو. اڀاتجي ويو، سڪندو ويو، سنڌ جي سڪل

گود کي آلو ڪرڻ لاءِ سرڪش سنڌين مياڻيءَ جي ميدان ۾ پنهنجي خون جو پليدان ڏنو.

شام جي مير انجهڙي روشنيءَ ۾.

بارود جو دونهو.

۽ گهوڙن جي سنبن سان اڏايل دز تحليل ٿيل.

ماحول ۾ نه گولن جي دل ڏاڙيندڙ ڌماڪن جو آواز هو ۽ نه ئي زخمي گهوڙن جي هٽڪار.

هر طرف انڌڪار

مسلسل ماٺ، خاموشي

۽ نه للڪار.

جن تلوارن جي جيت ٿي، سي مياڻن ۾ موٽي ويون. جن جي هار ٿي، سي مٽيءَ ۾ منتشر ٿي ويون.

تيرن جا ترڪش خالي. بندوقون بارود بنا بيڪار. زخمين جا جسم ۽ شهيدن جا لاش مٽيءَ ۾ لٽريل.

هيبتناڪ ماحول ۾ موت جا پاڇا انساني زندگين جي ورچ ۾ ۽ ترچ ۾ نچندا رهيا، ٽپندا رهيا،
ڪڏندا رهيا.

۽ اڃانڪ آفتن جي گود مان،

هڪ قداور ۽ بهادر

زخمي ۽ گهاٽل سورمو.

بينواڻي

عشق وطن جي بود مان.

سڄو جسم رت جي کوني ۾ رڳيل هئس. وارن کان پيرن تائين عضوو عضوو چچر جي چور ٿي
چڪو هئس. پر تڏهن به، دل ۾ پنهنجي ديس جي حب جي مشعل کڻي، چاهت جا چراغ کڻي، اڪيلي
سراڻي بينو جنگ جي ميدان ۾.

زخم اڪلي پيس. تڪليف جي احساس ۾ سيسٽاٽ نڪتس. اڪيون کولڻ جي ڪوشش
ڪيائين ته پنڀڻين ۾ خون جي جھالر اٽڪي پيس. اوچتو درد جي شدت ۾ سڄي ڪائنات هن جي
نگاهن ۾ متزلزل ٿي، پرندي وئي، ٻئي گوڏا ڌرتيءَ تي کوڙي ڇڏيائين. سگهه ساري، ڪهاڙيءَ جي ڳن
تي زور ڏيئي پيهرائي بيٺو.

زخمن مان وهي نڪتس خون جي ڌارا

جسم ۾ ڇپندا رهيس ايڏا جا آرا

پر پڙڪ نه نڪتس ڇيڙن مان

ظلم سنا هن سارا

ڏٺائين، ميدان جي پريڻ پاسي دشمن جي فاتح فوج. سنڌ جي هوائن ۾ فرنگين جو رنگا رنگي
جهنڊو ڦڙڪندي ڏٺائين. ڏسندي ڏسندي، سندس وجود مان حقارت ڦٽي نڪتي، چوٽن جي ڇهڪ ۽
ضربن جا وڏو وساري ڇڏيائين. دشمن ڏانهن وڌ وڌ چاهيائين، پر وڌائي نه سگهيو.

سندس سيني ۾،

جولا جلندي رهي

نھائين ڏڪندي رهي

وڙهڻ ۽ لڙڻ جي تمنا تڙپندي رهي.

اڪيلي سر، جتي سندس سمورا ساٿي ڇڏي، پنهنجي جندڙي قربان ڪري شهيد ٿي چڪا هئا،

هن دشمن کي للڪاريو پڪاريو.

انگريز سپاهين ميدان ۾ گهاٽلن ۽ لاشن جي انبار درميان، هڪ قداور جوان کي بينل ڏٺو. رڳ

رڳ مان رت ريلا ڪري وهي رهيو هئس. هو سندن شڪل سڃاڻي نه سگهيا، پر سندس قد بت ڏسي

ڀاڻ ۾ سُس پس ڪرڻ لڳا.

"He who stands among the dead there,
Is the one who, can dare
To fight alone for his mother land"

سندس گجگوڙ ڪنن ۾ گونجڻ لڳن - ته، ”مرسون مرسون، سنڌ نه ڏيسون.“ ڪئپٽن رچرڊس چيو -

He is Hoshoo, the giant

ها، هو هوشو شيدي هو. سنڌ جو سڀاڄو سپوت هو. وطن جي لڄ ۽ سنڌڙيءَ جو شان هو. شجاعت جي جان هو. زندگيءَ جي شام ۾ هو اڪيلو هو تنها هو. ساھ ماھ کان ڌار ٿي رهيو هئس، پر تڏهن به، چيريل جسم کي سڌو ڪري، ويڊيل ڪٽيل ٻانهن سان ڪهاڙي ڪٽي بيٺو. ڪئپٽن چيو -

Ruthlessly he fights

He has killed our knights.

Now, some one kills him right.

پر ڪنهن به گوري سپاهيءَ هوشو کي مارڻ جي حامي نه ڀري. جنگ جي دوران سڀني فرنگين سندس بي پناهه قوت ڏٺي هئي. وطن لاءِ سندس محبت ڏٺي هئي. سڀني سندس ڪهاڙيءَ جا ڪڙڪاٽ ۽ تلوار جا تجلا ڏٺا هئا. ڪئپٽن جي اکين ۾ بدلي جو خون لهي آيو هن هڪ سپاهيءَ کي ساڻ ڪيو ۽ ميدان ۾ ڪاهي

پيو

سنڌ جي سڀني کي قدمن سان ڪٽيندو

چتي ڪٽي وانگر پونڪندو

هٿ ۾ نيزي کي نچائيندو. وڌندو رهيو

نيٺ اچي هوشوءَ جي آڏو بيٺو

هوشوءَ ڇاڪا گريبان جي ڪنڊ سان، پنهنجي پنڀڻين تان رت جا ڄميل تهه اگهي، پنهنجي دشمن ڏانهن نهاريو. سپاهي مياڻ مان تلوار ڪڍي ڏانهس وڌي آيو. هوشوءَ جي ٻانهن ڪلهي کان ڪپجي، مشڪن ۾ لتڪي رهي هئي. ڪهاڙي کاٻي هٿ ۾ قابو ڪري، رهيل سهيل طاقت ميڙي، وڃ وانگر سپاهيءَ کي سڀني تي ڪهاڙي اڇلائي هنياڻين. گورو سپاهي رڙ ڪرڻ بنا ڦهڪو ڪري ڪري پيو. ڪئپٽن بنا دير، اک چنپ ۾ پالو هوشوءَ جي چاٽيءَ مان پار ڪري ڇڏيو.

پالو هوشوءَ جي سڀني کي چيريندو پٺيءَ کان وڃي نڪتو. هوشوءَ جي وات مان ساڳي سدا بلند ٿي - ”مرسون مرسون، سنڌ نه ڏيسون.“ کاٻي مٿ ڀالي ۾ وجهي، ست ڏيئي سڀني مان چڪي ٻاهر ڪڍيائين. خون جو ڦوهارو شرڙاٽ ڪري وهي نڪتس.

رت جي ريلن کي ڏسي،

نيا گرا جو آبشار

ترسي پيو

سنڌونديءَ جو وهڪرو

رڪجي ويو

ڪير ٿر جون سر بلند چوٽيون

جهڪنديون ويون.
هوشو ٿڙندو ٿاڀڙندو پوئتي ڏڪجي ويو ۽ پوءِ آهستي آهستي ڌرتيءَ تي ويهندو ويو. هن پنهنجا
رت آلود چپ سنڌ جي مٽيءَ سان پيوست ڪندي چيو.
”منهنجي مٽري ماءُ
منهنجي جيجل ماءُ،
تنهن جي مٿان جڏهن پي
ظلم ٿيندا
ستمر ٿيندا
مان تنهنجي آن تان
مان تنهنجي شان تان،
سر صدقي ڪري، پليدان ڏيندس.
هر دور ۾
هر دور جي طوفان ۾
ڏيندو رهندس پنهنجي جان.“
جنهن وقت ڪائنات مڪمل اونداهه ۾ جذب ٿي رهي هئي، تنهن وقت هوشوءَ پنهنجي زندگيءَ جا
آخري ساهه ڪنيا ۽ جيجل ماءُ جي هنج ۾ سمهي پيو. ♦

1964

اُجايل

پنهنجي ڪمري ۾ پهچي هن کي ڪجهه سڪون محسوس ٿيو ۽ بلب روشن ڪرڻ بنا اونڌي منهن ڪٽ تي لپتي پيو ڊسمبر جي سرد رات ۾ به هن جي پيشاني پگهر ۾ تر هئي. هن جو دم گهٽجي رهيو هو. اُڃ جي شدت کان هن جي نڙي خشڪ ٿي چڪي هئي. پر هن ۾ ايتري همت به نه هئي ته پاسي ۾ رکيل جڳ مان پاڻي پيئي سگهي ۽ هن محسوس ڪيو ته اڃايل ئي رهجي ويندو ڪوبه هن کي سيراب ڪري نه سگهندو.

هيٺين ڪمرن مان سهرن جو آواز بلند ٿي رهيو هو.
”اڪيون اڌ جون ٻرن شعله“

۽ رات جي خاموشي کي چيريندڙ نغما هن جي دل کي به چيري رهيا هئا. پر هو مجبور هو. هن کي اهي گيت ضرور ٻڌڻا هئا.
”ڪجل جوڙ بنايو آ.“

هن ڪنن کي پنهني هٿن سان بند ڪري بي چينيءَ مان پاسو ورايو. اڃ زرينه هن کان جدا ٿي رهي هئي..... هميشه لاءِ..... ۽ هو پنهنجي مجبور نگاهن سان پنهنجي دنيا لتجندي ڏسي رهيو هو. زرينه هن سان واعدو ڪيو هو ته هوءَ زندگيءَ جي تاريخ ڪاهن ۾ هن جو ساٿ ڏيندي. پر واعدو ڪندي هن اهو نه سوچيو هو ته هوءَ سماج جي غلام هئي ۽ ان جي قانونن جي بجا آوري هن تي فرض هئي. روزو نماز به فرض آهن ۽ سماجي قانون به فرض آهن.... هن ته محض واعدو ڪيو هو جا هن جي وڏي ۾ وڏي غلطي هئي..... محبت جي تيز ڌار ۾ ترندي هن اها حقيقت فراموش ڪري ڇڏي هئي ته هوءَ عورت هئي..... مجبور ۽ ڪمزور عورت - حيوان وانگر فرمانبردار ڌيءَ، جا پنهنجي خاندان ۽ والدين جي عزت لاءِ هر قرباني ڏيڻ لاءِ تيار هوندي آهي ۽ هن واعدو ڪري ڇڏيو ۽ واعدو ڪندي هن اهو چوڻ لائي ڇڏيو ته هن جي حرفن تي ڪو پنهنجي انمول زندگي نچاور ڪري ڇڏيندو ۽ هو سوچي رهيو هو ته قدرت هن کي اهڙا سڀا چوڏيڪاريا جن جي ڪابه تعبير ڪونه هئي..... هن جي اميدن جو محل واريءَ جي ڌڻن تي چو تعمير ڪيو ويو. آخر هن کي چو بي معنيٰ بيتن سان بهلايو ويو.

اڃ هن جي آڻائن جا ديب پوپن پساهن ۾ هئا، ۽ چند لمحن بعد جڏهن مولانا زماني جي پراڻي رسم دهرائيندو تڏهن ديب هميشه لاءِ وسامي ويندا ۽ هن جي مٿان نراشا جي هيٺناڪ سياهي ڦهلجي ويندي ۽ زرينه هميشه جي لاءِ هن کان جدا ٿي ويندي. محبت جا سڀ رشتا ٽٽي پوندا جن جي ڪڙيءَ ڪڙيءَ ۾ ارمان دفن هوندا.

ڪنهن جي قدمن جي آهت هن کي هوشيار ڪيو ۽ هن قميص جي دامن سان پگهر اگهي ڇڏيو. هن کي ته تڙپڻ جي به اجازت نه هئي ۽ اجايو ميز جي خاني ۾ ڪجهه ڳولھڻ لڳو. ”اختر“ ماءُ سڏ ڪيو.

”جي امان،“ هن آهسته جواب ڏنو.

”هيٺ مهمان گڏ ٿي رهيا آهن ۽ تون هت ڇا ٿو ڪرين.“

”صفر لاءِ لفافو ڳولهي رهيو آهيان.“ هن ڪوڙ ڳالهايو.

”اوندھ ۾ ڪيئن ليندو. بجلي ٻاري ڳولھ ۽ جلد اوطاق ۾ وڃ.“ ماءُ چيو.

۽ هن کي پنهنجي غلطي محسوس ٿي ته هو اوندھ ۾ خانو کوٽي رهيو هو ۽ جڏهن هن بتي ٻاري ته ماءُ وڃي چڪي هئي.

هن کي سڀني مهمانن کان نفرت هئي. سينگاريل ڪمرن ۾ هن کي وحشت ٿي رهي هئي. هلڪا ۽ ٽين درجي جا چرچا ٻڌندي هن جا ڪن شل ٿي چڪا هئا. اڄ گهڻو ڪري هن جا عزيز ۽ هن جي والدين جا ويجهو دوست آيا هئا. پر هن کي انهن سڀني کان نفرت هئي. هن نٿي چاهيو ته ڪو هن سان ڳالهاڻي. پر تنهن هوندي به هو مجبور هو ته مشڪندو رهي، ڦڪا تهڪ ڏيندو رهي ڇو جو شادي جو سڄو بار هن جي ڪلهن تي هو. ماسيءَ هن کي خاص طور تي شاديءَ جي بندوبست ۾ هٿ وٺڻ لاءِ چيو هو ۽ هن به فيصلو ڪيو هو ته هو پنهنجي ارمانن جو ڳلو گهٽي ڇڏيندو پر پنهنجي سن ورهين جي ماسيءَ کي رنج نه ڪندو. هو پنهنجي هٿن سان زرينه کي سينگاريندو. هن جي هٿن تي مينڊي لڳائيندو ۽ هن جي روشن پيشانيءَ تي جهومر لڳائيندو... ۽... ۽.

ماسيءَ کي زرينه ۽ جميله کان سواءِ ڪابه ٻي اولاد نه هئي ۽ ان حال ۾ اختر تي سڄو بار اچي پيو هو. گهڻا ماٿر ٻاهران آيا هئا، جن جي رهائش جو بندوبست ۽ کائڻ پيئڻ جو خيال پڻ هن کي ڪرڻو هو ۽ گذريل هڪ هفتي کان هو ان ڪم ۾ رڌل هو. هن هر ممڪن ڪوشش ڪري ڪنهن کي به شڪايت جو موقعو نه ڏنو ۽ سڀ هن جا فرمانبرداريءَ مان خوش هئا، ۽ جن جي به دل ۾ شڪ شبه هئا، دور ٿي ويا. جيڪي به ڪهاڻيون اختر ۽ زرينه جي نالن سان وابسته هيون نامڪمل رهجي ويون. جا باهه زرينه ۽ اختر جي پيوسته نالن خاندان جي آن ۾ لڳائي هئي، تنهن کي اڄ اختر جي ڪشاده پيشانيءَ مان وهندڙ پگهر سرد ڪري ڇڏيو ۽ سڀني محسوس ڪيو ته بي بنياد الزام زرينه. اختر تي لڳايا ويا هئا ۽ هو پڻ هر ممڪن ڪوشش ڪري رهيو هو ته هن جي منهن مان ڪا اهڙي ڳالهه ظاهر نه ٿئي جا زرينه جي ازدواجي زندگيءَ لاءِ زهر هجي. اختر جي اها دلي خواهش هئي ته زرينه جتي به هجي، آباد رهي، خوش رهي ڇو جو هن کي خبر هئي ته محبت جي انتها وصال نه پر فراق آهي، ۽ هو زندگي جا زخم سڀني ۾ سانڍي نامرادين جي صحرا ۾ پٽڪندو رهندو. جتي پياس جي شدت کان هن جو حلق خشڪ ٿي ويندو ۽ هن کي پنهنجي نڙيءَ ۾ ڪنڊا ڇيندا محسوس ٿيندا... هوريج جي ڪڍ ڍڪندو رهندو... پر هميشه اُڃايل!

اختر کي اڄ پنهنجون مجبوريون شدت سان محسوس ٿي رهيون هيون. هو زرينه لاءِ ڪجهه به ڪري نه سگهيو. هن سوچيو. هو زرينه کي پاڻ سان تمام پري وٺي وڃي ها. تمام دور. هن سماج جي

پهچ کان لامحدود. جتي ڪوبه زرينه ڪي هن جي مضبوط ٻانهن مان جدا ڪري نه سگهي ها. پر محبت انڌي نه آهي. هن جي سامهون خاندان جي آن ۽ عزت پهاڙ مانند نمودار ٿي ۽ جڏهن هن ساهميءَ جي هڪ پڙ ۾ زرينه جي محبت ۽ پٽي پڙ ۾ خاندان جو وقار وڌو ته هن محسوس ڪيو ته هن جي محبت قربانيءَ جو پڪر آهي.

ظاهر هيءَ ڳالهه ڪهڙي نه سولي هئي ته زرينه هن جي ماسيءَ جي ڌيءَ هئي ۽ اختر هن کي حاصل ڪري سگهيو ٿي..... پر والدين هن سماجي چار کي اڃا به مضبوط ڪيو ۽ جڏهن زرينه ٽن سالن جي هئي ته هن جو مڱڻو سندس ستوت صفدر سان ٿي ويو هو. وقت جي وهنوار ۾ صفدر زرينه کان دور رهيو ۽ زرينه اختر ۾ سمائجي وئي.

وقت تيز رفتار سان نامعلوم منزل طرف گامزن هو ۽ هو ٻئي اهڙي سرحد تي اچي پهتا جتي ڪلڻ بدنامي ۽ سرد آهه پڙ جو ڪارڻ هئا. هڪ ٻئي جي ويجهو رهڻ جي تمنا جواني ۾ پڻ اختر ۽ زرينه جو ساٿ ڏيندي آئي ۽ هو ڪوشش جي باوجود هڪ ٻئي کان دور ٿي نه سگهيا. ماضيءَ جي گرد والدين جي غلطيءَ کي لتي ڇڏيو ۽ زرينه کان اهو به وسري ويو ته هوءَ اختر کي ڪڏهن به ملي نه ٿي سگهي.

اختر محسوس ڪيو ته هن جي محفل مان غير حاضري شايد مائتن ۽ دوستن کي ڪنهن غلط فهميءَ ۾ مبتلا ڪري نه ڇڏي ۽ هو قميص جي ٻانهن سان پگهر اڳهندو هيٺ پڌر ۾ پهتو. سامهون ڪمرن مان اڃا به ڪنواريون سهرا آلاپي رهيون هيون ۽ ڪراڙيون ماضيءَ جي شيرين يادين کي دهرائي گد گد ٿي رهيون هيون.... پر هو محسوس ڪري رهيو هو ته هي خوشيءَ جا گيت نه آهن. بلڪه دڪ درد جا مرثيا آهن، جي دل جي شڪسته ارمانن مان نڪري رهيا آهن. هي سڀ نقلي تهڪ آهن، جن سان غمن جي حقيقت جي پرده داري ڪئي پئي وڃي.

”اختر.“

”جي امان.“ هن منهن ورائڻ بنا چيو.

”ڪهڙو نه سخت سيءَ آهي ۽ تون هڪ قميص ۾ رلندو ٿو وٽين.“

”امان مون کي سيءَ نٿو ٿئي.“ هن مرده آواز ۾ چيو.

”تون ڪوڙ ٿو ڳالهائين.“ ماءُ سرگوشيءَ ۾ چيو. ماءُ کي خبر هئي ته اختر جي دنيا زرينه ۾ سمايل هئي ۽ هن کي اها به خبر هئي ته زرينه کي وڃائڻ کان پوءِ هو ڪڏهن به مرڪي نه سگهندو. هر وقت هن جي نگاهن ۾ حسرت ۽ محرومي رقص ڪندي رهندي. هو سڄي دنيا کان بددل ٿي ويندو. پر هوءَ ڇا ٿي ڪري سگهي. هن پنهنجي سر ته تمام گهڻي ڪوشش ڪئي. پيٽ کي طرح طرح سان ريجهاڙائين. زرينه جي پيءُ کي ايلاز ڪيائين. پر سڀ بي سود، ڇو جو زرينه جو مڱڻو صفدر سان پندرهن سال اڳ ٿي چڪو هو ۽ ان سرد ۽ تير جهڙي تيز واءِ ۾ اختر جو هڪ قميص ۾ رلڻ به ماءُ لاءِ ان بي پرواهيءَ جي هڪ ڪڙي هئي جا هن جي زندگيءَ جو جز بنجي چڪي هئي. ماءُ جي ممتا وري اُڀري.

”پٽ تنهنجو ڪوٽ ڪٿي آهي.“ ماءُ هن جي مٿي تي هٿ ڦيرائيندي چيو.

”مٿي، ڪمري ۾ پيو آهي.“

”تون هت ترس مان ڄميله ڪي ٿي موڪليان، ڪٿي ايندي.“ ماءُ چيو ۽ شادي جي گمسان ۾ ڄميله ڪي تلاش ڪرڻ هلي وئي ۽ هوانهن گيتن ۾ جلندو رهيو. هن ورندي جي پت جو سهارو وٺي پاڻ کي اوندهه ۾ لڪائي ڇڏيو. هن نٿي چاهيو ته ڪوبه هن جي منهن مان هن جي جذبات کي پڙهي سگهي. ڄميله هن جو ڪوٽ ڪٿي آهي.

”اختر.“ هن سڏ ڪيو. ”اختر“ هن وري سڏ ڪيو ۽ ورندي جي اوندهه ۾ غور سان نهارڻ لڳي ۽ هن کي اختر نظر آيو. جنهن مٿو پٽ سان لڳائي اڪيون پوري ڇڏيون هيون. ڄميله هن جي ويجهو آئي ۽ اختر کي ٻانهن کان وٺي جهنگهونڙيندي چيائين. ”اختر-اختر.“

”جي.“ اختر ڄڻ ڪنهن سڀني مان سجاڳ ٿيو.

”هي ڪوٽ وٺ.“ ۽ ڪوٽ ڏيندي هن جو هٿ اختر جي هٿ سان ٻنهي هٿن ۾ جهليندي چيو. ”نه.“ هن آهسته ورائيو ۽ ڪوٽ پاڻ لڳو.

”تو کي بخار آهي.“ ڄميله هن جي پيشاني ڇهي جا پگهر ۾ تر هئي. ”تو کي ضرور بخار آهي.“ ”نه ڄميله نه.“ هو وڃڻ لاءِ مڙيو.

”اختر“ ڄميله هن کي ٻانهن کان وٺندي چيو. ”پنهنجي پيٽ کي به نه ٻڌائيندين.“

”ڄميله مون کي ڪجهه به نه آهي.“ هن شڪسته آواز ۾ چيو. ”۽ اڄ تائين مون توکان ڪهڙي ڳالهه لڪائي آهي ۽ ڄميله جيڪڏهن خدا مون کي تو جهڙي پيٽ نه ڏئي ها ته خبر نه آهي ته منهنجو ڪهڙو حشر ٿئي ها.“

ڄميله پنهنجي رٿي جي پلانڊ سان هن جي پيشاني خشڪ ڪئي.

”اختر مان چڱي طرح سمجهي سگهان ٿي ته تنهنجي دل تي ڪيترا نه گهرا زخم آهن.“

”منهنجي چري پيٽ.“ اختر هن جي مٿي ته آهسته ڌڪ هنيو. ”جنهن کي تو جهڙي پيٽ هوندي تنهن جا زخم به خود پر جي ويندا.“

”تون ڪوڙو آهين.“ هن ننڍن ٻارن وانگر چيو. ”تو منهنجي ڪاليج مئگزين لاءِ اڃا ڪوبه افسانو نه لکيو آهي. هڪ هفتي کان ايلاز پئي ڪيان.“

”ديواني“ اختر مرڪندي چيو. ”هي شاديءَ جا جهنڊا لهي وڃن ته پوءِ تو کي ضرور لکي ڏيندم ۽ تو کي ملڪ ڇاڪاڻ ته ڏيندم.“

”اون ڪوڙا.“ ڇاڪاڻ ته ڄميله جي چيڙ هئي ۽ هن اختر جي پٺي تي هڪ زوردار مڪ هنئين ۽ ڪلندي اندر ڪمري ۾ هلي وئي، جتي ڇاڇو دور هلي رهيو هو.

هو آهستي آهستي قدامت سان اوطاق طرف وڃڻ لڳو. هن جو ذهن ڪجهه هلڪو هو. چوڄو هن هر وقت ڪلندڙ ڄميله کي پنهنجي پيٽ ڪيو هو. هو زرينه کان يڪلخت مختلف هئي. زرينه سنجيده، بافڪر ۽ جذباتي هئي. جنهن اختر جي زندگيءَ جي راهن ۾ ڪنڊا وجهي ڇڏيا، هن جي چين تان مرڪ ڦري سرد آهن ڏيئي ڇڏيون هيون ۽ ڄميله زرينه کان ٻه سال ننڍي هئي. پر بلڪل مختلف. هر وقت مشڪندڙ هر خيال کان لاپرواهه. سنجيدگيءَ کان دور ۽ اختر هن کي پيٽ بنايو هو

۽ ان جي عيوض جميله هن کي فلڪ شگاف تهڪ ڏنا هئا ۽ جميله سان ملڻ کانپوءِ اختر جي هر اداسي دور ٿي ويندي هئي. اختر جڏهن ورندي جي ڏاڪڻ وٽ پهتو ته هن جا قدم رڪجي ويا. ٻه عورتون پاڻ ۾ سرگوشي ڪري رهيون هيون.

”ان کان وڌيڪ بي حياتي بي ڇا هوندي.“ هڪ عورت چيو.

”ڪيئن ته کلي کلي ڳالهائي رهي هئي.“

”بيءَ چيو.“ ۽ رڻي جي پلاند سان منهن اڳهي رهي هيس.

”ڏاڍو خيال ٿي رکيس.“ پهرين عورت چيو. ”ڪيئن نه ڪوت ڪڍڻ لاءِ ڊڪندي هلي وئي.“

پوئين ڪمري مان هڪ ٽين عورت پڻ نڪري ان طرف اچڻ لڳي ۽ هو ٽنهي جي اوت ۾ لڪي پيو. هن جي ذهن ۾ شعله اڀري رهيا هئا.

”ڇا آهي ادي“ نووارد پڇيو.

هڪ عورت رسيءَ مان نانگ ٺاهيندي نووارد کي سڀ ڪجهه ٻڌائي ڇڏيو. ان عورت چيو.

”اختر به ته وڏو ڪمينو آهي. پهريائين وڏي پيٽ کي خوار ڪيائين ۽ جڏهن هوءَ هٿن مان

نڪري ويس ته ننڍيءَ تي ڏورا وجهي رهيو آهي.“

اختر جو مغز ڊڪي رهيو هو. هن کي نس نس ۾ ڪندا ڇيندا محسوس ٿيا. هن تنهي عورتن کي غور سان ڏٺو. هن جون مائٽياڻيون هيون. هن کي پنهنجو خيال بلڪل نه هو. هو جميله لاءِ فڪر مند هو. جنهن کي هو پنهنجي ننڍي پيٽ سمجهندو هو ۽ اڄ محض هن جي ڪري جميله تي الزام لڳي رهيو هو. اختر هنن عورتن جي پست ذهني تي جهنگهلائي ويا. هن سوچيو. آخري سوچڻ کان اڳ فيصلو چوڻيون ڪن. ڇا به نوجوان دليون پيٽ پاءُ جي پاڪ رشتي ۾ هڪ ٿي نٿيون سگهن. زرينه کي هو پيار ڪندو هو. هن زرينه کي روح جي گهرين سان چاهيو هو ۽ ٻنهي جي پيار ۾ شدت هئي. پر جميله کي هو پيٽ سمجهندو هو. خدا هن کي سڳي پيٽ کان محروم رکيو هو. پر جميله جي روپ ۾ هن کي پيٽ جي پاڪ محبت ميسر ٿي هئي. ۽ اختر کي خبر هئي ته جڏهن مخالفت جون هوائون تيز ٿي وينديون. جڏهن هو منزل کان محروم ٿي ويندو. جڏهن هن جا پير زندگيءَ جي ڪنن راهن ۾ متزلزل ٿي ويندا. تڏهن هو جميله جو سهارو وٺندو. هو جميله جي پلاند ۾ منهن لڪائي دنيا جي غمن کي وساري ڇڏيندو.. ۽ هن جي اکين مان وهندڙ لڙڪ خشڪ ٿي ويندا. هو محبوبه جي پيار کان محروم رهجي ويندو. پر پيٽ جي پاڪ محبت هن کي ميسر هوندي. پر اڄ اختر محسوس ڪيو ته هنن ٽن عورتن جي اندر پهچنديئي هيءَ ڳالهه باهه مانند پڪڙجي ويندي ۽ جميله جي گردن هميشه جي لاءِ جهڪي ويندي. هوءَ ڪڏهن به تهڪ ڏيئي نه سگهندي.

اختر کي پنهنجي وجود کان نفرت ٿيڻ لڳي. هن جي ڪري زرينه سڄي خاندان ۾ بدنام ٿي ۽ اڄ جميله کي پڻ هيءَ دنيا تباهه ڪرڻ لاءِ اٿي رهي هئي. هوءَ سڀني جي نظرن ۾ ڪري پوندي. هن جي دل پاش پاش ٿي ويندي ۽ اختر محسوس ڪيو ته هن سماجي دنيا ۾ ڪنهن کي به پيار ڪرڻ نه گهرجي. هتي آشا جا ديب نراشا جي آنديءَ ۾ وسامي وڃن ٿا. اميدن جا چمن ويران ٿي ٿا وڃن. هن دنيا ۾ جوان ٿيڻ پاپ آهي ۽ ٻن دليين جو پاڻ ۾ ملڻ طوفان جو پيش خيمو آهي. پل ته هو ڪهڙي روپ

۾ ڪٽي ملن. هن دنيا ۾ سڀني کي هڪ ٻئي کان نفرت ڪرڻ گهرجي. هڪ ٻئي جي خون لاءِ پياسو هئڻ گهرجي. هت محبت جي اڄ ڪڏهن به سيراب نه ٿي ٿئي ۽ پريمي هميشه اڃايل رهجي وڃي ٿو! اختر خيالات جي رواني ۾ وهندو رهيو ۽ تلخي مان ٿڪ اچي هن سماج جي بدمزاج منهن تي ۽ تڪڙن قدمن سان اوطاق ۾ پهتو. هن جو دماغ ڏکي رهيو هو. ڇڻ ته ڪنهن هن جي بدن کي ٽانڊن تي اچي ڇڏيو هو.

اوطاق ۾ مهمانن جي پيهه هئي. ڪوبه هن ڏانهن متوجہ نه ٿيو ۽ هو آتشدان جي ويجهو پيل ڪرسيءَ تي ويهي رهيو. هن جي نڙي خشڪ ٿي چڪي هئي. آتشدان مان نڪرندڙن شعلن کي هو غور سان ڏسي رهيو هو ۽ حاضرين مولانا جو انتظار ڪري رهيا هئا. آتشدان ۾ باهه جو زور وڌي رهيو هو. هن جڳ مان پاڻي ڪڍي نڪرندڙ شعلن تي ڇنڊا هڻيا. باهه جو زور ڪجهه ڏرو ٿيو ۽ پوءِ مولانا ڪمري ۾ داخل ٿيو.

هو حسرت ڀريل نگاهه سان صفدر کي ڏسي رهيو هو. صفدر کٽيو ۽ هن هارايو. سماج فتح پاتي ۽ محبت شڪست. هن سڪل چپن تي زبان ڦيري ... ۽ جڳ جو بچيل پاڻي يڪساهي پي ويو. مولانا زماني جي پراڻي رسم دهرائيندو رهيو ۽ ان جي لفظ لفظ سان گڏ هن جو دم خشڪ ٿيڻ لڳو ۽ پوءِ هن کي شاهدن سان گڏ اندر زناني ۾ موڪليو ويو. بجليءَ جي لهر هن جي بدن ۾ ڊڪي وئي. آخر هو ڪيترو ضبط ڪري سگهيو ٿي. هو به ته انسان هو..... زرينه هن جي سامهون ويٺي هئي ..... ڳاڙهي وڳي ۾ ملبوس .... منهن گوڏن ۾ وجهي .... هن جو گونگهت پيرن تائين نڪتل هو.

اختر جو مٿو ڦرڻ لڳو. ايترو ضبط ڪرڻ هن لاءِ ناممڪن هو ۽ ڪوچ تي ويهي رهيو. سڀ زرينه کان پڇندا رهيا. پر هوءَ ديوار وانگر خاموش هئي..... سڀ انتظار ۾ هئا ته زرينه زبان سان نه ته ڪنڌ جي اشارن سان ها ڪري ته هوءَ بلڪل ذبح ٿي چڪي آهي ..... پر هوءَ خاموش هئي. ماءُ، ماسي چاچي .... سڀ پڇي رهيا هئا ..... پنج منٽ گذري ويا .... ڏهه ۽ پندرهن منٽ گذري ويا. زالن ۾ چمگيويون ٿيڻ لڳيون.... اختر آهستي آهستي ڪوچ تان اٿيو ۽ زرينه جي ويجهو آيو ۽ سڀ پري هتي ويا. هن ٻڌل آواز ۾ چيو:

”زرينه“ آواز هن جي نڙيءَ ۾ اٽڪي رهيو هو. ”زرينه ..... ڏس مان آيو آهيان اختر هڪ ستايل انسان ..... ڇا تون به مون کي مايوس ڪنديئن .... ها ڪر زرينه ها ڪر.“ ۽ هن جو آواز ڀرجي آيو. زرينه منهن گوڏن مان ڪڍي ها ڪئي. مبارڪ ..... مبارڪ ..... سڄي ماحول ۾ مبارڪ جا آواز گونجي ويا ۽ هو تڪڙن قدمن سان ورائندي مان گذرندو پنهنجي ڪمري ۾ پهچي ويو ۽ اوندهي منهن ڪٽ تي لٽي پيو..... هو لتجي ويو..... بي يارو مددگار.

ٿوري دير کان پوءِ الوداعي گيت گونجڻ لڳا .... هن اٿي رستي واري دري کولي ... زرينه ڏوليءَ ۾ ويهي رهي هئي گيت بند ٿي ويا ... ڏولي رواني ٿي وئي. هو حسرت ڀريل نظرن سان ڏسندو رهيو. ۽ چند لمحن بعد هن کي پنهنجي پٺيءَ تي ڪنهن جا هٿ محسوس ٿيا ۽ پوءِ جميله هن جي پٺيءَ سان لڳي سڌڪا پري روئڻ لڳي. ♦

وري ياد آيا

هن گهٽيءَ جي ذري سان مون کي محبت آهي. سندس پٿر پٿر کي پوڄيان ٿو. پيل جي ڌار ۾ اڄ به مون کي پينگهه ٻڌل ٿي نظر اچي. ان پيل سان مون کي پريم آهي. هيئنڙ ته پيل پنهنجون ٽاريون وسيع دائري ۾ وراهي ڇڏيون آهن، پر ان وقت ته ايترو بلند به نه هوجڏهن مان ۽ اندرا چانو ۾ معصوم لمحا ۽ ماڪ ۾ ڌوتل گلاب جهڙو پاڪ وقت گذاريو هو.

پيل جي سامهون واريون ماڙيون ڪجهه ته ڪري چڪيون آهن ۽ ڪجهه سرن جي فرش تي جهڪي آيون آهن. وقت جي ٺوڪرن ۾ گهٽي اداس ۽ ويران ٿي چڪي آهي ۽ پيل جا پن به اڪثر ڇڻي چڪا آهن. پيل جي پاسي ۾ اسان جي حوبلي جي ڏيڍي آهي. اسان جي هڪ گهر کان سواءِ سڄيءَ گهٽي ۾ پيو ڪوبه آباد ڪونهي. سڀ اسان کي اڪيلو ڇڏي وڃي چڪا آهن. اسان جا ساٿي! اسان کي وساري ويا آهن اسان جا دوست ۽ اسان کي هر لمحي تڙپائڻ ۽ ارمان ڪرڻ لاءِ ڏئي ويا آهن پنهنجيون حسين ۽ دلفريب يادگيريون!

انهن يادن جي سھاري ته اسان جيءَ رهيا آهيون - ورنه - جتي هنج هئا ات ڪانون ڪانگيرا ڪيا آهن. گهٽيءَ جي پهرين وراڪي وٽ قديم مندر آهن. ڏسان پيو ته مندر به اجڙجي ويو آهي. ڀڳوان جي گهر ۾ آشائن جا ديپ جلائڻ وارو ڪوبه ڪونهي. ڇا سندس پوڄاري وڃي چڪا آهن؟ مندر مان ڀڄن جو آواز ڇو نه ٿو اچي. مان اندرا جو معصوم آواز ڇو نٿو ٻڌي سگهان جنهن ۾ سڄي دنيا جو منار مليل هوندو هو.

”ڇا ٿي ويو ڀڳوان.“

ويا من مندر جا ديپ وسامي ڇا ٿي ويو ڀڳوان.“

ها! اڄ منهنجي من مندر جا سڀ ديپ اجهامي چڪا آهن. ڇٽني طرف هيبتناڪ اونداهيءَ کان سواءِ ڪجهه به ڪونهي. ڪرشن مراريءَ جي ساڌن ۽ سنتن سان گڏ منهنجي من مندر جي ديوي به وڃي چڪي آهي. هيئنڙ منهنجي چپن تي مرڪ ڪونهي. اکين ۾ اداسي ۽ دل ۾ درد آهي، ڄڻ ته منهنجي من جو ڪنول ڪومائجي ويو آهي. ڄاڻان ٿو ته هڪ ڏينهن هي پيل به سڪي ويندو ۽ وقت جي واءِ ۾ سندس سڪل ۽ زرد پن به ڇڻي ويندا، پر منهنجي اکين مان وهندڙ لڙڪ موت جي آغوش ۾ خشڪ نه ٿي سگهندا. منهنجي آتما جون اڪيون سانوڻ جي گهٽائن وانگر وسنديون رهنديون.

اسان جي حوبليءَ جي پٺيان سنڌو آهي ۽ سنڌوءَ جي وچ ۾ خواجه خضر جو آستان ۽ ساڌ پيلو بيٺل آهي. انهن ٻنهي کي وقت جي آندي هڪ ٻئي کان دور ڪري نه سگهي آهي. اڄ به سنڌوءَ جون لهرون ساڳئي وقت ٻنهي جا قدم چمنديون آهن. نادان انسانن وانگر لهرن پنهنجي من ۾ ڪينو ۽ حسد نه لکايو آهي. هميشه وانگر اڄ به درياھ شاھ جي هنج ۾ موتي مڙهيل آهن. پر ڏسان پيو ته،

ڄڻ موتين جو مالڪ روئي رهيو آهي. سندس چولين ۾ فرياد آهي - ته. ڪٿي آهن اهي ديويون جي منهنجي لهرن ۾ پير پساڻي، لڪندڙ سج جي وڇايل ڪرڻن ۾ اتي جا ننڍڙا ننڍڙا ڏيئا وهائينديون هيون، ۽ ڪٿي آهن اهي ديويون جيڪي پرھ ڦٽي جل ۾ گلاب جون پنڙيون اڇلائينديون هيون! ساڌن کانسواءِ ساڌ پيلو ڪنڊر ٿي ويو آهي. مندرن جا دربند آهن ۽ پوڄا پاڻ ۾ ماڻ آهي. خضر جو آستان پنهنجي صدين جي ساڻيءَ جي مجبور حالت ڏسي خود به ويران ٿي ويو آهي - هيئنر آستان تي ڏيئو ٻارڻ وارو ڪوبه ڪونهي ۽ رات جو تارن جي روشنيءَ کانسواءِ سندس پٿر ۾ ڪجهه به نه هوندو آهي. آستان ڪيئن گوارا ڪندو ته ساڌ پيلو اجڙندو رهي ۽ پاڻ سرهورهي! انسانن وانگر هي ڪيئن ٿا هڪ ٻئي کان نفرت ڪري سگهن! پنهي جون عمارتون پٿر جون ٺهيل آهن. پر انسانن وانگر وحشي نه آهن.

اندرا کي خواجه جي آستان سان عقيدت هوندي هئي. چوندي هئي. ”پاڻ ٻئي به هڪ ڏينهن خواجه جي آستان ۾ ڏيئو ٻارڻ هلنداسين.“

هيئنر مان جوان ٿي چڪو آهيان. پر منهنجي اندرا ڪٿي آهي. جنهن کي ساڻ ڪري مان آستان تي ڏيئو ٻارڻ ويندس! پڪ اٿم. ته هيئنر مان ڪڏهن به جوت جلائي نه سگهندس. مان اندرا کان وڇڙي چڪو آهيان. آڪاش تي اڏامي نه سگهندس منهنجا پنڪ ڪپجي ويا آهن. ها! وري ڪڏهن به لينڊس ڊائون پل جي پاسي ۾ بيهي سکر بئراج جي پويان ٻڌندڙ سج جي رجيل سون کي نه ڏسي سگهندس، ڇو جو منهنجي پاسي ۾ اندرا نه هوندي!!

۽ پوءِ جڏهن سج ٻڏي ويندو هو ۽ سکر ۽ روھڙي جي بتين جا عڪس پاڻيءَ ۾ رقص ڪرڻ لڳندا هئا، ته اندرا چوندي هئي ته ”امر هي ٻئي شهر ڪيترا نه حسين آهن. آڪاش جي ستارن سان گڏ ڄڻ سنڌوءَ جي پنهي ڪنارن تي به ستارا چمڪي رهيا آهن.“

پر اندرا کي ڪهڙي سڌ ته هيئنر هڪ پاسي جا ستارا وسامي ويا آهن. سندس سڀن جو شهر روھڙي اجڙي چڪو آهي. بلند ماڙيون ڪري پيون آهن. ناري شالا ۾ وحشتناڪ اداس آهي ۽ ستين جي آستان جون ڪاشي لڳل سرون ڪري پيون آهن. اندرا کي ڪهڙي خبر ته هيئنر چوسول تي ڪابه رونق ڪونهي درن بنان دڪان ماضيءَ جي يادگيري جا تيز نشتر هر دفعي چپائن ٿا ۽ پوءِ جڏهن چندر جو مٿر آواز درد ۾ ٻڌل گيت آلاپيندو آهي:

”وطن کان دور آهيان، دربدر آهيان.“

ته ان وقت گهڻي ڪوشش جي باوجود نيٽن مان نير وهي نڪرندا آهن. چندر جنهن وطن جي ياد ۾ دربدر آهي. اهو هيئنر خزان جي ويرانين ۾ ويڙهجي ويو آهي. ائين پيو محسوس ٿئي ڄڻ ٿوري عرصي اندر هي اندرا جو شهر جديد دڙي ۾ بدلجي ويندو. هي اجڙيل دڪان وسي نه سگهندا ۽ مان اڄ به تاريخ راتين ۾ هن پيل هيٺان ويهي پنهنجي ماضيءَ کي سڏيندو آهيان. انهن حسين لمحن کي پڪاريندو آهيان جيڪي مون اندرا سان گڏ گذاريا آهن ۽ پوءِ جڏهن چاندوڪي راتيون اينديون آهن ۽ چاندوڪي پيل جي پنن مان چٽندي مون تائين پهچندي آهي تڏهن مان چنڊ کان پڇندو آهيان. ”اي چندرما! ٻڌائي ته منهنجي اندرا ڪٿي آهي؟ هيئنر ته هوءِ اچي فراڪ بدران هلڪي

آسمان رنگ جي ساڙهي پائيندي هوندي ۽ يقين اٿم ته سندس بي پناهه حسن توکي به شرمائي
چڏيندو هوندو. ٻڌاءِ چنڊرما ته ڪڏهن اندرا به مون وانگر بيچين ٿي آهي. منهنجي ياد ۾ ڪڏهن
لڙڪن جي موتين جي مالها به پوئي آهي! ڇا اندرا به مون وانگر ڪلندي اوچتو ڪجهه ياد ڪري
اداس ٿيندي آهي. ٻڌاءِ آڪاش جا مسافر! ته اندرا به اڪيلن رستن ۽ تنها پيچرن تي منهنجي تصور
کي پنهنجي سيني ۾ سانڍي گهمندي رهندي آهي؟ اي ستارن جا ساٿي! اسان جي محبت امر آهي ۽
امر رهندي. ♦

1960

عورت

ٿڪل قدامن سان هو ڪاليج جي ڪمپائونڊ مان ٿيندو. ڪلاس جي سامهون واري ورائنڊي ۾ پهتو. سندس دل بيحد اداس هئي. خواهه خواهه نگاهن تي آنسن جي جهال لڏي رهي هيس. جڻ ته سندس سيني ۾ ڪجهه پڇي پيو هو.

هن درجي وٽي مان اندر ڪلاس ۾ نهاريو. شاگرد غور سان پروفيسر ولسن جو ليڪچر ٻڌي رهيا هئا. هن شاگردن جي هڪ هڪ قطار ۽ هڪ هڪ بينچ کي غور سان ڏٺو. پر کيس ڪملا نظر نه آئي. هن جو درد وڌي ويو. کيس پنهنجن سنڌن ۾ سور جو احساس ٿيو ۽ وري سندس نگاهن تي لڙڪن جي جهال پئجي ويئي.

هو ٻڌل دل ۽ روئندڙ روح سان ڪاليج جي گارڊن ۾ آيو. سڀ شاگرد ڪلاس ۾ هئا. هو پاڻ کي اڪيلو محسوس ڪرڻ لڳو. جڻ هن وسيع دنيا ۾ سندس ڪوبه نه هو. تنهنائيءَ هن جون مايوسيون سمند جي گهراين کان به وڌيڪ اونهيون ڪري ڇڏيون. هو پير جي ڇانو ۾ ٻانهون ڪنڌ هيٺان ڏيئي، سائيءَ ڇپر تي لپتي پيو. دل ڪانئس پڇيو ته آخر ڪملا کيس ڇو ستائي رهي آهي. هوءَ هڪ هفتي کان ڇو غير حاضر آهي! ۽ پوءِ هن پاڻ سان ڳالهائيو: ”ها، ڪملا هڪ هفتي کان غير حاضر آهي. آخر هوءَ سمجهي چوڻ تي ته مان کيس دل جي گهراين سان چاهيان ٿو. منهنجي محبت پوڄا آهن. مان کيس پوڄيان ٿو. ها، پوڄيان ٿو. هوءَ منهنجي من - مندر جي ديوي آهي. پر ديويون ستائينديون ته ناهن... ته پوءِ ڪملا هڪ هفتو منهنجي نظر کان اوجھل رهي، مون کي ڇو ستائي رهي آهي!“

هن ڪنڌ ورائي، سامهون واريءَ بينچ کي حسرت سان ڏٺو. هڪ دفعو اڳ، ڪملا ان بينچ تي ويٺي هئي ۽ هو سندس قدامن ۾ ويٺو هو.

”تون ديوانو آهين، ستيش!“ ڪملا چيو هو.

۽ جواب ۾ هن ڪنڌ جهڪائي، ڪملا جا پير چمي ورتا هئا. ڪملا حيرت مان اٿي بيهي رهي ۽ پوءِ ستيش جي اکين ۾ ڏٺائين. ستيش جون نگاهون جڻ ته ڳالهائي رهيون هيون. ”ڪملا، منهنجي دنيا تون آهين. منهنجي بهار تون آهين. منهنجي شفق تون آهين. منهنجو پيار تون آهين. منهنجي پوڄا تون آهين، ڪملا!“

۽ اڄ هو ان ڪملا لاءِ تڙپي رهيو هو. جنهن جي هن پوڄا ڪئي هئي. انتظار ڪندي ڪندي، هن محسوس ڪيو ته هو ڪملا کانسواءِ زندگيءَ جي خاڪ ۾ ملي ويندو.

پوءِ اوچتو ڪملا گارڊن جي در وٽ اچي بيٺي. ستيش کان سڀ شڪوا ۽ شڪايتون وسري ويون ۽ سندس چٽي طرف مسرت جون مڪڙيون کلڻ لڳيون.

”او، ڪملا!“ هن ٻانهون کوليندي چيو. ”منهنجي ڪملا، منهنجي ڪملا!“

ڪملا دروت ٿي بيٺي رهي ۽ پوءِ هن پنهنجا هٿ اڳتي وڌايا.

آسمان مان رت جا قطر ٿي لڳا.

ڪملا جي هٿن تي مينديءَ جي روپ ۾ ستيش جي حسرتن جي خون هاريل هو. پوءِ هوءَ، پنهي

هٿن ۾ منهن لڪائي، هميشه لاءِ هن کان جدا ٿي ويئي.

ڪملا عورت - هن جي محبوبه!

پوءِ سڄي دنيا جون محروميون، مايوسين ۽ اداسيون هڪ دڪي انسان جي حصي ۾ هليون آيون -

ڇڻ ته سڄيءَ دنيا جي اونداهه فقط ستيش لاءِ هئي، ڇڻ ته سڄيءَ دنيا جا غم فقط ستيش لاءِ هئا. ڇڻ ته

سڄيءَ دنيا جي ناڪامين جو زهر فقط ستيش لاءِ هو.

۽ زهر ستيش جي رڳن ۾ ڊوڙ لڳو. هن جون حسرتون لتجي ويون. ارمان لتجي ويا ۽ سندس

آرزوئن سان ڀريل دل ڀڄي پئي. هڪ عورت جي پيار ۾ کيس روئندڙ اکيون، ويران ذهن، جلندڙ

جذبات ۽ پنهنجي ئي دل جا ٽڪرا مليا!

آخر هو ڪيستائين سهي سگهيو ٿي! هن جو سڄو جسم هڪ عورت جي بي وفائي ۾ سڙي رهيو

هو. صبر جو دامن هن جي هٿن مان ڇڏائجي ويو ۽ هن کي پاڻ تي رحم اچڻ لڳو. رحم جي جذبي هن

کي شراب جي بوتلن ۾ ٻوڙي ڇڏيو، جيئن ڪجهه دير لاءِ هو پاڻ کي ۽ پنهنجي لٽيل، اجڙيل ۽ ويران

دنيا کي وساري سگهي - ۽ وساري ڇڏي ته هڪ عورت کيس پيار ۾ ڊوڪو ڏنو ۽ پنهنجي مجبوريءَ جو

سهارو وٺندي کيس فريب ڏنو!

هڪ رات هن خوب پيئو. شراب هن جي جسم ۾ داخل ٿي رهيو هو ۽ سندس زهر درد جي

احساس کان آجوتي رهيو هو. هو آخري پئڱ پي، بار مان ٻاهر نڪتو. هن جي ذهن ۾ آرام ۽ سڪون

هو. هو ويران سڙڪن ۽ ٿيوب - لائيت ۾ چلڪندڙ رستن تي هلندو رهيو ۽ پوءِ جڏهن هاسٽل جي

ٻاهرئين دروت پهتو ته در بند ٿي چڪو هو ۽ هاسٽل جا ٻئي چوڪيدار سامهون ورائندي ۾ ستل هئا.

هن ڀت ٽپڻ مناسب نه سمجهي.

پوءِ هن جا ٽڙندڙ قدم هڪ بلڊنگ ڏانهن هلڻ لڳا. ان بلڊنگ جي هڪ فليٽ ۾ هڪ عورت

رهندي هئي. جنهن سان هن ننڍي هوندي راند کڻي هئي ۽ جنهن سان هڪ ئي گهر ۾ نپيو ۽ پليو

هو. ان عورت جي جنهن ڏينهن شادي ٿي رهي هئي. تنهن ڏينهن ستيش بيحد اداس ۽ مايوس، مهمانن

جي وچ ۾ گهمي رهيو هو ۽ پوءِ جڏهن ڦيرن جي رسم به پوري ٿي ويئي ۽ منڊپ جي باهه به سرد ٿي

ويئي، تڏهن هن جون اکيون وسي پيون. هو معصوم ٻارن وانگر، ڪيوڙي جي سائي ٿڙ سان لڳي.

سڌا ڀرڻ لڳو - ۽ ڇڻ ته ڪيوڙو به سندس آهن ۾ سڪڻ لڳو. پوءِ اها عورت سندس آلو چهرو

پنهنجي سيني ۾ لڪائي. هن جي وارن تي پنهنجا چپ ۽ گل ڦيرڻ لڳي. هن عورت جي سيني تان

منهن هڻائي. کيس پر نرم نگاهن سان ڏٺو ۽ عورت سندس آئين اکين تي پنهنجا چپ رکي ڇڏيا.

”هن گهر ۾ توکان سواءِ منهنجي دل نه لڳندي، چندرا.“ هن سڌڪن ۾ چيو.

”مان هميشه تنهنجي رهنديس، ستيش.“ عورت جو سندور ستيش جي چپن کي لڳو پيو.
”منهنجونئون گهر به تنهنجوئي آهي.“

۽ هينئر هو انهيءَ عورت ڏانهن وڃي رهيو هو. بلڊنگ جي ڏاڪڻ ۾ ٽاپڙندو هو فليٽ جي در وٽ
بيهي رهيو. هن بيل تي آگر رکي ۽ اندر گهٽي وڳي. هو انتظار ڪندو رهيو ۽ پوءِ هن وري بيل تي زور
ڏيئي گهٽي وڄائي. ڪجهه دير کانپوءِ ان عورت در کوليو. ستيش جي وات ۽ ڪپڙن مان نڪرندڙ
شراب جي بوءِ، عورت کي سخت ناگوار لڳي. هوءَ هڪ قدم پوئتي هٽي ويئي. ستيش اندر داخل ٿيڻ
لاءِ قدم وڌايو پر عورت هن جي سامهون اچي ويئي.

”نه، ستيش“ هن چيو ”منهنجو گهر تو جهڙن اوباشن لاءِ ناهي!“
”چندرا!“

”پنهنجي زندگي ته تباهه ڪري چڪو آهين، هينئر مون کي برباد نه ڪر. نڪري وڃ. هليو وڃ،
ستيش ۽ وري منهنجي چائنٽ تي قدم نه رکجانءِ!“ عورت کيس حقارت سان ڏسندي چيو ۽ پوءِ در
بند ڪري اندر هلي ويئي.

ستيش جو درد جاڳي اٿيو هن جا زخم گهرا ٿي ويا ۽ هو ڪنڌ جهڪائي ڏاڪڻ لهي آيو. چندرا
عورت هئي. هن جي پيٽ!

جڏهن هڪ انسان جون حسرتون خاڪ ۾ ملي وينديون آهن، جڏهن قدم قدم تي انسان کي
نوڪرون ملنديون آهن، جڏهن منزل نظرن کان اوجھل ٿي ويندي آهي ۽ جڏهن انسان رات جي
تاريڪين ۾ ۽ ڏينهن جي روشنين ۾ پاڻ کي اڪيلو محسوس ڪندو آهي، تڏهن هو سهارا تلاش
ڪندو آهي.

ستيش کي به سھاري جي ضرورت هئي. کيس هڪ بهاني جي ضرورت هئي. جنهن جي سھاري
هو جي سگهي. ورنه هن جون ته سڀ آسون ۽ اميدون متجي چڪيون هيون. هن کي قدم قدم تي دوکا
مليا، کيس موڙ موڙ تي فريب مليو ۽ پوءِ تمنائن جا ديپ وسامي ويا. هينئر زندگيءَ جي تاريخڪ راتين
لاءِ کيس فقط جگنوئ جي ضرورت هئي، جيئن هو جي سگهي. هو قدرت جي قانون موجب زندهه هو پر
سندس دل مري چڪي هئي.

هڪ ڏينهن، ستيش کي ياد آيو ته زهر جو علاج زهر آهي، پوءِ هو پنهنجي ذهن جي تلخيءَ ۽
زندگيءَ جي ڪوڙاڻ مٽائڻ لاءِ، زهر کي امرت جي پيالي ۾ وجهي پيئڻ آيو.

”تنهنجونالو؟“ هن زهر کان پڇيو.

”مان شانتِي آهيان.“ زهر جواب ڏنو.

”۽ مان ستيش آهيان.“ هو زهر جي پاسي ۾ ويهي رهيو ۽ پوءِ شانتِيءَ هن کي سهارو ڏنو. کيس درد
پريا گيت ٻڌائي، سندس زخمن تي پهو رکيو. کيس پيار ڏيئي، هوءَ کانئس سندس ماضيءَ جون
چوٿون ڪسيندي رهي ۽ هو زندگيءَ جي محور تي موٽي آيو. شانتِيءَ هن کي جيئڻ جو ڍنگ سيکاريو.
کيس زندگيءَ جي قدرن جي اهميت سمجھائي ۽ وري هن کي ڪومايل چپن تي مرڪ موٽي آئي.

شانتِيءَ جي محبت ستيش کي جهڪائي ڇڏيو ۽ هن سوچيو ته شانتِي سندس درد جي دوا آهي: شانتِي عورت جو مڪمل روپ آهي، شانتِيءَ جي گيتن ۾ گنگا ۽ جمنا جي وهڪري جي رواني آهي ۽ هن شانتِيءَ کي محبت جي عيوض سڀ ڪجهه ڏيئي ڇڏيو. هن کي سڪون جي تلاش هئي، آرام جي جستجو هئي، ته پوءِ هو ڇو نه شانتِيءَ کي سڀ ڪجهه ڏيئي، سندس پيار ۽ سندس الفت خريد ڪري وٺي ها!

پوءِ هڪ ڏينهن، اوچتو ئي اوچتو شانتِيءَ هن کان منهن موڙي ڇڏيو. شانتِيءَ جي توجهه ٻئي ڪنهن طرف ٿي ويئي. سندس گيت ۽ سندس دلفريب اداون انهن لاءِ رهجي ويون، جن وٽ ڏيڻ لاءِ ڪجهه هو. پر ستيش ته سڀ ڪجهه ڏيئي چڪو هو ۽ هڪ ڏينهن ڪنگال ستيش کي شانتِيءَ پنهنجي ڪوئيءَ مان ڌڪاري ڇڏيو. اها چوٽ عظيم هئي، اها ضرب ڪاري هئي ۽ ان فريب ۾ اڏيتناڪ تڪليف هئي. هڪ عورت، هڪ دفعو وري کيس پڳل شيشن تي اڇلائي ڇڏيو. شانتِي عورت هئي. هڪ وٽشا!

مسلسل بيوفائين هن جي سيني ۾ داغ وجهي ڇڏيا. زماني خوب دل کولي کيس ستايو. بدتر حالتن کانئس سڀ ڪجهه ڦري ورتو. قدرت هن جو مذاق اڏايو ۽ دنيا هن جي مجروح دل تي تهڪ ڏنا، ۽ هو پنهنجو غم پلائڻ لاءِ شراب خانن ۽ سينگاريل ڪمرن ۾ پئڪڻ لڳو. هو پنهنجي دلجوئيءَ لاءِ انهن ڪمزور سهارن کي چنڊڙي رهيو هو، جن کان دنيا کي نفرت آهي. پوءِ آهستي آهستي، سڀ کانئس دور ٿيندا ويا، پري ٿيندا ويا، پر هو لاپرواهه رهيو.

هاڻي ستيش جو سڀني ڇلجي پيو ۽ ڪنگهه ۾ کيس رت اچڻ لڳو. وچڙندڙ مرض هن کي اڇوت ڪري ڇڏيو. هڪ ڏينهن هن وڏن شهرن کان منهن موڙڻ جو فيصلو ڪيو. هن پوسٽ آفيس مان هڪ عورت کي تار ڪئي ۽ ڪجهه دير کان پوءِ، هو هڪ گاڏيءَ جي دريءَ وٽ، ڪوٽ جو ڪالرمٿي ڪري ويٺو هو ۽ ريل کيس منزل ڏانهن نيڪي رهي هئي. اسٽيشنون اينديون رهيون، مسافر لهندا ۽ چڙهندا رهيا. ڪن جون منزلون آيون ۽ ڪي منزلن لاءِ سوار ٿيا. دريءَ مان ايندڙ سرد هوا سندس ڪمزور جسم ۾ خنجر وانگر چپي رهي هئي. سندس سيني ۾ درد وڌي رهيو هو، جڻ ته سرد هوائون سلهه لاءِ موزون هيون. کيس ڪنگهه جو دورو پيو ۽ هن ڪوٽ جي کيسي مان رومال ڪڍي، هڪ هٿ سان وات تي رکيو ۽ ٻئي هٿ سان سيني کي زور ڏيئي، دريءَ تي لپتي پيو. گاڏيءَ جا مسافر جڻ ته سڀ ڪجهه سمجهي ويا. سيني جي اکين ۾ حقارت ڀرجي ويئي ۽ سندن نڪ نفرت جي اظهار ۾ شهنائين وانگر ويڪرا ٿي، سُسي ويا.

ستيش سيني کي نظر انداز ڪري ڇڏيو. هن دريءَ جي چائنٺ تي ٻانهن رکي، منهن وٺي ۽ ڏوري جي وچ تي رکي ڇڏيو. سندس ٻيو هٿ دريءَ کان ٻاهر لتڪي رهيو هو. هزارين خيال تيزيءَ سان سندس دماغ ۾ اڀري ۽ ٻڏي رهيا هئا. ڪملا، چندرا ۽ شانتِيءَ جون تصويرون سندس تصور ۾ اُجاگر ٿيون.

ڪملا سندس ديوي هئي، جنهن کي هن محبت جي نالي ۾ پوڄيو. چندرا سندس پيٽ هئي، جنهن کيس اوباش ۽ آواره سمجهي ڏڪاريو ۽ شانتِي وٽشا هئي. جنهن کيس ڪوڙو پيار ۽ مصنوعي محبت ڏيئي، ڪانئس سڀ ڪجهه ڦري ورتو.

ڪملا، چندرا ۽ شانتِي، عورت جا مختلف روپ هئا، ۽ عورت هر روپ ۾ هن تي ظلم ڪيا، کيس زخم ڏنا، کيس پائمال ڪيو، ستايو، لٽيو ۽ آخر ۾ کيس زندگي جي اڏيتناڪ مايوسين، محرومين ۽ تاريخن ۾ ڏڪي ڇڏيو.

۽ هيئنر هو وري هڪ عورت ڏانهن وڃي رهيو هو. کيس خيال آيو ته موتي وڃي. هن عورت جو چوٿون روپ ڏسڻ نٿي چاهيو. کيس ڊپ هو ته جيڪڏهن عورت کيس چوٿين روپ ۾ به پيار بدران نفرت ڏئي، يا ڪانئس منهن موڙي ڇڏيو، ته پوءِ هو هڪ لمحو به زندهه رهي نه سگهندو. ۽ سندس روح موت ۽ زندگيءَ جي وچ ۾ لتڪندو رهندو. هن موتي وڃڻ جو خيال ڪيو.

پر اڳين اسٽيشن سندس منزل هئي. هو دريءَ وٽ ويٺو ٿي رهيو: هن فيصلو ڪيو ته عورت جو چوٿون روپ ڏسڻ کان اڳ، هوري سان گڏ اڳتي هليو ويندو. پل ته سڀ ڪجهه پوئتي رهجي وڃي. هن ڪمزور اکين جي سرد نگاهن سان هڪ دفعو پنهنجي منزل جي اسٽيشن ڏسي، اڪيون بند ڪري ڇڏيون.

يڪا يڪ سندس ڪن تي لرزندڙ ۽ ڪنبندڙ آواز پيو. ”ستيش! منهنجا لال!“

هن ٽڪل پنڀڻيون مٿي ڪيون. عورت سندس سامهون پليٽ فارم تي بيٺي هئي. هو ڪجهه دير عورت کي ڏسندو رهيو. عورت هن جون سڪل آڱريون زرد چهرو ۽ اداس اڪيون ڏسي ورتيون. هن ٻانهون کولي، کيس وري سڏ ڪيو. ”منهنجا لال، منهنجا ستيش! لهي آ، منهنجا لال!“

گاڏي سرڻ لڳي هئي. ستيش عورت جي اکين ۾ سمنڊ جون لهرون ڏسي ورتيون پيار جو ساگر ڏسي ورتو ۽ پوءِ هن هلندڙ گاڏيءَ مان پليٽ فارم تي ٽپو ڏنو. سندس رهيل ڪهيل رت منهن ۾ تري آيو. ۽ ساهه جي وچ ۾ پرڏا پئجي ويس. وري ساڳيءَ ڪنگهه کيس بيحال ڪري ڇڏيو. عورت سندس پاسي ۾ فرش تي ويهي رهي. ۽ کيس معصوم ٻار وانگر پنهنجيءَ هنج ۾ لپٽائي ڇڏيائين. هو ڪنگهي رهيو هو. سندس سيني ۾ بڙڇيون چپي رهيون هيون. پوءِ کيس خون جي اُٿي آئي. عورت سڄي اُٿي پنهنجن ڪمزور ۽ ڪنبندڙ هٿن ۾ کڻي ورتي. پيار جو ساگر اٿلي پيو: ”تو ڇا ڪيو، منهنجا لال، منهنجا لال، منهنجي جوت!“

عورت هن جوت ۾ ٿڌيل چهره ڇمي ورتو. ۽ هن آهستي چيو:

”ڪجهه به ناهي... مان هيئنر جلد نڪ ٿي ويندس، جلد نڪ ٿي ويندس!“

پوءِ ٻنهي جي چپن تي مرڪ ڦهلجي ويئي، ٻنهي جي اکين ۾ محبت جون ڪنوڻيون ڇمڪڻ لڳيون ۽ ٻنهي ڳڙاڙي پائي، هڪ ٻئي جي سيني ۾ چاهت جا نغما ٻڌي ورتا.

اها عورت هن جي ماءُ هئي. ♦

انڪار به آ. اقرار به آ

سڄي ڪاليج تي اداسي ڇانيل هئي. هر طرف دل کي درد جو احساس ڏياريندڙ خاموشي هئي. ان خاموشيءَ ۾ شاگرد ڪنڌ جهڪائي مايوسيءَ سان هلي رهيا هئا. اڪثر پروفيسرن پنهنجا ڪلاس به نه ورتا ۽ هيٺ ڪجهه شاگرد ڪامن روم ۾ ويٺا هئا. ڪجهه ڪينٽين ۾ ۽ باقي ڪاريدار ۽ ورائڊن ۾ بيچينيءَ سان اچ وڃ ڪري رهيا هئا.

ڇوڪرن جي ڪامن روم ۾ وحشتناڪ ويراني هئي. ڪاليج جا شرير ۽ حرفتي شاگرد خالي ڪرسي تي پير ڊگها ڪري ويٺا هئا. ٻه - چار شاگرد ٽيبل ٽينس جي ٽيبل تي ليٽيل هئا. درن درن جا پردا هيٺ مٿي ٿيل ۽ ڪتاب فرش تي ۽ ٽيبل تي اڇلايل هئا. سڀني جي نگاهن ۾ بيچيني ۽ اضطراب هو. سڀني کي انتظار هو. ۽ انتظار طويل ۽ تلخ ٿيندو ٿي ويو. ساڳي حالت ڇوڪرين جي ڪامن روم جي هئي. شوخ ۽ چنچل ڇوڪريون خاموش هيون. ڪجل پريون اڪيون اداس هيون ۽ پڙڪيلن ڪپڙن ۽ رنگين پلانڊن ۾ پڻ هڪ دردناڪ جهلڪ موجود هئي.

اڄ مغرور شيلا جي اکين ۾ پڻ لڙڪ تري رهيا هئا. هٿ ۽ وڏائيءَ جو احساس به سندس دل مان نڪري چڪو هو.

۽ هيٺ.

ان احساس جي ياد ۾ هوءَ جلي رهي هئي. اها ئي ته ايرڪا هئي. اها ئي ته محبت هئي. اها ئي ته پريم جي نشاني هئي. جو ڪوشش جي باوجود سندس پنٺيون آليون ٿي پيون هيون. اکين اکين ۾ دل ڏڪائيندڙ روش تي پڇتاءُ هو.

شيلا جي پاسي ۾ سبيتا ويٺي هئي. سبيتا جي چهري تي ڪوبه ظاهري اضطراب نه هو. هوءَ پٿر مثل خاموش هئي. ۽ سندس نگاهون شيلا جي بيڪلي ۽ بيچيني ڏسي رهيون هيون. ٻيون ڇوڪريون آهستي آهستي سرگوشيون ڪري رهيون هيون. ڪجهه ڪامن روم جي در وٽ منتظر هيون.

ڪين انتظار هو هڪ خبر جو.

اهڙي خبر جو جنهن کي ٻڌڻ لاءِ سڀ بيچين هيون.

پر مڃڻ لاءِ ڪابه نه!

انتظاريءَ ۽ بيمقارائيءَ کان مجبور ٿي ۽ ڪڪ ٿي گهٽا شاگرد، پرنسپال جي آفيس ٻاهران جمع ٿي رهيا هئا. هڪ اندوهناڪ خبر ٻڌڻ لاءِ هو پنهنجن حواسن کي تيار ڪري رهيا هئا. گهٽيل لهجي ۾ گفتگو هلي رهي هئي.

”خبر ته غلط به ته ٿي سگهي ٿي.“

”ڪهڙي خبر.“

”شايد ڪنهن شرارت Activity ڪئي هجي.“

”ممڪن آهي.“

”بس هيئنڊر سڀ معلوم ٿي ويندو.“

”پوسٽ مين تمام دير لاتي آهي.“

”ايندو ئي هوندو. ڪجهه شاگرد پوسٽ ۽ ٽيليگراف آفيس ويا آهن.“

۽ گرلس ڪامن روم ۾.

سبينا آهستي چيو ”شايد ڪنهن چرچو ڪيو هجي.“

”ائين ئي هجي سبينا! ائين ئي هجي.“ شيلا بيچين ٿي چيو.

حسن کي عشق باهه لڳائي ڇڏي.

”تو کي ته ڪانئس نفرت آهي.“ سبينا طنز ڀريل لهجي ۾ چيو.

”هئي سبينا، هئي.“ حسن برهم ٿي ويو.

۽ هيئنڊر؟“

”هيئنڊر ارمان جا آنسو پيار جو نذرانو آهن.“ شيلا لڙڪ لڪاڻ لاءِ اڪيون بند ڪري ڇڏيون ۽

پنٺين ۾ اٽڪيل لڙڪ سندس گلن تي وهي آيا.

عشق ديوتا وڃي چڪو هو. حسن کان منهن موڙي. پيار جا پيمانا درد دل کي ڏيئي. ۽ هيئنڊر پوڄا

بيڪار هئي.

چوڄو جنهن پرڪاش کان شيلا نفرت ڪندي هئي، سوان وقت تائين چتا ۾ جلي چڪو هوندو

۽ اڄ جڏهن پرڪاش جي موت شيلا جي نفرت کي الفت ۾ بدلي ڇڏيو ته هن محسوس ڪيو ته

سڄي عمر پرڪاش جي ياد جي چتا سندس سيني ۾ دڪندي رهندي.

ٻن ڏينهن کان پرڪاش جي موت جي خبر ڪاليج ۾ پهتل هئي. پرنسپال هڪدم سندس مائٽن

کي تار ڪئي ۽ اڄ ان تار جو جواب اچڻو هو. پڪ ٿيڻي هئي ته پرڪاش جو موت ڪيئن ٿيو. پڪ

نه پوڻ ڪري پرنسپال شاگردن جي پرزور مطالبي تي به ڪاليج بند نه ڪيو. کيس تار جي جواب جو

انتظار هو.

پر پرڪاش جي موت جي خبر سڄي ڪاليج ۾ باهه وانگر پکڙجي وئي. سڀ شاگرد ۽ پروفيسر

دم بخود رهجي ويا ۽ ڌڙڪندڙ دليون هڪ لمحي لاءِ بيهي رهيون ۽ ساهه منجهڙ لڳا! پرڪاش

ڪلمڪ ۽ ڪاليج جوهر دل عزيز رانديگر هو. ڪاليج جي فتح ۾ هن جو هميشه وڏو حصو رهيو هو...

پر اڄ ڪاليج جي وڏي غم ۾ سڄو حصو پرڪاش جو هو!

۽ شيلا!

شيلا مغرور هئي!

کيس پنهنجي حسن ۽ امارت تي ناز هو. ڪاري ڪيڊلڪ مان لهندي. هو ۽ لاپرواهي سان ورندين ۽ ڪاريدارن ۾ گهمندڙ شاگردن تي هڪ نظر وجهي ڪامن روم ۾ هلي ويندي هئي. سڀ کيس ڪيڙا ماکوڙا نظر ايندا هئا. ۽ جڏهن به ڪنهن شرير شاگرد تي پنج ڏهه رپيا ڏنڊ وجهرائيندي هئي يا پاڻ ئي کيس اهڙين حقارت آميز نظرن سان ڏسندي هئي جو شرير شاگرد جي دل ڪنبي ويندي هئي ۽ هو وري ڪڏهن به کيس چيڙڙ جي ڪوشش نه ڪندو هو.

۽ پر ڪاش!

پر ڪاش شڪست مڃڻ وارو نه هو!

پر ڪاش کي پنهنجن حرڪتن ۽ شرارتن ۾ پنهنجي مجبور ساٿين جو بدلو نظر اچڻ لڳو. ۽ هن شيلا کي خوب پريشان ڪرڻ شروع ڪيو. ڪلاس ۾ جڏهن به هو ۽ پروفيسر کان ڪجهه سمجهڻ جي ڪوشش ڪندي هئي يا پروفيسر ڪانئس سوال ڪندو هو ته هو کلي پوندو هو ان ڪل کان شيلا کي نفرت هئي ۽ هو ۽ منجهي پوندي هئي. سندس منجهڙ ڏسي سڄو ڪلاس تهڪن ۾ پئجي ويندو هو. ۽ تهڪن جو طوفان فقط ان وقت ختم ٿيندو هو جڏهن پروفيسر پنهنجو هٿ مٿي ڪري شاگردن کي خاموشيءَ لاءِ چونڊو هو. پر ڪاش، شيلا جي ڪپڙن تي ڪلندو هو. شيلا جي هلڻ تي ڪلندو هو ۽ خوا منخواه ڪلندو هو ۽ جلي ويندو هو.

۽ پوءِ!

پوءِ ڪاليج جي شاگردن پر ڪاش جي شرارتن ۾ محبت جي لات ڏسي ورتي ۽ هيٺ هٿ هن وقت ان جي دماغ تي شيلا سان ڳالهائڻ جو پوت سوار رهندو هو. هر وقت شيلا سان ڳالهائڻ جا موضوع تلاش ڪندو هو. پر شيلا هميشه بي مروت رهي. هميشه هن پر ڪاش کي ٺڪرايو ۽ ڏڪاريو. پوئين ڏينهن پڻ!

پوئين ڏينهن پر ڪاش شيلا کي لائبريريءَ جي ٻاهران روڪيو هو.

”شيلا! ان ڏينهن پر ڪاش بيحد سنجيده هو.

۽ شيلا بيدليءَ سان بيهي رهي.

”اڄ مان پنهنجي گهر وڃي رهي آهيان.“

شيلا خاموش رهي.

”منهنجي ماءُ بيمار آهي شيلا!“

”تو کي ڳالهائڻ لاءِ بهانا گهرجن!“ شيلا سخت ناگوارا لهجي ۾ چيو.

”ها شيلا!“ پر ڪاش اطمينان سان جواب ڏنو. ”مان هر وقت تو سان ڳالهائڻ جا موقعا تلاش

ڪندو آهيان.“

”آخر چو؟“ خشڪ آواز ۾ چيو. ”ڪاليج ۾ ٻيون چوڪريون به ته آهن.“

”پر شيلا فقط هڪ آهي.“ پر ڪاش آهستي چئي ويو.

”تنهنجو مطلب چاهي پر ڪاش!“ شيلا هڪ طرف هلندي چيو. ”تون چاهين ٿو ته مان

تنهنجين بيهودين حرڪتن جي پرنسپال وٽ رپورٽ ڪيان؟“

”ها شيلا! اهو تنهنجو مون تي پهريون ۽ آخري احسان هوندو.“ پرڪاش جي لهجي ۾ اعتماد هو.
”ته مان تنهنجي حسرت پوري ڪندس.“ شيلا چيو ۽ پوءِ پنهنجي گلابي ساڙيءَ جو پلو
سنڀاليندي جڪ کائيندي هلي وئي.

”سنگدل“ پرڪاش چين ۾ چيو.
شيلا سڄي ڪاليج ۾ سنگدل مشهور هئي.
۽ پرڪاش شيلا جي سنگدليءَ کي دل ڏيئي ويٺو.
هڪ ڏينهن، سالياني راندين ۾ پرڪاش پريان شيلا کي ايندي ڏٺو. ان وقت پندرهن سو ميٽرن
جي ڊوڙ لاءِ پهريون آواز آيو. پرڪاش ٽريڪ تي نالو ڏيئي. شيلا کي ملڻ لاءِ چوڪرين جي تنبوءَ
وٽ پهتو.

”شيلا!“

”چو؟“ بي رخيءَ جواب ڏنو.

”آخري ڊوڙ تي رهي آهي.“

”مان ڇا ڪيان؟“

”دعائون“

”هارائيندين.“

”مان دل جي بازي هارائي ويٺو آهيان.“ ۽ هوموتي ٽريڪ تي آيو. پرڪاش پندرهن سو ميٽرن
جي ڊوڙ سان سالياني چيمپئن شپ کٽي ورتي. هن ٽرافي ۽ ڪپ ڊائس تي رکيا ۽ شيلا ڏانهن ڊوڙندو
آيو. هوءَ پنهنجي ڪاري ڪيڊلڪ ڏانهن وڃي رهي هئي.

”شيلا!“

هوءَ بيهي رهي.

”مبارڪ نه ڏيندين شيلا!“ التجا.

”تون مبارڪ جو مستحق ناهين.“ بيرخي.

”تنهنجي بيرخي منهنجي لاءِ مبارڪ آهي.“

”مان بڪواس ٻڌڻ جي موڊ ۾ نه آهيان.“ شيلا بيزاريءَ مان چيو.

”۽ سنگدلي تنهنجو تحفو!“ پرڪاش آهستي ورائيو.

۽ هوءَ ڪار جو در کولي ويهي رهي.

۽ هيٺر شيلا کي ستائيندڙ وڃي چڪو هو. هن هميشه لاءِ ڪاليج ڇڏي ڏنو. ۽ شيلا شدت سان
محسوس ڪيو ته وري ڪڏهن به ان پرڪاش کي نه ڏسي سگهندي. جنهن جي تمنا فقط ڪيس ڏسڻ ۽
ڳالهائڻ هئي.

اُف! مون ڇا ڪيو.

حسن پڇتايو ۽ محبت پُر درد گيت آلاپيا.

پوست مين اچي چڪو هو. ورندي - ڪامن روم ۽ ڪينٽين جا شاگرد پرنسپال جي آفيس ٻاهران گڏ ٿيڻ لڳا. پوست مين آفيس ۾ گهڙي ويو ۽ سڀني جون دليون ٽٽندڙ آسن ۽ اميدن جي وچ ۾ ڌڪڻ لڳيون. جڻ ته هوائون رڪجي ويون ۽ سج پنهنجو منهن ڪارن ڪڪرن ۾ لڪائي ڇڏيو. انتظار جو هڪ هڪ لمحو اذيتناڪ هو. هڪ هڪ گهڙي گهاٽل ڪندڙ هئي ۽ هڪ هڪ ساعت سڪائيندڙ هئي. سڀني جون نگاهون پرنسپال جي در تي لڳل هيون. اڄ پرڪاش جي موت جي پڪ ٿيڻي هئي.

پرنسپال جي آفيس جو در کليو. دليون ڌڪڻ لڳيون - زور سان! پرنسپال هٿ ۾ تار کڻي ٻاهر نڪري آيو ۽ سڀني جا قدم لڙڪڙائجي ويا. پرنسپال خاموش شاگردن تي هڪ نظر وجهي. اندوهناڪ خبر ٻڌائي ته پرڪاش جو موت جيپ جي ايڪسيڊنٽ ڪري ٿيو هو. سندس آخري الفاظ هئا ته، مان سڀني ساٿين جو پريم دل ۾ کڻي ٿو وڃان ۽ ان جو پٽ جنهن مون کي ڪڏهن به نه چاهيو.

پرنسپال موڪل جو اعلان ڪيو ۽ شاگردن يونين پاران ميٽنگ سڏائي، جنهن ۾ يونين جي وائيس پريزيڊنٽ کان سواءِ، پرڪاش جي گهرن دوستن به پرڪاش جي شخصيت تي تقريرون ڪيون، پر شاگردن کي اهو ڏسي حيرت ٿي ته پرڪاش جو سڀ کان گهرو دوست مقبول موجود نه هو. پوءِ پڇا ڪرڻ تي معلوم ٿيو ته، جنهن ڏينهن کان پرڪاش ويل هو ان ڏينهن کان مقبول به غائب هو. ميٽنگ ختم ڪري شاگرد، چهرن تي اُداسيون ۽ دل ۾ ويرانيون کڻي موٽڻ لڳا. ڪنهن به ڪينٽين ۾ ويهڻ پسند نه ڪيو ۽ نه ئي ان دردناڪ موضوع تي ڳالهائڻ چاهيو.

”تو پرڪاش جا آخري الفاظ ٻڌا؟“

”ها.“ شيلا جو ڪنڌ جهڪي ويو.

”تو پرڪاش تي هميشه ظلم ڪيو. ڪيس ستايو. نڪرايو.“ سبيتا ڪيس نشتر چٻايو.

”مان گهاٽل آهيان سبيتا، مان گهاٽل آهيان.“

ورنڊا ۽ ڪاريدار خالي ٿي چڪا هئا. ۽ هينئر فقط شيلا ۽ سبيتا خالي ورندي مان گذري رهيون هيون. شيلا جون اکيون لڙڪن سان ٽٽار هيون ۽ سبيتا جي چهر تي الميه آثار! لائبريريءَ جي ڏاڪڻ وٽ سبيتا چيو.

”تو ڪيس هميشه ڌڪاريو. سنگدل.“

”بس ڪر سبيتا، بس ڪر. مان ...“ ۽ شيلا ٻنهي هٿن ۾ منهن لڪائي روئي پئي.

”روئڻ مان ڇا ورنڊو شيلا!“ سبيتا ڪيس سمجهائيندي چيو. ”ٻڌ، ڪو ڏاڪڻ لهي رهيو آهي، ماڻهو ڇا چوندا؟“

”مون کي ماڻهن جي پرواهه ناهي. شيلا منهن تان هٿ نه هٽايا اڄ مان سڀني کي ٻڌائيندس ته مان سنگدل نه آهيان. مون کي پرڪاش سان .... ها ... سبيتا پرڪاش منهنجو ديوتا آهي ۽ ... ۽ مان سندس داسي.“

قدمن جو آواز هن جي قريب رکجي ويو ۽ پوءِ ڪنهن سندس قدمن کي ڇهيو. شيلا منهن تان هٿ هٽائي ڇڏيا. پر ڪاش سندس قدمن ۾ گلاب جو گل رکي رهيو هو. شيلا جي وات مان هلڪي رڙ نڪري وئي.
”پر ڪاش.“

”ديوتا، پنهنجي داسيءَ جي قدمن ۾ عقيدتن جا گل نچا وڌو ڪرڻ آيو آهي!“ پر ڪاش شيلا جي سامهون اٿي بيٺو. شيلا ڏاکڻ جي ريلنگ کي مضبوطيءَ سان جهلي ورتو. پر ڪاش وڏي کيس سهارو ڏنو ۽ هن پاڻ کي پر ڪاش جي ٻانهن ۾ ڇڏي ڏنو.
”پر ڪاش.“ شيلا جون اکيون بند ٿيڻ لڳيون. پريان سبيتا جي تهڪن جو آواز آيو. شيلا، حواسن تي قابو پائيندي اکيون کوليون. ۽ پوءِ سبيتا جي ويجهو هلي آئي.
”اڃا به توکي شڪ آهي ته مان ڪاليج جي ڊرامن ۾ سوسائٽيءَ جي بهترين هيروئن نه آهيان؟“ سبيتا فخر سان چيو ”هن ڏينهن کان ڪهڙي نه الميه ادا ڪاري ڪئي اٿم.“
شيلا جي ڪومايل چپن تي مرڪ موٽي آئي.
”۽ تار؟“

”مقبول منهنجي گهر پهچي چڪو هو.“ پر ڪاش ٻڌايو. ”اسان پروفيسر ريمند سان شرط رکي هئي ته هڪ ڏينهن ڪنهن Activity سان ڪاليج ۾ موڪل ڪرائينداسين.“
”ته توهان شرط کڻي ورتي.“ شيلا هيٺي آواز ۾ چيو.
”ها.“ پر ڪاش مسرت لڪائي نه سگهيو. ”پر مون هيءَ سڄي ڪائنات جيتي ورتي.“
۽ ڪائنات جي ذري مان محبت جا گيت گولجڻ لڳا. ♦

هولي

هميشه وانگر، ڊوڙندو آيو. ڪتابن جو ٿيلهو ڪليءَ سان لتڪائي رنڌڻي ڏانهن هليو ويو. مان کيس پنهنجي ڪمري جي دريءَ مان ڏسي رهيو هوس. سندس عمر پنج سال مس ٿيندي. پر چنچلتا سرير ۽ آتما ۾ اوتيل اٿس. منهنجو سڀ کان ننڍو ڀائٽيو آهي. کيس بيحد پائيندو آهيان. آهي به ڏاڍو سندر، بلڪل چينيءَ جي گڏن جهڙو. پاپي اڪثر رنگا رنگي ڪرون ۽ قميصون پهرائيندي اٿس. بيحد پيارو اٿم. ان ڪري ئي ”هولي“ سڏيندو آهيانس.

هميشه وانگر ڊوڙندو آيو. ڪتابن جو ٿيلهو ڪليءَ سان لتڪائي، رنڌڻي ڏانهن هليو ويو. منجهند جي ماني آڻي ٿيل تي رکيائين. ڏاڍي بک لڳي هيس، جو هٿ ڌوئڻ به وسري ويس. ڪرسي آڻي ٿيل وٽ رکيائين ته چيومانس:

”هولي!“

”جي. چاچا.“

”پٽ، هٿ نه ڌوئيندين؟“

”ڌوئان ٿو، چاچا.“ هٿ وارو گرھ اتي ئي رکي، گينديءَ جونل کولي، هٿن کي صابن سان ڌوئي صفا ڪيائين. جيترو مان کيس گهرندو آهيان. ان کان وڌيڪ مون لاءِ ماندو رهندو آهي. توال سان هٿ اگهي. وري اچي ڪرسيءَ تي ويٺو. هڪ گرھ مس کاڌائين ته کيس ڪجهه ياد آيو.

”چاچا!“

”هولي پٽ...“

”چاچا، مون کي هولي چوسڏيندا آهيو؟“

”پيارو جو آهين!“

پر سندس اڻٽڻ پوري نه ٿي. ٻه - چار گرھ کائي، منهن ورائي چيائين: ”اڄ اسان جي نئين ٽيچر پڇيو ته سڀ توکي هولي چوچوندا آهن.“

”تو ڇا چيس؟“

”چيومانس ته منهنجي چاچا منهنجونالو هولي رکيو آهي.“

پاڻيءَ جا ٻه - ٽي ڍڪ ڀري، شوخيءَ سان ٻڌايائين: ”چاچا، ٽيچر مون کي هوليءَ جي معنيٰ به ٻڌائي.“

مون سوچيو ان ٽيچر هولي کي ”هولي“ جي ڪهڙي معنيٰ ٻڌائي هوندي. جنهن رنگين پاڻيءَ جي راند ئي نه ڪئي هوندي، تنهن کي پلا هوليءَ جي ڪهڙي ڄاڻ؟ پر هوليءَ کان ئي پڇيم: ”ٽيچر توکي ڇا ٻڌايو هولي؟“

هولي پنهنجو پتڪڙو هٿ ڪڍي چيو: ”ٽيچر چيو هولي معنيٰ پاڪ، پويتر.“

مون سوچيو سچ ئي ته ٽيچر کيس ٻڌايو آهي! سک ۽ محبت سان هڪ ٻئي تي هاريل پاڻي، پاڪ ئي ته هوندو آهي. پر جنهن جذبي ڪري مان کيس هولي سڏيندو آهيان، ان کي معصوم هولي کيئن سمجهي سگهندو؟ مون ته کيس ڪنهن جي ياد سان وابسته ڪري ڇڏيو آهي. چيومانس: ”هولي معنيٰ پاڪ. پاڪ پاڻي!“

هو منجهي پيو. سندس ننڍڙي دماغ لاءِ اهي ڳالهيون بي معنيٰ هيون. پر تڏهن به پڇيائين: ”پلا کيئن هوندو آهي اهو پاڻي؟“

”رنگا رنگي .... انڊلٽ جهڙو!“ مون کيس سمجهايو: ”پڇڪارين ۾ رنگين پاڻي پري هڪٻئي کي پيار وڃان ڀسائڻ جونالواڻي ”هولي“. رنگين پاڻيءَ جي راند جونالواڻي ”هولي!“

”ڪهڙي رنگ جو هوندو آهي پاڻي؟“ هن ڏاڻي ڳل تي هٿ رکي چيو.

”گاڙهو سائو گلابي، ... ۽...“ منهنجو آواز ڀرجي آيو.

”پلا ڪير ڪندا آهن اهي راند؟“ هوليءَ وري پڇيو.

”ڪندا هئا ... هولي! ....“ مون دل جي درد کي اکين ۾ لڪائيندي چيو ”پرڪاش، موهن، پرشوتم ... ۽ اندرا ... ۽...“ منهنجون پنٻڻيون آليون ٿي ويون. پراڻا زخم وري تازا ٿيڻ لڳا. ناسور کيئن ڇٽندا! هولي غور سان دلچسپيءَ سان رنگين پاڻيءَ جي ڪهاڻي ٻڌي رهيو هو ۽ مون کيس وري ٻڌائڻ شروع ڪيو: ”ساڌ پيلي کان شيش محل تائين، جڻ سنڌو به رنگجي ويندي هئي. ڍورو ناري شالا، چبوتڙو ڍڪ بازار سڀ انڊلٽ کان وڌيڪ سهڻن رنگن ۾ رنگجي ويندا هئا!“

هولي پنهنجي ڪهاڻي ٻڌي رهيو هو.

”... ۽ هولي! اندرا اسان جي گهر اچي، امان، بابا، ادا ۽ مون کي پڇڪاريءَ سان رنگي ڇڏيندي هئي. هميشه آسماني رنگ هڻندي هئي ... اهڙو سندر اهڙو پيارو رنگ، هولي!“

لڙڪ پنٻڻين جو بند پيڇي، اندر جي آڱ اجهائڻ آيا. مون هوليءَ کان نظرون بچائي، اکيون اڳهي ڇڏيون. هولي ٽپ ڏيئي ڪرسيءَ تان اٿي آيو. ۽ پنهنجون نرم ٻانهون منهنجي ڪنڌ ۾ وجهي، ڳراڻڙي پاڻي چيائين.

”چاچا، اسين به رنگين پاڻيءَ جي راند ڪنداسين!“

گهڻا گهرا ٿي ويا. سڌڪا جهلي چيومانس: ”اسان وٽ اهو پاڻي ڪونهي، هولي اسان وٽ اهو پاڻي ڪونهي!“

هوليءَ جو منهن مرجھائجي ويو، ۽ مون کيس پنهنجي گھائل سيني سان لڳائي ڇڏيو. ♦

ٻه چور

سڄي شهر ۾ ميرل ۽ پيرل جي نالن جي ڌاڪ وٺيل هئي. ٻئي زبردست چور هئا. ڳئون مينهنون چوڙڻ ته هنن لاءِ ڏاڻي هت جو ڪم هو. هو پنهنجي فن ۾ ايتريقدر ته ماهر هئا، جو راتو واهه بينل فصل به لڙي ويندا هئا. ڀريا گهر پينگ ڪري ڇڏيائون. سندن ڪاميابيءَ جا راز به هئا.

ڪين خبر هئي ته سڄ ۽ چنڊ سندن ڌنڌي جا دشمن آهن، ان ڪري چوريون فقط اُماس جي ڪارين راتين ۾ ڪندا هئا. ٻٽ ٻڌي، ڪاريون چادرون ويڙهي، وڻن جي پاڇن ۾ چپندا، جاتين جي چتئين تي چڙهي ويندا هئا. وچوتيون ماڀيل ۽ قدم ڄميل هوندا هئا. معمولي ڪڙڪو به کانئن ڪونه ٿيندو هو. اتفاق سان ڪو ڀاتي جاڳي به پيو ته هو هوا ۾ ڪهاڙيون ڦيرائيندا، اوندهه ۾ جذب ٿي ويندا هئا. هنن جي مهارت اڳيان پوليس به هٿ مهڻيندي رهجي ويئي هئي.

ٻيو ته هنن اتحاد جو پورو پورو فائدو ورتو هو. ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي چوريون ڪندا هئا. سخت کان سخت خطري ۾ به، ٻانهن ٻيلي ٿي مصيبت جو مقابلو ڪندا هئا. اڪيلي سر نه ميرل جي چوريءَ تي نڪرندو هو ۽ نه ئي پيرل.

نه ڪنهن سندن صورت ڏٺي هئي، ۽ نه ئي ڪڏهن سندن آواز ڪنهن ٻڌو هو نه ٻنهي جو نالو معلوم ڪري سگهيا هئا. سندن ڪارنامن جي سڌ مون کي ڪيئن پئي، سا ڳالهه اوهان کي پوءِ ٻڌائيندس.

سڄي شهر ۽ پاسي وارن ڳوٺن ۾ اهو وهم ويهجي ويو ته ٻيئي آدم جو اولاد نه، هو آتش جو اولاد هئا. ڪو ڪين جن سمجهندو هو ۽ ڪو پوت. عورتن ۽ پير پرستن فيصلو ڪيو ته ٻنهي وٽ نڪر شاهه جو تعويذ هو. اهي افواهه چئني طرف پڪڙجي ويا. ميرل ۽ پيرل جي چابڪدستيءَ کي نڪر شاهه جي تعويذ جي ڪرامت سمجهي، سڄي خلقت اچي نڪر شاهه جي تڏي تي ٿئي. نڪر شاهه جيڪو لڪ چپ ۾ چرس جو واپار ڪندو هو تنهن جا ڏينهن ڦري پيڇ ۽ راتيون چيچ ٿي پيس. ماڻهن ميرل ۽ پيرل جي ڊپ کان درن ۾ تعويذ ٽنگي ڇڏيا. اڳ ميرل ۽ پيرل ماڻهن جا گهر خالي ڪري ڇڏيا هئا ۽ هينئر ڳوٺاڻا پنهنجي مرضيءَ سان پنهنجو مال ميڙي نڪر شاهه کي نذرانو ڏيڻ لڳا. الهڙ جوانڙيون، رون ۾ ناريل ۽ پتاشا ڪڍي. سانجهيءَ ٿاڻي نڪر شاهه جي اوتاري تي اينديون هيون، ۽ ڪجهه دير کان پوءِ هڙ ۽ وڙ وڃائي واپس ورنديون هيون.

هڪ رات، اوچتو ئي اوچتو ميرل ۽ پيرل وڃوڙي ۾ لاٽ وانگر گم ٿي ويا. چوريون بند ٿي ويون، اڳ جو گهر جا ڀاتي آڏو آڏو رات جو اُٿي ڪڙا ڪڙا جاچيندا هئا، تن کي به آرام جي ننڊ نصيب ٿي، خوف ماڻهن جي دلين تان لهي ويو ۽ هر طرف سانتيڪي زندگي ڦهلجي ويئي. آهستي آهستي ماڻهن ميرل ۽ پيرل جو نالو وساري ڇڏيو.

ميرل ۽ پيرل جو گم ٿيڻ به نڪر شاهه جي ڪرامتن سان وابسته ٿي ويو. ان ڏينهن کان پوءِ نڪر شاهه جو نانءُ اهڙو ته چمڪيو آهي، جو پري پري کان نامراد مرادون ماڻڻ لاءِ ۽ بي اولاد اولاد حاصل ڪرڻ لاءِ سندس اوتاري تي گجهن وانگر گچيون ڪڍيو ويٺا هوندا آهن. هنن اڄوڃهن کي اهو ئي ويساهه ته نڪر شاهه جي تعويذن ميرل ۽ پيرل جو آنت آندو!

ميرل ۽ پيرل جي گم ٿيڻ پٺيان ڪهڙو راز هو، ۽ ان راز ۾ ڪهڙي حقيقت لڪل هئي، تنهن جي خبر مون کان ۽ منهنجي هڪ جگري دوست کانسواءِ ٻئي ڪنهن به بني بشر کي ڪانهي. مان هن راز مان ان ڪري واقف آهيان جو منهنجو نالو ”ميرل“ آهي. ۽ منهنجي سنگتيءَ جو نالو آهي ”پيرل!“

اسين رٿيل پروگرام موجب چوريون ڪندا هئاسين. اونداهه اسان جي دوست، ۽ روشني دشمن هئي. ان ڪري جڏهن به چوريءَ تي نڪرندا هئاسين، تڏهن هر طرف ماڻ ۽ رات جي چادر دنيا تي چڙهيل هوندي هئي. هڪ چوريءَ جا زيور مان ڪٽندو هوس، ۽ پيرل پيسا روڪڙ ۽ ٻيو مال. ٻيءَ چوريءَ جا زيور پيرل ڪٽندو هو، ۽ مان ٻيو مال. ان ورڇ ۾ ڪڏهن به ڦير گهير ڪانه آئي.

چوريءَ لاءِ اول هڪ ڀيرو گهر تازيندا هئاسين. گهر جي نقشي کي سمجهڻ ۽ مال جي اندازي لڳائڻ لاءِ، پيرل ۽ مان منڊي ۽ انڌي فقير جو ويس ڪري نڪرندا هئاسين. منتخب ڪيل گهر ٻاهران ماني ڳڀي ۽ پاڻي چڪي جي سَٽَ هُئي، خيرات وٺندي، هڪ نظر ۾ چيو چيو جاچي ڇڏيندا هئاسين. اهو هميشه جو دستور هو. ڪڏهن به نقشي سمجهڻ ۽ ان کي چڱيءَ طرح ذهن نشين ڪرڻ بنا چوريءَ تي نه نڪتاسين.

هت مان فقط اوهان کي ان چوريءَ جي باري ۾ ٻڌائيندس، جنهن ۾ اسان پنهنجي معمول ۾ ڦيرو آندو ۽ جنهن کان پوءِ اسين وري ڪڏهن به ڪاري چادر ويڙهي ۽ پُٽ ٻڌي رات ۾ ٻاهر نه نڪتاسين. اها اسان جي پروگرام جي پوئين چوري هئي. چوريءَ لاءِ هڪ ڪلارڪ جو گهر چونڊيو سين. نقشو سمجهي ورتوسين، جنهن ڏينهن فقير اڻو ويس ڪري مال جو اندازو لڳائڻو هو ان ڏينهن پيرل بيمار ٿي پيو. زندگيءَ ۾ پهريون دفعو مان اڪيلي سر ڳولڻو فقير ٿي ٻاهر نڪتس. اونهاري جا ڏينهن هئا. آسمان پڇري رهيو هو. مان ڪلارڪ جي گهر ٻاهران اچي بيٺس. گهڻي ويران هئي. هيڏانهن هوڏانهن ڏسي، بيڪريل دريءَ کي لٽ سان ڌڪو ڏنم. دريءَ جو تاڪ ٿورڙي وٽ ڪري، اٽڪي پيو. وٽ مان ليٽو پاٽم. مون سَٽَ هُئي: ”آهي ڪو سخي، هن لنگڙي کي پاڻيءَ چڪو پيئاري!“ گهر اندر خاموشي رهي.

ڪجهه دير کانپوءِ، ٽين جي پيتين سُرڻ جو آواز ڪن پيم. وٽ مان جهاتي پاٽم. ڏنم ته هڪ ڪراڙي مرد ۽ ڪراڙيءَ عورت هڪ ٽين جي پيتي آڻي ڪٽ تي رکي ۽ پاڻ به ڪٽ تي ويهي رهيا. پوءِ هيڏانهن هوڏانهن ڏسي، احتياط سان پيتيءَ جو پُٽَ لٽائون. منهنجي حيرت جي انتها نه رهي. پيتيءَ ۾ سون جا زيور ٿڙيا پڪڙيا پيا هئا. عورت ڏهري ڪٽي جاچي ڏني، ۽ پوءِ سخت مايوس آواز ۾ چيائين: ”هوبهو اصلي سون جهڙا پيا لڳن!“

مڙس ورائيو: ”چاندي به نج ناهي، ان ۾ به جست مليل آهي.“

”خواب ۾ به نه سوچيو هوسين ته اسين ڪڏهن اهڙا بي ايمان به ٿي سگهون ٿا!“
مڙس ورائيو: ”هي ڏيئي - لپيئيءَ جو زمانو آهي، زهره جي ماءُ! جي بي ايمان نٿا ٿيون ته چوڪريءَ
جو سڱ ڪير وٺندو.“

”پر اسان جو ڪوڙ آخر ڪيستائين لڪي سگهندو!“

”ڪتي زهره جي قسمت!“ ڪراڙي مڙس چيو.

”سچ ٿا چئو سڀ مڙيئي قسمت جا ڪيل آهن.“

”نڪر شاهه کي وساري ڇڏيو اٿئي ڇا!“

”ڪانٽس ڪو تعويذ تڙو ڪرائينداسين.“

”الله چڱي ڪندو.“ مڙس چيو. ”الائي ڪهڙو زمانو آيو آهي، محنت ۽ ايمانداريءَ مان ڪمايل

موڙيءَ کي پرڪٽ وارو به ڪوبه ڪونهي!“ هن پيٽيءَ مان نوٽن جي ننڍڙي ڳنڍ ڪڍندي آه پري.

نوٽ هزار يا ڏيڍ هزار کن رپين جا هئا.

مان دريءَ جي وٽ وٽان هتي ويس. جهٽ جاءِ تي پهتس. اُن چوريءَ جي روڪڙ پيرل کي، ۽ زيور

مون کي ڪٿا هئا. اٽڪل لڙائيندي، پيرل کي چيم: ”يَر پيرل، پوئينءَ پيري توکي زيور گهٽ هٿ لڳا

هئا. هن دفعي مال سوڪو اٿئي. سڀ زيور تون ڪٿانءِ ۽ مان روڪڙ.“

پيرل پڇيو: ”نقصان ۾ ته نه رهندين؟“

”هزار کن پلءُ پوندم.“

”يَر، پڇڪڙي چڱي ناهي.“

”پرواهه نه ڪر، پيرل! جوان جو سنگتي آهين، ميرل ڪوپاڙي ڪونهي!“

پيرل منهنجي ڳالهه مڃڻ تي مجبور ٿي پيو.

هڪ اونڊاهيءَ رات ۾، ٻه ڀاڄا ڪلارڪ جي گهر ۾ داخل ٿيا، بدنصيب ڀاتي! اگهور نند ۾

ڪونگهرا هڻندا رهيا، ۽ سندن اُميدن جي پيٽي اسان جي ڪنڊر ۾ پهچي ويئي. پيرل جهڙو آزمودگار

چور به دوکو کائي ويو. زيور ڏسي ڪٿي نعرو بلند ڪيائين. زيور ٻنهي هٿن ۾ جهلي، جُهمر پائڻ لڳو.

سندس نادانيءَ تي ازخود کلي وٺيس.

يار کي دوکو ڏيڻ تي دل راضي نه ٿي. سمهڻ مهل سوچيم ته صبح جو کيس سڀ ڪجهه ٻڌائي

ڇڏيندس. کيس سچ سچ ٻڌائيندس ته زيور نقلي آهن. ان کان وڌيڪ، پيرل لاءِ منهنجي من ۾ تَر

جيتري به مَر نه هئي.

صبح جو منهنجي اک ڪجهه دير سان کلي. پيرل پنيپرڪي جواڻي، زيور ڪٿي، شهر ڏانهن روانو

ٿي ويو هو. پوءِ، جيئن ماڻهن کان ٻڌم، هن زيور جڏهن وڪڻڻ لاءِ صرافه اڳيان رکيا ته هن هڪ نظر ۾

فريب جو ملمو تازي ورتو. ڪٿي پيرل کي سوگهو ڪيائين. پيرل اهڙو ته پختونڪتو جو پوليس سان

به سچي نه ڪيائين. زيور ڪوڙا هئا. ان ڪري ڪلارڪ به ڪنهن کي خبر ڪانه ڏني. باقي پيرل

کي دوکي سان ڪوڙن زيورن وڪڻڻ جي الزام ۾ ٻه سال جيل جي سزا ملي.

جنهن ڏينهن پيرل جيل روانو ٿيو. تنهن ڏينهن کان مون به چوريءَ کان بان ڪئي. پيت گذر لاءِ هڪ ٻيو ڌنڌو اختيار ڪيم. ماڻهن مشهور ڪيو ته اها سڀ ٺڪر شاهه جي ڪرامت هئي، جو ميرل ۽ پيرل گم ٿي ويا.

مان پيرل جي سزا جا ڏينهن ڪجهه ڏينهن تائين ته ڳڻيندو آيس، پر ڌنڌي جي مشغوليءَ سبب، ڏينهن سنڀالڻ ڇڏي ڏنم. هڪ ڏينهن، اوچتو پيرل منهنجي سامهون اچي بيٺو. منهنجي منهن جو پٺو لهي ويو، سوچيم ته پنهنجو بدلو ضرور وٺندو. پر جڏهن غور سان سندس منهن ۾ ٺهاري، ته اُتي دوستي، حب ۽ سڪ بکي رهي هئي.

”مون کي خبر نه هئي پيرل، ته زيور....“ مون هٻڪيو.
”پرواهه نه ڪر، ميرل، زندگيءَ ۾ ڪڏهن ڪڏهن ائين به ٿيندو آهي.“
”مان...“

”پراڻي قبر نه کوٽ،“ هن چيو ”ٻڌاءِ، خوش ته آهين!“
”ها.“

”ٻه سال ڪيئن گذاريا اٿئي؟“
”چوريءَ جو ڌنڌو ڇڏي ڏنو اٿم.“
”ڇڱو ڪيئ.“

”۽ هينئر،“ مون زهر آلود مرڪ سان چيو ”هٿ جو پورهيو شروع ڪيو اٿم. چڱي اُپت آهي.“
مون کي ڳرائڙي وڌائين: ”مان به جيل مان ان ڪم ۾ ماهر ٿي نڪتو آهيان.“
”سچ.“
”ها.“

”پوءِ ڀلا، ڪڏهن تو ڪمال ڏيکارين؟“ مون پڇيومانس.
”اڄ شام.“
”ڪٿي؟“

”چوسول وٽ منهنجو انتظار ڪجانءِ“ ائين چئي، پيرل هليو ويو.
شام جو چوسول وٽ پهتس. پيرل اڃا نه آيو هو. سوچيم پيرل ڀلا ان هنر ۾ مون سان ڇا پڇندو! وري خيال آيو، جيستائين هو اچي، چونه ڪجهه مشق ڪري وٺان! اک ڇنپ ۾ هڪ ڪراڙي پارسيءَ جو پٽون ڪسڪائي ورتم. سامهون هڪ بوري سيٺ پئي آيو. مان پاسيرو ٿي بيٺس. جيئن ئي ٺيلهو هڻي، سندس کيسو صاف ڪري وڪ وڌايم. ته ڪنهن منهنجيءَ هٿن ۾ هٿ وڌو. منهنجو خون خشڪ ٿي ويو.

”اچڻ ۾ ڪجهه دير ٿي ويئي.“
”او، پيرل آهين.“

”ها.“ هن هڪ طرف هلندي چيو: ”اڄ ته توکي ڪاريگري ڏيکاريان.“
”منهنجي ڪاريگري ڏسندين؟“

”ها پوءِ. هينئر منهنجو هنر هلي ڏس.“
هڪ ڪارخاني ۾ داخل ٿيندي چيائين: ”اڇ.“
ڪارخاني ۾ غاليجا آڻجي رهيا هئا. هڪ وڏي ڪمري ۾ پهچندي چيائين: ”مان هت ڪم
ڪندو آهيان.“
”تون؟“
”ها. جيل ۾ غاليجن اُڻ جي تربيت ورتي هيم.“
”هن هنر جي باري ۾ پئي ٻڌايو.“
”ها. هن هنر ۾ نه خوف آهي نه خطرو. نه ضمير جي ملامت آهي، ۽ نه سزا جو ڊپ.“ هن اعتماد
سان چيو: ”پنهنجي هنر تي فخر اٿم!“
سندس لفظن منهنجن ڪنن ۾ سڻيون ٿي چيائون.
چيائين. ”جيستائين پورهئي جي ڄاڻ نه هيم، تيستائين اڻواقف هوس.“
مان حيرت سان سندس منهن تڪيندو رهيس.
اڏاڻي وٽ ويهندي چيائين: ”سکيو اٿم ته هنر ۽ محنت انسان جي عظمت جا مضبوط مهارا
آهن.“
مان ساڻس اک ملائي نه سگهيس.
ڪارخاني جي دروت، پنهنجون آڱريون ۽ ٻانهون ڇاچيم. نگاهون ريكائن تي رکجي ويون، ۽
پيرل جو آواز منهنجي روح ۾ گونجندو رهيو: ”هنر ۽ محنت، انسان جي عظمت جا مضبوط مهارا
آهن!“ ♦

1963

سرحد

ٻن ڏينهن ۽ ٻن راتين جي مسلسل جنگ کان پوءِ ٽئين ڏينهن شام جو دشمن جون توپون خاموش ٿي چڪيون هيون. فضا مان هوائي جهاز غائب ٿي ويا هئا. ڪجهه دير اڳ جنهن ماحول ۾ بم گولن جا ڌماڪا، هوائي جهازن جا ڪڙڪا، مشين گن، استين ۽ برين گن جي گولين جا آواز آسمان ڌاري رهيا هئا، تنهن ۾ اوچتو ئي اوچتو خاموشي ڇانئجي ويئي هئي. دشمن جا ماکڙ جيڏا سپاهي، جيئن ڪوئا ٻرن مان نڪرندا آهن، تيئن خندقن مان نڪرندا، واريءَ جي دڙن پويان لڪندا، پٺ ڏيئي پڇي ويا. اڳرائي جو کين عبرتناڪ جواب ملي چڪو هو. هر طرف ماٺ مسلط ٿي ويئي.

جيتوڻيڪ سج پوين پساهن ۾ هو پر تڏهن به جڏهن بارود جي دونهي جا بادل هوا ۾ منتشر ٿي ويا ته سج جي سونهري ڪرڻن ۾ واريءَ جا دڙا موتين وانگر جرڪڻ لڳا. حد-نگاهه تائين واري وڇايل هئي. ڪٿي ڪٿي، ڪجهه مٿي واريءَ جا دڙا هئا جن جا طويل پاڇا واريءَ تي داغ وانگر نظر اچي رهيا هئا.

اهڙي ئي هڪ دڙي پويان هڪ نوجوان استين گن ڪٽي، سامهون، دشمن جي مورچن ڏانهن منهن ڪري بيهي رهيو. هو پنهنجن ساٿين کان گهڻو اڳتي ۽ هندستاني سرحد کي قريب هو. ٽين صبح جو گولين جي وسڪاري ۾ هو پنهنجي خندق مان نڪري، پيٽ ۾ رڙهندو دڙن پويان لڪندو دشمن جي مورچن جي سامهون هڪ دڙي جي اوت ۾ وڃي بيٺو هو. اتان هن واريءَ تي لپتي دشمن جي سپاهين کي چٽڻ شروع ڪيو هو. جنهن به خندق مان ڪنڌ مٿي ڪيو ٿي تنهن مغز مان هن جي گولي پار ٿي پئي ويئي. صبح کان شام تائين هن دشمن جا ايترا ته سپاهي ماري وڌا جو شام جو ڪجهه دير لاءِ کيس اهو احساس وڪوڙي ويو. جڻ هن اڪيلي سر دشمن سان جنگ جوتي هئي ۽ دشمن جي فوج کي نيست و نابود ڪري ڇڏيو هئائين.

هن دشمن جي تڙيل پڪڙيل سامان، هٿيارن، جيپن، ٽرڪن ۽ ٽينڪن ڏانهن لاپرواهيءَ سان ڏٺو ۽ کيسي مان سگريٽ ڪڍي، ڊڪائي لمبو ڪش هنيائين. ٻن ڏينهن کان کيس سگريٽ چڪڙ جي فرصت نه ملي هئي. استين گن واريءَ تي رکي، هيلمت (لوهي ٽوپلو) لاهي وارن ۾ آڱريون ڦيرائڻ لڳو. هيلمت پائڻ سبب سندس وار وچڙي پيا هئا. لاڳيتو هڪ هنڌ ويهي وڙهڻ سبب جسم سخت ۽ عضوا ساٿا ٿي پيا هئس. جڻ ته تنگن ۾ ڳڏيڙيون پئجي ويون هئس. هن آرس پڳو ۽ تنگن کي اُچل ڏنائين. ائين ڪرڻ سان هن پنهنجين تنگن جي ساٿائي ختم ٿيندي محسوس ڪئي. سندس دل ۾ پنڌ ڪندو پنهنجن مورچن ۽ خندقن کان ٿيندو ويو. سندس نگاهون واريءَ جي دڙن تان ترڪنديون اُفق تائين وڃي پهتيون. ان طرف ڪٿي عمر ڪوٽ به هو.

محاذ ڏانهن ايندي هو عمر ڪوٽ وٽان لنگهيو هو. عمر ڪوٽ ۾ هن اُها جاءِ به ڏٺي هئي. جتي هندستان جو عظيم مغل شهنشاهه اڪبر ڪسمپرسيءَ جي حالت ۾ ڄائو هو. هن عمر ڪوٽ جي مٿي مٿ ۾ ڪٽندي چيو هو.

”پنج سئو سالن کان پوءِ اسان وري موٽي آيا آهيون، عمر ڪوٽ. هن زمين تي اسان جي فتح دشمن جي سڀ کان وڏي شڪست ثابت ٿيندي.“ ان وقت کان سندس دل ۾ دشمن کي اڪيلي سر چٽي ڇڏڻ جي تمنا جاڳي اُٿي هئي. سندس هٿ جي گرفت استين گن تي مضبوط ٿي ويئي هئي. دشمن کي ماري مات ڪري ڇڏڻ لاءِ هو بي چين ٿيڻ لڳو. دل جو آواز پنهنجي دوست کي ٻڌايو هئائين.

”دل چاهي ٿي، مان اڪيلي سر دشمن جي سموري فوج کي گولين سان ڍير ڪري ڇڏيان.“
 ”واهه.“ درانيءَ ورائيو هئس. ”اسان جڻ دشمن جا لاش ڳڻڻ نڪتا آهيون! اڙي ميان، اسان سڀني جي دل جي اها ئي تمنا آهي.“

تڏهن هن پنهنجن ساٿين ڏانهن ڏٺو جن جا جسم فولاد جهڙا هئا ۽ چهري تي بي مثال عزم هو. سڀ ترڪن، جيپن ۽ توپن سان گڏ محاذ ڏانهن وڃي رهيا هئا. هن غور سان هڪ هڪ جي منهن ۾ نهاريو، هنن سڀني جي دل ۾ ساڳي تمنا آهي! اڪيلي سر دشمن کي تباهه ڪرڻ جي تمنا! هي ڪير آهن؟ آهن پاڪستان جي بري فوج جا جوان، پر آهن ڪير؟ ڊپ جن جي پاڇي کان به ڌڪي ٿو هي سڀئي طارق آهن، خالد آهن ۽ موسيٰ آهن. هنن کي مارڻ مذاق ڪونهي. هنن ڪڏهن به شڪست جو منهن نه ڏٺو آهي. هي فتح جا خريدار آهن. نصرت سندن ٻانهي آهي. سڀ هوشو آهن. جڏهن ڊپي وٽان لنگهيا ته تڏهن درانيءَ کيس هوشو جي باري ۾ ٻڌايو هو. هي اٽڪي ڊپي جو ميدان، جتي وطن جي حفاظت لاءِ هوشو پنهنجي جان قربان ڪئي هئي.“
 ”هوشو!“

ها، هوشو شيدي، جنهن مڪار انگريزن جي فوجن ۾ ٿرڻو وجهي ڇڏيو هو. جسم تي چوراسي زخم لڳا هئس پر به نعرو ٿي هنيائين. ”مرسون مرسون سنڌ نه ڏيسون.“
 هن غور سان درانيءَ ڏانهن نهاريو هو. جڻ ته هو هوشو هو درانيءَ چيو.
 ”هوشو شيديءَ جي بهادريءَ شجاعت ۽ حب الوطنيءَ جي عزت اسان سنڌين جي دل ۾ ايڏي آهي جيڏي حيدرآبادين جي دل ۾ ٿيپوءِ لاءِ آهي.“
 هن دراني ڏانهن ڏسندي چيو هو.
 ”توهان سنڌي دلير آهيو؟“

”دلير آهيون، پر اسان جي دليري پيرن مرشدن جي مريديءَ ۾ دفن ٿي ويئي آهي.“
 ”پر دليري جو جذبو ايتري آسانيءَ سان ختم ٿيڻ جو ته ناهي؟“
 درانيءَ جي چپن تي زهر آلود مرڪ مڙي آئي.
 ”زوريءَ پرائي ٻانهن ڪٽائڻ ۽ ڪنهن نچڻيءَ جي ناز نخرن تي هارين جي پگهر جو پورهيو قربان ڪري ڇڏڻ وارو اسان ۾ سورهيه سڏائيندو آهي.“
 ”سنڌ جي باري ۾ تنهنجا خيال خطرناڪ آهن.“

”سنڌ جي باري ۾ نه.“ درانيءَ ورائيو. ”اڄ جي سنڌي ذهنييت کان مان باغي آهيان. آزاديءَ کان اڳ سياڻو سيٺ اڀوجھ عوام جي ڪل لاهيندو هو ۽ آزاديءَ کان پوءِ ساڳيو ڪم پوتار، رئيس ۽ وڏيرو انجام ڏيندو آيو آهي... پر...“

”پر ڇا؟“

”انقلاب کان پوءِ عوام سجاڳ ٿيو آهي. هن جنگ وٽر ڪين پنهنجي وجود جو احساس ڏياريو آهي. گڏڙو جي محاذ تي مان توکي حر ڏيکاريندس. جيڪي اسان جي فوجين سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي دشمن سان وڙهي رهيا آهن.“

۽ پوءِ درانيءَ کيس حرن جي بهادري ۽ شجاعت جا اچرج ۾ وجهندڙ قصا ٻڌايا هئا. هو استين گن گوڏن تي رکي. ترڪ کي ٽيڪ ڏيئي غور سان حرن جي جدوجهد ۽ انگريزن خلاف سندن بغاوت جا داستان ٻڌندو محاذ ڏانهن وڌندو ويو.

محاذ تي ٻن ڏينهن ۽ ٻن راتين جي مسلسل جنگ کان پوءِ، نئين ڏينهن صبح جو گولين ۽ بمين جي وسڪاري ۾ هو پنهنجي خندق مان ٽپ ڏيئي نڪتو. درانيءَ کيس روڪڻ جي ڪوشش ڪئي هئي.

”ترس، تڪڙ نه ڪر شاهين.“

پر شاهين نه ترسيو. واريءَ جي دڙن پويان لڪندو دشمن جي مورچن جي بلڪل سامهون هڪ واريءَ جي دڙي جي اوت وٺي دشمن جو تعداد ڪٽائيندو رهيو هو. شام جو جڏهن دشمن پاڇ کاڌي تڏهن هو دڙي پويان نڪري آهستي آهستي پنڌ ڪندو پنهنجن ساٿين کان پري نڪري ويو هو. سندس چئني طرف دشمن جي سپاهين جا لاش پکڙيل هئا. انهن مان گهڻا اهڙا هئا جن کي هن پنهنجي گولين سان شڪار ڪيو هو. هن آسمان ڏانهن ڏٺو جتي اڃا به ڪجهه روشني باقي هئي. سوچيائين - صبح جو دشمن جي سپاهين جا لاش چچرڻ لاءِ آسمان تي ڳجهن جا ولر وري ايندا - ڪانوءَ ڪتا هندستاني سورمائن جا لاش ٻوٽي ٻوٽي ڪرڻ ايندا.

هڪ لمحي لاءِ کيس دشمن جي مثل سپاهين تي رحم آيو. هڪ گهڙيءَ لاءِ پاڻ کان نفرت ڪيائين. رحم ۽ نفرت جي چڪتاڻ ۾ هو چڪبو ويو. ٻه متضاد جذبا سندس سيني ۾ الجھڻ لڳا. ياد آيس ته سيالڪوٽ جي محاذ تي ڪيئن نه دشمن جي سپاهين هٿيار ڦٽا ڪري پاڪستاني جوانن کان ماني گهري هئي. تصور ۾ بي انت، طويل خيالن جو ست سلجھائيندو وڌندو رهيو... بک ۾ پاھ ٿيل... ماني ڳپي لاءِ محتاج... مسڪين... بيروزگار عوام. نالو اٿن هندستاني فوج! ويچارا! ازل کان انسان، مانيءَ لاءِ عصمت کان وٺي جان تائين قربان ڪندو آيو آهي، ۽ مان؟ مان ڪير آهيان؟ قاتل! خوني! نه نه مون پنهنجي وطن جي حفاظت ڪئي آهي. مان محافظ آهيان. مان هر ان نگاهه کي بي نور ڪري ڇڏيندس. جنهن ۾ منهنجي وطن لاءِ بد ارادي جي جوت هوندي.

هن منهن ورائي گڏڙو ڏانهن ڏٺو استيشن جي پڪ سري عمارت ۽ لائڊيون ڪانئس ڪافي دور رهجي ويون هيون. سج جي سونهري ٽالهه جي ڪني واريءَ جي دڙن سان اچي لڳي هئي. هن پنهنجي محاذ ڏانهن موٽڻ جو ارادو ڪيو. اوچتو سندس ڪن تي چرپر جو آواز ٿيو. سندس پويان واريءَ جو

وڏو ڏڙو هو. آواز اتان ئي آيو هو. هن استين گن سڌي ڪئي ۽ پوءِ وڃ وانگر ڏڙي جي ٻئي پاسي وڃي پهتو. ڪو سندس قدم ۾ اچي ڪريو. هن هڪدم پنهنجي وڪ پوئتي ڪئي ۽ استين گن تائي بيهي رهيو.

”مون کي نه مارا! مون کي نه مارا!“

هڪ هندستاني سپاهي واريءَ تي گوڏا کوڙي هٿ ٻڌي کانئس جان جي امان گهري رهيو هو.
”مون کي گرفتار ڪر، پر ڀڳوان جي نالي مار نه“

هن کيس اُٿي بيٺل لاءِ چيو. هو اُٿي بيٺو. گوڏا ڪنبي رهيا هئس. منهن جو پنو لهي ويو هئس. هن کيس ٻانهون اُڀيون ڪري بيٺل لاءِ چيو. قيديءَ پنهنجون ٻانهون اُڀيون ڪيون. هن قيديءَ کي وارن کان پيرن تائين جاچي ڏٺو ۽ پوءِ پيرن تي نظر پونديئي کانئس تهڪ نڪري ويو. پڇيائينس.
”رٽ جو بوت چو پاتو اٿئي؟“

”نئون پرتي ٿيل سپاهين کي رٽ جا بوت مليا آهن.“
”چو.“

قيديءَ منجهندي منجهندي ورائيو. ”ته جيئن پڇڻ ۾ سولائي ٿئي.“ قيديءَ جي جواب تي شاهين کي ڪل آئي. سندس تلاشي وٺندي کيس ڪجهه غير ضروري ڪاغذ، هڪ پرس (ٻٽون) قيديءَ جي کيسن مان مليا. هن قيديءَ کي ٻانهون اُڀيون ڪري گڏو ڏانهن هلڻ لاءِ چيو. قيدي ٻانهون مٿي ڪري ڪنڌ جهڪائي گڏو ڏانهن هلڻ لڳو. هو کانئس ٻه قدم پوئتان هلڻ لڳو. هلندي هلندي پرس کولي ڏنائين. پرس ۾ پنج هندستاني ننڍا پيسا ۽ هڪ عورت جي تصوير هئي.
”هيءَ ڪنهن جي تصوير آهي؟“

قيديءَ منهن ورائي شاهين ڏانهن ڏٺو. سندس هٿ ۾ پرس ڏسي ورائيائين.
”هيءَ آشا آهي.“

”تنهنجي ڇا ٿئي؟“

قيديءَ هلندي هلندي ورائيو. ”جنگ کان سال کن اڳ اسان شادي ڪئي هئي.“
”ته تنهنجي زال آهي.“

”مون کي بيهڻ چاهيندي آهي اسان Love Marriage ڪئي آهي.“
"Love Marriage"

”ها“

”هڪ ئي پاڙي ۾ رهندا هيو ڇا؟“

”ڪاليج ۾ گڏ پڙهندا هئاسين.“

ڪجهه دير ٻئي خاموش هلندا رهيا. رستو طويل هو.

هن قيديءَ کان پڇيو.

”تنهنجي لاءِ رني ته هوندي؟“

”ڪير؟“

”تنهنجي زال.“

”ها، رني هئي.“

”ڇا چيو هيائين؟“

”ڇيو هئائين ته ٻئي نوڪري نٿي مليءَ ته فوج ۾ نه وڃ. ڇولا ۽ ڊبل روٽي وڪڻ.“

تو ڇا ”ورائيس؟“

”ڇيومانس ڇا ته مون وٽ ايترو سرمايو ڪونهي جو چولن جو گاڏو ۽ ڊيگڙا وٺي سگهان. مون وٽ

ايترو پيسو به ڪونهي جو پوليس جي سپاهيءَ ۽ ميونسپالٽيءَ جي انسپيڪٽر کي به روپيا روز ڏيئي سگهان.“

قيديءَ تڏو ساھ ڪنيو ۽ ماٺ ڪري هلندو رهيو. ڪجهه دير کان پوءِ شاهين چيو.

”مون به Love Marriage ڪئي آهي.“

”سچ!“ قيديءَ منهن ورائي ڏانهس نهاريو ۽ پوءِ وري اڳتي هلڻ لڳو.
”ها.“

”تو کي فوج ۾ ڇڏي ٿيڻ کان روڪيو هوندائين؟“

”نه.“ هن ورائيو. ”مون سان شادي فقط تڏهن ڪيائين جڏهن مان فوج ۾ ڇڏي ٿيس.“

”محاذ تي اچڻ کان اڳ موڪلائڻ مهل ته رني هوندي؟“

”ها رني هئي، پر اُهي خوشي جا لڙڪ هئا.“

”خوشيءَ جا لڙڪ!“

”ها. سڄي ڳوٺ جا ٻار ٻڌا، ننڍا وڏا، عورتون ۽ مرد مون کي الوداع ڪرڻ اسٽيشن تي آيا هئا.

مون کي ايترا ته هار وڌا هئا تون جو منهنجو منهن ڪنڪ تائين گلن ۾ ڍڪجي ويو هو.“

قيدي خاموش رهيو ۽ هن به ساڻس نه ڳالهايو. هلندي هلندي هو ٻئي گڏڙو جي لانڍين کي ويجهو پھتا هئا. شاهين سگريٽ ڊڪائي وڌو ڪش هڻندي قيديءَ کان پڇيو.

”سگريٽ ڇڪيندين؟“

”نه. مان اڃا پيل آهيان.“

”ڀاڻي پيئندي؟“

”ها.“

”ترس.“ هن ڀاڻيءَ جي جستتي بوتل ڏانهس وڌائي. ”پيءُ.“ قيديءَ منهن ورائي ڏانهس نهاريو.

ٻانهون هيٺ نه ڪيائين.

”ٻانهون هيٺ ڪر.“

قيدي ڀاڻيءَ جي جستتي بوتل وٺي ويهي رهيو. هڪ ڳيت سان اڌ بوتل پي ويو. ٻانهن سان وات

اڳهندي اُٿي بيٺو. بيهنديئي پيٽ ۾ ڄڻ وٽ پيس. هو ٻئي هٿ ڳوڏن تي رکي جهڪي بيهي رهيو.

”ڇو؟ ڇا ٿيو.“ شاهين کانئس پڇيو.

”پيت ۾ وٽ پيو اٿم.“ قيدي ڪنجهندي ورائيو. هن استين گن واريءَ تي رکي ۽ قيدي کي سهارو ڏيندي واريءَ تي ويهاري ڇڏيائين. قيديءَ چيو.

”مان ٻن ڏينهن کان بڪايل آهيان. خالي پيت تي پاڻيءَ وٽ ڪيو آهي.“

قيدي واريءَ تي لپتي پيو. ٻانهون ڊگهيڙيائين ته هڪ هٿ استين گن تي وڃي پيس. منهن ورائي اول استين گن ڏانهن ڏنائين ۽ پوءِ پاڪستاني فوجيءَ ڏانهن. هن ڪانئس پڇيو.

”ڪيئن، هلڻ جهڙو آهي؟“

”شايد.“

قيديءَ پنهنجي مٿ استين گن ۾ قابو ڪري ڇڏي. ٻي ٻانهن جي سھاري سان هو اُٿي بيٺو. هو قيديءَ جي هڪ هڪ حرڪت غور سان جاچي رهيو هو. قيديءَ ڏانهس ڏسندي پڇيو.

”تنهنجو نالو ڇا آهي؟“

”شاهين.“ هن ورائيو ۽ عقاب وانگر مٿانئس بيٺو رهيو. قيديءَ جي منهن تي مرڪ ڦهلجي ويئي. استين گن کي اُٿلائي پٿلائي ڏسڻ لڳو. چيائين.

”مون وٽ برين گن هئي.“

هو استين گن کڻي اُٿي بيٺو شاهين ڪانئس هڪ قدم پوئتي هٽي ويو. گن شاهين کي موٽائيندي چيائين.

”انسان پنهنجي موت جو سامان پاڻ تيار ڪيو آهي.“ هو ٻئي هٿ مٿي ڪري هلڻ لڳو. شاهين حيرت مان ڏانهس نهاريندي چيو. ”ٻانهون هيٺ ڪري ڇڏ.“

قيديءَ پنهنجون ٻانهون هيٺ ڪري ڇڏيون. شاهين ڪانئس پڇيو.

”تنهنجو نالو ڇا آهي؟“

”شڪتيمان.“ هن جواب ڏنو ۽ ڪنڌ جهڪائي شاهين سان گڏ هلڻ لڳو. منهن مٿي ڪري لائين ڏانهن نهارياين ۽ اوچتو هڪ هنڌ بيهي رهيو. لائين ڏانهن اشارو ڪندي پڇيائين.

”هو ڪير آهن.“

”ڪير؟“

”هو جيڪي سامهون بيٺا آهن. جن جي جنگ ڪرڻ جو طريقو نرالو آهي. ڪير آهن؟“

”هي سڀ حر آهن.“

”حرا“ شڪتيمان ڄڻ گوڏن تائين زمين ۾ لهي ويو.

”ڇو؟ هلين چونٿو؟“ شاهين ڪانئس پڇيو.

”هي مون کي ماري ڇڏيندا.“

”نه. تون جنگي قيدي آهين. اها ڪين خبر آهي.“

”پر هي سڀ مون کي گهوري رهيا آهن ... ڇڻ ته ...“

”ڏک نه. هي ڪمزور دشمن کي پنهنجي بهادريءَ جا جوهر نه ڏيکاريندا آهن.“

”انگريزن جي فوجي طاقت هنن آڏو هيچ هئي.“

”تون هنن جي باري ۾ ڄاڻين ٿو؟“

”ها.“ شڪتيمان ورائيو. ”ڪجهه سندن باري ۾ پڙهيو هئم ۽ گهڻو ڪجهه سنڌي هندن کان ٻڌو اٿم. جيڪي ڪجهه ٻڌو هئم تنهن کان وڌيڪ ٻن ڏينهن جي جنگ ۾ ڏسي چڪو آهيان.“

”تڏهن ڏکين ٿو؟“

”ها. جيڪي شخص رائيفل کي رانديڪو ۽ جنگ کي ونجهه وٺي سمجهن ٿا سي مون کي زنده نه ڇڏيندا.“

”هي بهادر آهن. ڪمزور قيديءَ تي هٿ نه کڻندا.“ قيديءَ ڏکندي ڏکندي قدم وڌايو. اکين ۾ ڊپ جا ليڪا ظاهر هئس. هو لائين ۾ حرن کي ڏسندو. جن کي اڇيون اڇيون پڳون، وڏيون شلوارون ۽ ڊگها چولا پهريل ۽ ڪلهن تي اجرڪ هئن. اڳتي وڌندو ويو.

اسٽيشن کان ڪجهه پريرو هو ٻئي هڪ پاڪستاني مورچي تي پهتا. مورچي ۾ شاهين جو دوست دراني مشين گن سنڀالي ويٺو هو. سندس نگاهون دشمن جي تاڙ ۾ لڳل هيون. جيئن ته هندستاني فوجن کي سندن ئي علائقي ۾ شڪست جو منهن ڏسڻو پيو هو. تنهن ڪري ٻنهي فوجن جي سرحد ٻنهي جي مورچن جي قطار هئي. دراني پهرين مورچن مان هڪ تي ويٺو هو. هندستاني مورچا ڪانس گهڻو پري نه هئا. هن ڪنڌ ورائي شاهين ۽ شڪتيمان ڏانهن ڏٺو. قيديءَ کي ڏسندي چيائين.

”لکيو ويٺو هو ڇا؟“

”ها ۽ بڪايل آهي.“ شاهين ورائيو. ”منهنجي خندق آهي. توو ڪاٺ لاءِ ڪجهه آهي؟“

”کوڙ.“ درانيءَ مشين گن جي پير ۾ رکيل حاڪي ٿيلهي ماني ڪاٺ جون شيون ڪڍي شاهين کي ڏنيون. شڪتيمان بڪايل نگاهن سان ماني ڏسڻ لڳو. شاهين ماني ۽ پاڻي ڏانهس وڌايو. شڪتيمان ڪنبنڌڙ هٿن سان ماني ورتي، ۽ خندق جي پاسي ۾ واريءَ جي ڳوٺين کي ٽيڪ ڏيئي ويهي رهيو. شاهين ڏانهس رحم پريل نگاهن سان ڏٺو. شڪتيمان ماني ڪاٺ ۾ مشغول ٿي ويو. شاهين پنهنجي اسٽين گن ڳوٺين تي رکي، هيٺ خندق ۾ لهي بيٺو. مشين گن تي ٻانهن رکي ٻئي هٿ سان سندس رخ ڦيرايائين. درانيءَ آرس پڇندي چيو.

”گولين کان تعداد ۾ وڌيڪ دشمن جا سپاهي هئا.“

”مٿا به ته بي انداز آهن.“

۽ پوءِ ٻئي دوست ڳالهين ڪندا رهيا. ڪڏهن پاڻي پٽ جي جنگ جو ذڪر آيو. ڪڏهن رابرڪ سان طارق جي مقابلي جي ڳالهه آئي. شاهين ڳالهائڻ جي دوران رکي رکي شڪتيمان ڏانهن به نهاري ورتو ٿي. سندن ڳالهين جو سلسلو المنصور جي سينتياگو کي تباهه ڪرڻ تائين وڃي پهتو. شاهين شڪتيمان ڏانهن نهاريو ۽ چڻ ته ڪانس چرڪ نڪري ويو.

شڪتيمان اسٽين گن کڻي خندق جي مٿان بيٺو هو. سندس ويجهڙائيءَ ۾ ان مورچي ڪانسواءِ ٻيو ڪوبه مورچو نه هو. سندس منهن تي مرڪ هئي. شاهين مورچي مان نڪرڻ جي ڪوشش

ڪئي. پر شڪتيمان استين گن کي ست ڏيئي سڌو ڪري ڏانهس گهورڻ لڳو. درانيءَ شاهين کي ٻانهن کان چڪي پنهنجي پاسي ۾ بيهاريو.

”شڪتيمان!“ شاهين کان حيرت ۾ رڙ ڪري وئي. شڪتيمان بت وانگر خاموش بيٺو رهيو. ڇڻ ته اجل هو. ڇڻ ته موت جو پيغام هو. سندس منهن تان مرڪ به غائب ٿي چڪي هئي. اکين چنپڻ ڇڏي ڏنو هئس. سندس آڱر ”ترگر“ تي ڪنبي رهي هئي. هڪ جنبش - هڪ لرزش استين گن مان گولين جو وسڪارو ڪري ڇڏي ها.

اوچتو بيني بيني شڪتيمان پوئتي وڪ وڌائي. نگاهون خندق تان هٽايائين. نه ئي استين گن جو رخ ٻئي طرف ڪيائين. هو پٺيو هٽندو ويو. هندستاني مورچن ڏانهن وڌندو ويو. درانيءَ مشين گن جو رخ شڪتيمان ڏانهن ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي پر شاهين کيس منع ڪئي. درانيءَ زور رکيو. ”مون کي مشين گن هلائڻ ڏي شاهين.“

”نه.“

”اسان ٻنهي مان هڪ کي هن موزيءَ جي گولي ڪاٽي آهي.“
”ته اول مان گولي ڪائيندس.“ شاهين ورائيو. ”مون شڪتيمان کي ماني ڪارائي، پاڻي پيئاريو آهي. مان ئي سندس گوليءَ جو نشانو ٿيندس.“

”ترس. نه تون نه مان.“ درانيءَ شاهين کي چڪي ڳولين جي اوت ڪندي چيو. ”هن نمڪ حرام کي اسان جي گولين جو شڪار ٿيڻو آهي.“

درانيءَ مشين گن جو رخ سڌو شڪتيمان ڏانهن ڪيو. شڪتيمان مشين گن جو رخ پاڻ ڏانهن ڦرندو ڏٺو. هن پنهنجي هٿ جي رفتار ۾ تيزي نه آندي. نه ئي ڪنهن پٽ جو سهار ورتائين. درانيءَ شڪتيمان جي سيني جي سنوت ورتي. تڏهن شاهين کيس روڪيو.

”ترس. کيس هندستاني مورچي تائين پهچڻ جي مهلت ڏي. هن اسان جي ماني کاڌي آهي اسان هن کي پنهنجي زمين تي نه مارينداسين. هندستاني مورچو سندس موت جي سرحد آهي.“
شڪتيمان هٽندو هٽندو هندستان جي پڇي ويل سپاهين جي پهرين مورچي وٽ پهتو. مورچو خالي هو.

”مورچي ۾ لهڻ جي ڪوشش ڪيائين، مورچي جي سرحد ٽپڻ جي ڪيائين ته مان کيس ٽڏي تي ماري وجهندس.“ درانيءَ فائر جي تياري ڪندي چيو.

”تڪڙ نه ڪجانءِ دراني. ڏسڻ ڏي ته شڪتيمان ڪرڻ ڇا ٿو چاهي. اسان سندس نگاهن کان لڪل آهيون. هو اسان جي سامهون آهي.“ شاهين کيس حيرت مان ڏسندو رهيو.

شڪتيمان پهريائين هندستاني مورچي کي گهوريندو رهيو. پوءِ وڃ وانگر پاڪستاني مورچن ڏانهن پئي ڪري بيهي رهيو. اوچتو استين گن سڌي ڪري خالي مورچن ۾ گوليون هلايائين. درانيءَ ۽ شاهين حيرت مان هڪ ٻئي ڏانهن ڏٺو. شڪتيمان گوليون هلائي وري خالي مورچي کي گهورڻ لڳو. پوءِ آهستي آهستي هن هڪ هٿ سان پنهنجي ڪلهي تان هندستاني ٻلو پتي مورچي ۾

اچلائي بيلت لاهي زور سان پري ڦٽو ڪيو ۽ آخر ۾ توپي لاهي ڇڏيائين. ان وقت سڄ ريگستان جي رڃ ۾ رلي ويو. شاهين مورچي مان ٻاهر نڪري بيٺو. شڪتيمان ٻئي مٿيون استين گن ۾ وجهي ٻانهون اُڀيون ڪيون (hands up) ۽ پاڪستاني مورچن ڏانهن موٽڻ لڳو. ♦

1965

سندو سجاڳ ٿيندو

سندو اڄ بيحد اُداس آهي. هو اوطاق جي ورندي ۾ اچي، ٺله سان ٽيڪ ڏيئي بيٺو آهي. ڪائنات جو ذرو ذرو آسمان کان زمين تائين اوندھ ۾ جذب آهي. اوسي پاسي جون تمام عمارتون اوندھ ۾ راکاسن وانگر بينيون آهن. تاريخي ۽ ۾ کيس ڪجهه به ڏسڻ ۾ نٿو اچي. ائين ئي هن پنهنجو ساهه منجهندو محسوس ڪيو آهي. ڪنڌ مٿي ڪري هن ٻه ٽي وڏا ساهه کنيا آهن. سندس نگاهن تارن سان وڃي ٽڪريون آهن. تارا روشن آهن. چمڪن ٿا. پر سندن روشني پاڻ تائين محدود آهي. هن ٻئي ٻانهن اُڀيون ڪيون آهن ۽ ڪنڌ ٺله سان لڳائي ڇڏيو اٿائين. هو بيچين آهي. اندر ۾ پوست محسوس ٿي رهي اٿس. اکيون بند ڪري ڇڏيون اٿائين. متحرڪ به ناهي. جڻ ته ڪنهن زبون عمارت جو تٽل شهتير آهي.

اوطاق ۾ ٻه ڪمرا آهن ۽ ٻنهي ڪمرن جي وچ ۾ وڏو هال آهي، جنهن ۾ مهمان ٽڪندا آهن. مهمان ڪونهن. هال بند آهي. جڏهن کان جنگ لڳي آهي تڏهن کان اوطاق مان رقص و سرود جون محفلون به موڪلائي ويون آهن. نه ته هونءَ سڄي سڄي رات پيٽرومڪس جي اڪيون جلائيندڙ روشنيءَ ۾ اوريان پريان زميندار رنگين راتيون ملهائڻ ايندا هئا. سندو اورئين ڪمري ۾ آهي. پريئن ڪمري مان هڪ نسواني تهڪ رکي رکي اُڀري ٿو ۽ سيسٽا ۾ بدلجندو رهي ٿو. ڪڏهن ڪڏهن نسواني تهڪ سان گڏ هڪ مردانو تهڪ به گونجي اٿي ٿو. مردانو تهڪ هو سڃاڻي ٿو. ٻڌل اٿس. ٻڌندو رهيو آهي. اهي سندس وڏي پاءُ جا تهڪ آهن. اوچتو جلت رنگ جو هڪ سرجاڳي وري سمهي پوي ٿو. ڪا قيمتي بوتل شيشي جي گلاس سان ٽڪري آهي. ان جي کيس ڄاڻ آهي پر سيسٽا ۽ ڪاروباري زنانن تهڪن جي باري ۾ هو ڪجهه به نٿو ڄاڻي. اهڙا تهڪ هر رات بدلجندا رهندا آهن. فصلن جي ساوڪ، ڪڻڪ جو سونهري ڦهلاءُ ۽ چانورن جي چاندي هر رات جلت رنگ ۾ جلندي رهندي آهي. سندوءَ لالو ڪڙميءَ جي ٻارن کي پيرن اڳهاڙو ڪنڊن تي ۽ تتل واريءَ تي هلندي ڏٺو آهي.

گلاس ۽ بوتل جو تصادم، جلت رنگ، ڪوڪلي گل ۽ هڪ امير اٿو تهڪ! سندوءَ پنهنجو ڪنڌ ٺله کان ڌار ڪيو آهي. منهن ورائي حويليءَ جي بلند پٽ ڏانهن ڏٺو اٿائين. مٽيءَ ۽ گاري جي بلند و بالا ديوارين جي ٻئي پاسي ريتن رسمن جا سنڀاليل رنگ آلود زنجير آهن. هن پنهنجن ٻن پڦين، ٽن پيئرن، ماءُ ۽ ڀاڻيءَ کي انهن زنجيرن ۾ جڪڙيل ڏٺو آهي. ڪٽ کاڌل زنجير سنڌي تهذيب و تمدن جا هار آهن. هارن کي پيڙهه تائين احتياط سان سنڀاليو ويو آهي. سندوءَ جون ٻه پڦيون ۽ ٽي پيئرون ڪنواريون آهن. سندن ڪنڌ مان روايتن جا هار لاهڻ وارو ڪوبه مرد پيدا نه ٿيو آهي. سندس اُداس، ڪومايل ۽ بي رونق چهره سندوءَ جي خاندان جو آن آهن، شان آهن ۽ مان آهن. سندس ماءُ سڄو ڏينهن پينگهي ۾ لڏندي رهندي آهي يا جهليءَ جي جهلڪن ۾ خواب ڏسندي آهي.

سندوءَ جو پيءُ سنڌ جي مشهور يوناني حڪيمن کان فولاد جا ڪشتا تيار ڪرائيندو رهندو آهي. سندوءَ جي پاڇائي ڪنڀ ڪٽل پڪيءَ وانگر پرڙا هڻي هڻي ساڻي ٿي پوندي آهي ۽ سندس پاءُ هر رات نئون جلت رنگ ۽ نئون وڪاميل تهڪ خريد ڪندو آهي.

سندوءَ جي ان ماحول ۾ دل نه ٿي لڳي. منجهائن هوندي به هن پاڻ کي اجنبي محسوس ڪيو آهي. جڏهن کان جنگ جا بادل چانبا آهن ۽ انهن سان گڏ مڪمل تاريخي آئي آهي. سندوءَ پاڻ کي وڃايل محسوس ڪيو آهي. مان ڪير آهيان؟ هواج ڪلهه پاڻ کان پڇڻ لڳو آهي. ايترو بي حس ڇو آهيان؟ ڪٿي رستي جو پٿر ته نه آهيان! ڪا وساريل ڪهاڻي ته نه آهيان! مان ڪير آهيان؟ دشمن منهنجي در تي منهنجي غيرت کي للڪاريو آهي. مان چپ آهيان! شايد صحرا جي سڄ آهيان. ريگستان جي رڇ آهيان مان، مرگه ترشنا جو تڙڪو آهيان.

ٿوري دير اڳ جڏهن خطري جو سائرن وڳو هو تڏهن هو آرام ڪرسيءَ تان اٿي ورائندي ۾ اچي بيٺو هو. ورائندي جي ٺلهه سان مٿو ٽيڪي هن تارن پيريل آسمان ڏانهن نهاريو هو. گهڻي دير تائين سندس نگاهون تاريخيءَ کي چيرينديون تارن تائين پهچنديون رهيون هيون. سندس ذهن خيالن جي سانجهيءَ ۾ ابا بيلن وانگر لامارا ڏيڻ لڳو. هو پنهنجي جاءِ تي چمي ويو. جڻ ته سڪل وڻ جي تاري هو. خيالن جو آتش فشان هو.

اوچتو پاڪ فضائي جو هڪ هوائي جهاز دشمن جي جهازن جي تعاقب ۾ ڪڙڪا ڪندو برق رفتار اڏامندو آيو. سندوءَ وڃ وانگر جهٽ ڏيئي پئي هٿ جهاز جي ڀر ۾ ڪپائي ڇڏيا ۽ پوءِ ”ڪاڪ پٽ“ مٿي ڪري لانگ ورائي ڪنٽرول تي ويهي رهيو. هن راڊ کي ست ڏني ۽ سندس جهاز جي رفتار سوين ميل وڌي ويئي. جهاز جي ڪڙڪاڻن ۾ ستارا متزلزل ٿيڻ لڳا. چنڊ ڪنبي ويو. هن اوندھ ۾ اڪيون ڦاڙي دشمن جي جهازن کي ڏسڻ چاهيو پر پري پري تائين ڪيس ڪجهه به ڏسڻ ۾ نه آيو. جنهن ڪيس جنگ جي دعوت ڏني هئي تنهن کي ترسڻ به گهريو هو. سندو دشمن جي بزدليءَ تي جڪ ڪاٽڻ لڳو. اوچتو پنهنجي مٿان دشمن جي جهازن جو آواز ٻڌائين. دشمن جا ڇهه جهاز مٿانئس اچي ڪڙڪيا. هن هڪ نظر جهازن تي وڌي ۽ پوءِ ”اسڪرواپ“ ڪندو دشمن جي جهازن کان مٿي هليو ويو. ڪافي مٿي وڃڻ کان پوءِ هن جهاز کي سنوت ۾ آندو ۽ اوچتو جهاز کي ڦيرائي دشمن جي جهازن تي گهٽ هڻي پرن مان گولين جو وسڪارو ڪري ڇڏيائين. دشمن جا ٻه جهاز شعلن ۾ ويڙهجي ويا ۽ ڏسندي ئي ڏسندي لاتونءَ وانگر ڦرندا، بولاتيون ڪائيندا هيٺ لهندا ويا. هن ”لوپ“ ڪري جهاز کي وڏي حلقي ۾ ڦيرايو ۽ پوءِ دشمن جي چئني جهازن سان ”ڊاگ فائٽ“ ڪندو ڪانئن اڳ نڪري ويو. دشمن جا ٻه جهاز قلابازيون ڪائيندا، دونهي جي لات ڇڏيندا تيزيءَ سان ڌرتيءَ ڏانهن لهڻ لڳا ۽ ڪن ۾ پاش پاش ٿي ويا. دشمن جا بچيل ٻه جهاز مقابلو ڪرڻ بدران پٺ ڏيئي وٺي پڳا. سندوءَ جي اکين ۾ خون لهي آيو. هن ڪنٽرول راڊ کي ست ڏني. جهاز ڪنوڻ وانگر دشمن جي جهازن تي ڪڙڪيو. اوچتو پئي جهاز مختلف رخن ڏانهن ڦري ويا. سندو هڪ جهاز جي ڪيڊ لڳو. اوچتو پوئتان ٻيو جهاز ”ڊاگ فائٽ“ ڪندو آيو. سندو پنهنجي جهاز جي پرن مان گوليون وسائيندو اڳتي نڪري ويو. پهريون جهاز باهه ۾ ويڙهجي ويو ۽ فضا ۾ هڪ خوفناڪ آواز ڪري ٽڪر ٽڪر ٿي

ويو. پٺيان ايندڙ جهاز سنڌوءَ تي گوليون وسايون. ڪجهه گوليون سنڌوءَ جي جهاز جي پرن مان پار ٿي ويون. تنگن مان پيٽرول ٽمڻ لڳو. سنڌوءَ هڪدم پنهنجي جهاز کي بلند ڪيو ۽ رفتار گهٽ ڪري ڇڏيائين. ائين ڪرڻ سان دشمن جو جهاز اڳتي وڌي آيو ۽ ٻئي جهاز ڀر ڀر ملائي اڏامڻ لڳا. سنڌوءَ جي جهاز جو پيٽرول تيزيءَ سان وهي رهيو هو. هن ”ڪاڪ پٽ“ مٿي ڪيو ۽ روالور سان دشمن جي پائلٽ تي فائر ڪيائين. دشمن جي جهاز کي لوڏو آيو ۽ اک ڇنڀ ۾ جبل جيڏو جهاز ڪاغذ جي لغڙ وانگر هوا ۾ ڦرندو گهرندو وڻن تي ڪريو. ڏماڪو ٿيو. آواز سان گڏ دونهي جا ڪڪر اڀريا ۽ شعلا پڙڪڻ لڳا.

سنڌوءَ ”ڪاڪ پٽ“ هيٺ ڪيو. سندس جهاز جو پيٽرول ذري گهٽ ختم ٿي چڪو هو. ”رن وي“ تمام پري هو. سندس جهاز جي انجن اٽڪڻ لڳي. هن بيلٽ کولي ڇڏيو. جهاز جي رفتار گهٽ ٿيڻ لڳي. جهاز آهستي آهستي هيٺ لهڻ لڳو. هن گهٻرايو نه. نه ئي چٽي کولي جهاز مان ٽپ ڏنائين. هن اطمينان سان اکيون بند ڪري ڇڏيون. سندس جهاز هوا ۾ ٽپي هٿين ۽ تيزيءَ سان هيٺ لهندو ويو. هيٺ لهندو ويو. تمام هيٺ، ڪنهن پاتار ۾.

اوچتو خطري ترڻ جو سائرن وڳو. سنڌوءَ گهٻرائيندي اکيون کوليون. پاڻ کي اوطاق جي ورندي ۾ بيٺل ڏٺو هٿائين. تڏهن کان هوائي ئي بيٺو آهي. پنهنجن پورن تي حيران پريشان آهي. ماحول ۾ هر طرف اوندهه آهي پر سنڌوءَ جي من ۾ گهگهه اوندهه آهي. سندس خيالن ۾ ويچارن ۾ هيبتناڪ انڌيرو آهي. خيالن ۾ ڪنهن تاريخڪ ڪوهه جا چمڙا اڏامڻ لڳا اٿس. چمڙا يادگيرين جي سڪل تارين ۾ ابلا لٽڪي پيا آهن.

”مان اڳتي نه پڙهندس.“ هن گهڻو اڳ چيو هو.

”زمينداري ڪر، بنيون سنڀال.“

”اهو ڪم مون کان نه ٿيندو.“

”پلا واپار ڪر. پيسي ڏوڪڙ جي ته ڪمي ڪانهي.“

”مون وٽ واپاري مغز ڪونهي.“

”ٻاهران بئريسٽري ڪري اچ.“

”مان سچ ڪي ڪوڙ ۽ رات کي ڏينهن ثابت ڪري نه سگهندس.“

”آخر ڇا ڪندين؟ ڪجهه ته ڪرڻو اٿئي.“

تڏهن هو سوچ ۾ پئجي ويو هو. ڪجهه ته ڪرڻو ئي آهي! ڪجهه ته ٿيڻو آهي! دل جي ڳالهه زبان تي آندي هٿائين.

”مان پائلٽ ٿيندس.“

ڪنهن ورائيو هو. ”اسان سنڌي آهيون، سڀاجها آهيون. توکي پائلٽ ٿيڻ جي ڪهڙي ضرورت آهي؟“

”مان ڪجهه ٿيڻ چاهيان ٿو. ڪجهه غير معمولي ڪم ڪرڻ چاهيان ٿو.“

”تون پير آهين. پيرن جو اولاد آهين. تون گادي نشين ٿيندين. لکين مريدن جو مرشد ٿيندين.“

سندو پنهنجي روح سميت سنڪن جي اوڙاهه ۾ لهي ويو هو. ڪجهه دير تصور جي تاريخي ۾ پتڪندو رهيو هو. تڏهن اونداهه ۾ لات نظر آئي هيس. ورائيو هٿائين.

”مان پتڪيل آهيان. وڃايل آهيان. مان پاڻ پليل پليلن کي ڪيئن راهه رسائيندس. مان مرشد ٿي نه سگهندس.“

”تنهنجو مغز خراب آهي.“

پوءِ ان ڏينهن کان اها ڳالهه عام آهي ته سندوءَ جو مغز خراب آهي.

سندوءَ دل جي تمنا دل ۾ ئي دفن ڪري ڇڏي هئي. سندس هٿن مان فيصلي جي ڏور ڇڏائجي ويئي هئي. دوستن مٿس نٿوليون ڪيون هيون، مٿس ڪليا هئا. اڄ به انهن زهر ۾ ٻڌل تهڪن جا نشتر سندوءَ جي جگر ۾ چپي رهيا آهن. پڙاڏا ماضيءَ جي ڪٽهڙن جا قيد پيچي کيس چيڙائڻ لڳا آهن. ”اسان ته توکي اڳ ئي چيو هو يار، ته سنڌي بزدل هوندا آهن. تو کي پائلت ٿيڻ جي گهران اجازت ئي نه ملندي.“

هو ٻئي هٿ ڪنن تي ڏيئي نلھ کان ڌار ٿي بيٺو آهي. ڪن بند اٿس پر اندر جي اڏمن کي روڪي نه سگهيو آهي. چٿرون کيس چٿي رهيون آهن.

”تون زميندار ٿيندين دوست! ڪتن کي رچن سان ۽ ماڻهن کي مرن سان ويڙهائيندين.“

اڄوڪي اونداهه کيس ان اونداهي رات جي ياد ڏياري رهي آهي جڏهن هو جنت جا در بند ڪري نه سگهيو هو. هن ٻيهر اکيون پوري ڇڏيون آهن. ڪارڻ ۾ هو پاڻ کي زمين جو داغ محسوس ڪري رهيو آهي. مون کي پنجاب ۾ پيدا ٿيڻ گهربو هو. سرحد ۾ پيدا ٿيڻ گهربو هو. بلوچستان ۾ پيدا ٿيڻ گهربو هو. هن سوچيو آهي. ڪو کيس لڳو آهي. سندس خيال منتشر ٿيا آهن. ڏسڻ چاهي ٿو پر اونداهه ۾ ڏسي نٿو سگهي. هينئر پنهنجو هٿ وڌايو اٿائين. سندس هٿ رائيفل جي ناليءَ سان وڃي لڳو آهي.

”ڪير آهين؟“

”سائين مان آهيان لالو ڪڙمي.“

”بندوق ته ڪڍو ۽ رحيم ڪٿندا آهن.“

”ها سائين، ٻئي ڄڻا شام کان دونهي ويل آهن.“

”ها، ادا لاءِ خدا بخش ماستر جي زال ڪٿڻ ويا آهن. پر تو بندوق ڇو ڪئين آهي؟“

”سائين.“ لالوءَ ورائيو ”چون ٿا ته دشمن جا ڪجهه سپاهي چٿين رستي هوائي جهازن مان هيٺ لٿا آهن.“

”تون ڪيڏانهن ٿو وڃين.“

”ٻنين تي.“

”ڇو.“

”اڄهو شيدي آيو آهي. ٻڌايو اٿائين ته دشمن جا ڪجهه سپاهي ٻنين ۾ لڪيا آهن.“

سندوءَ پنهنجو هٿ لالوءَ جي ڪلهي تي رکيو آهي. لالوءَ چيو آهي.

”مهمان ٿي اچن ها ته اکين ۾ سانديون ها. بد ارادي سان زوري گهڙي آيا آهن ته مولا ٿو ڄاڻين هڪ هڪ کي ماري مات ڪبو.“

”پر هنن وٽ هٿيار هوندا لالو.“

”مون وٽ به بندوق آهي.“

”تون اڪيلو آهين، هو پاڻ ۾ گهڻا هوندا.“

”منهنجو مولا مون ساڻ آهي، سائين!“

سندوءَ جون آڱريون لالوءَ جي ڪلهي تي ڪپي ويون آهن.

”تنهنجا ننڍا ننڍا ٻار آهن لالو.“

”مولا ٿو ڄاڻي جي هڪ به ٻار هجي ها ته کيس به وڙهڻ لاءِ وٺي وڃان ها. کيس سيالڪوٽ ۾ هندستاني ٽينڪون تباهه ڪرڻ لاءِ موڪليان ها. مولا ٿو ڄاڻي منهنجو پٽ به دشمن کي اهڙا ته ٽوٽا ڇڻائي ها جو هڪ هڪ اخبار ۾ ٻين جوانن وانگر منهنجي پٽ جو به فوتو اچي ها. کيس ٻلو ملي ها. سائين.“

”لالو.“

سندوءَ لالوءَ کي پاڪر ۾ پريو آهي. لالوءَ کان ڄڻ، چرڪ نڪتو آهي.

”سائين، مان ڪڙمي آهيان، مسڪين آهيان. توهان جي پيرن جي خاڪ آهيان.“

”نه لالو نه. ائين نه چئ. مان توکي سڃاڻڻ لڳو آهيان. پر تواجان پاڻ نه سڃاتو آهي.“

سندوءَ لالوءَ کي پاڪر مان ڇڏيو آهي. لالو جهڪي ٿو پر سندو کيس جهڪڻ نٿو ڏئي. هو لالوءَ کي ورندي ۾ بيهاري ڪمري ۾ موٽي وڃي ٿو. اوندھ ۾ ئي الماڙي کولي هڪ رائيفل ڪڍي ٿو. گولين جو پتو چيلھ مٿان ٻڌي هو ٻاهر ورندي ۾ موٽي آيو آهي.

”مان به توسان هلندس لالو.“

”سائين.“

”ڪجهه نه چئ لالو چپ ڪري هل.“

سندوءَ لالو اوندھ ۾ روانا ٿي ويا آهن. ٻنهي جي هٿن ۾ بندوقون آهن. ٻنهي جا قدم پختا آهن. اوندھ ۾ ڏسي نٿا سگهن پر پيچرا سڃاڻل اٿن. ٻنن جو رخ ڪيو اٿائون جتي دشمن جا ڪجهه سپاهي لٿا آهن. هو پئي دشمن جو اجل آهن. ♦

برف جو تاج محل

ازل کان بيوفائيءَ جي آسمان تي وڪريل باڪون.
تمنائن جي ويراڳ جي آڏ،
۽ اُرجهيل اُرجهيل اُبناسي آشائون.
”منهنجي محبت کي مذاق نه سمجھجائڻه زهره.“
زهره خاموش.
سازبي آواز
۽ اگربتئين جي خوشبوءِ قبرستان جي نازبوءِ جهڙي.
”مون وٽ اکر ڪونهن. لفظ ڪونهن. جملا ناهن. جن سان پنهنجي لامحدود چاهت جو
ديوانگيءَ جو اظهار ڪري سگهان.“
مخروطي آڱرين جو چهاڙ.
هارمونيم جي سسڪي
هڪ آه.
”سوچيان ٿو سوچيان ٿو ائين ئي تنهنجي در جي چائنٺ تي ويٺو رهان. تنهنجي ڪمري جي
خاموش ديوارن سان خاموش ٿي وڃان، دروازي جي دڙ تي قدم ۾ لتاڙيو رهان.“
شيشي جي ساگر ۾ لهر اٿي.
تڏين تڏين نگاهن ۾ چڻنگ
بادلن ۾ باهه.
”ٻڌاءِ زهره، ٻڌاءِ ته جڏهن انسان پٿر سان پيار ڪندو آهي، جڏهن سمنڊ جون چريون چريون
چوليون چنڊ کي چاهينديون آهن، ۽ جڏهن دل جو درد من جي وياڪلتا دور ڪرڻ لاءِ تڙپندو آهي،
تڏهن، تڏهن اُهي ڪهڙا اکر هوندا آهن جي خود به خود اُڪلندا منزل منزل پڪاريندا آهن.“
سنگمرمر ۾ چرپر، زندگي.
گاگر جي ڳل تي چوڙين پريل هٿ جي ٽٽڪي
ڪائنات جو سنگيت.
”تون وڃ. ڪجهه خاص گراهڪ اچڻا آهن.“
اڪين جو ميلاپ،
حسن جو چرڪ
الفت جي التجا.
”منهنجي پوڄا پاڻ نه آهي. ائين نڪرائي، منهنجي دل نه ٿوڙ زهره.“
خاموشي.
اگربتئين جي دونهي جا دائرا

ماحول ۾ چير جو چمڪو.

”مون کي بيچين ڪري ڇڏيو اٿئي، راج. تون ٻين جهڙو نه آهين. تو کي ڌڪارڻ چاهيان، ته ڌڪاري نه ٿي سگهان.“

ڄر،

آڳ

۽ آواز.

”مون کي ڌڪاري ڇڏ. ٺڪرائي، مٿائي ڇڏ، پر نه. مون وٽ اڃا به دولت آهي. چانديءَ جا ٻي حس چلڪندڙ سِڪا ۽ مروڙيل سروڙيل نوٽ. هي در منهنجي لاءِ نه، ته هن مڪروه دولت لاءِ ته کليل رهندو.“

سڌڪو ڊيپڪ راڳ

چوڙين جو جلت رنگ

پڪار.

”راجن، ترس راجن.“

طوفان.

بيڪلي

۽ سرجيت.

”نه زهره، اڄ نه ترسندس. مان بيڪاري ٿي موٽندس، توکان تنهنجو دان گهرندس. توکي ڏيڻو پوندو. هلڻو پوندو. منهنجي پيار جي ڪائنات ۾ سموڻو پوندو.“

وڃ جي تجلي.

گهٽائڻ جي لشڪر جي لات

آبشار.

پر ڪجهه ڏينهن اڳ،

سرد چپن

چيو هو.

”اسان سان هر ڪو مرد محبت ڪندو آهي.“

”مان انهن مان نه آهيان.“

”سڀ ائين چوندا آهن.“

”ڇا!“

”نه توهان تي جان ڏينداسين، مرداسين پر محبت ڪنداسين.“

تهڪ،

طنز

ٺٺولي.

”۽ پوءِ؟“

”پوءِ ڪجهه دولت لٽائي، عزت لٽائي، محبت کين هوش ايندو آهي.“

”ڪواهڙو به ته هوندو جنهن کي هوش نه آيو هوندو.“

”اهي ڪنگال، بيروزگار، ڪيسن خالي ديوانه هوندا آهن.“

”مان انهن مان نه آهيان.“

”چو؟ تو منجهه سرخاب جا پَر لڳل آهن ڇا!“

”نه. پر مان ڪوجنائن جو شاگرد آهيان. مون کي موهن جي دڙي سان پيار آهي. مان گهرن ٽڪرن

۾ لڪل قدرتي خزانن جو تمنائي آهيان. مان اپولو جو دشمن آهيان.“

”عجيب ڳالهيون ٿو ڪرين!“

”عجيب! نه. اهي تنهنجون پنهنجون ڳالهيون آهن. توئي مون کي سيکاريون آهن. مان گوتم ٻڌ

کي دان ڏيندس. مان شاهجهان جو رقيب آهيان. مان خاڪو محل اڏيندس.“

حسن جي نگاهن ۾ حيرت،

دل جي دنيا ۾ سوجهرو

۽ رجني ٿي پريات.

”تون ڪير آهين. ٻڌاءِ تون ڪير آهين.“

”مون رام کي بن ۾ پٽڪندي ڏٺو آهي. مان ازل جو انتقام آهيان. مان سقراط جي هٿن مان زهر

جو پيالو ڦري وٺندس.“

پياسو پرمل پرواسي،

جهاجهه جل جا جهاڳيندو

نيٺ ميگهه کي پهتو

۽ ڪالهه کان پوءِ اڃ!

در جي چائنٺ کان ٻاهر،

اڌ بيڪٽريل طاق جي سهاري

ٽڪل، ٽٽل، ساڻو ساڻو ساھ.

”اندرا ڇ نه راجن.“

آڙي،

اڪين جي چنپ اُڪو

۽ هنسراج جي ڪنڀن تي پاڻيءَ جا قطرا.

”پڙهيل ڳڙهيل، پنهنجي سقيم حالت ڪئي اٿئي. وار وڪريل، اڪيون اُداس، ڪپڙا ميرا، راجن

ڇا ٿيوائئي.“

ساڳي گهور
مجبور
۽ الفت جي هتيا.
”جاڻي ٻجهي شعلن سان لنوءَ لڳايءَ. خبر به هيءَ ته آءُ وڻشا آهيان، دولت جي چور پيسي جي
پياسي آهيان.“
پڙاڏو نه سڏ،
دل ۾ دل جي لوچ
پيار بنا انڌير.
”اندر چونه ٿو اچين؟“
”مون وٽ فقط هڪ رٻيو آهي، سو جي قبول ڪرين ته...“
”تنهنجي هٿان ته آءُ رستي جا پٿر به قبول ڪنديس.“
”مون اڪثر رستي جي پٿرن ۾ تاج محل ڏٺو آهي“
قدم لڙ ڪڙايا،
ٿڙيا ٿاڀڙيا
جهريا ۽ جهڪيا.
”ڇا ٻڌندين؟“
”جوڳ.“
”جوڳ!“
”ها.“
سازن جي سيني ۾ پيڙا جي لوچ،
سُرن جي پرن ۾ پيران جو پڙلاءُ
”جوڳ لڳائي وئين يار ديوانه.“
”منهنجو آخري نذرانو.“
”نه راجن. توکان ڪجهه نه وٺنديس.“
”انڪار نه ڪر زهره.“
”نه راجن نه. آءُ نه وٺندس.“
”ها. ڪيئن وٺنديئن! هزارن سان ڪيڏڻ واري پلاسڪي رپئي جو دان ڪيئن قبوليندين؟.“
”ٻڙجي هڻ. پراهي اکر نه اُڪل. اچي وٺ، ڪڍ هي گناهه جي ڪفن جا نوٽ. ڪنهن ڏنا؟ ڪٿي
آهن دولت جا مطالبي مالڪ؟ ڪٿي وڃ راجن ڪٿي وڃ. مون کي ڪوبه مايا ڪايا سان خريدي نه
سگهيو. ڪوبه نه، ڪوبه نه...“
اشڪ بڻيا برسات،
سسڪيون ۽ سڌڪا

لڙڪ محبت جو تحفو.

ساڳيو در.

ساڳيو صنم

ساڳيو درد جو درمل.

”الا! راجن هيئن ڪيئن جي سگهندين!“

”جيستائين ساهه ماهه سان وڇڙيل رهندو، تيستائين جيئندو رهندس.“

”وڻشا جي پيار ۾ ڪجهه به نه ملندڙ راجن.“

”پتر جي صنم کان درد جو دان ملندو آهي، زهره.“

صنم

او صنم

منهنجي دل جي جوت.

”ٻاهر چويئو آهين؟ هن گهر جا در تولاڻ چارئي پهر ڪليل آهن.“

”مون وٽ ڏيڻ لاءِ پنهنجي چري چاهت کانسواءِ ٻيو ڪجهه به ڪونهي.“

”ڄاڻان ٿي مان، راجن ڄاڻان ٿي. ٻڌو اٿم ته ڪالهه کان ڪجهه کاڌو به نه اٿئي.“

”ته پوءِ هڪ ڪنگال لاءِ پنهنجو قيمتي وقت چوڻي وڃائين، گراهڪ چوڻي موٽائين.“

”منهنجي روح جو مالڪ تون آهين راجن. جيستائين تون مون وٽ آهين،

تيستائين هيري جي ڪٺ مون لاءِ موت آهي.“

”مون لاءِ بي انت چاهه اٿئي نه زهره.“

”ها راجن. جي چاهين ته آزمائي ڏس.“

”آزمائي ڏسانءِ!“

”ها. مون وٽ ائين ئي وينورهم، پهرن جا پهر، ڪوبه شخص هن در جي چائنٽ ٽپي نه سگهندو.

هيءَ دولت، هي زبور، مان ۽ منهنجي دل سڀ تنهنجي لاءِ آهن راجن.“

”ته پوءِ هن ماحول کي، هن ماحول جي گندگيءَ کي، گند جي بدبوءِ کي ٺڪرائي چونڌي ڇڏين.“

”ڪيئن ٺڪرايان راجن، ڪيئن ٺڪرايان، ڪوڙا تهڪ منهنجي زندگيءَ ۽ گناهه منهنجي

آسودگي آهي. مان طوائف آهيان، رنڊي آهيان، مون لاءِ هن جڳ ۾ جاءِ ڪونهي.“

سانوڻ جون گهٽائون وسي پيون،

ڌرتيءَ جو سڪل سينو تراب آلوڻيو

۽ نياگرا ڪڙڪاٽ ڪري ٻه اڌ ٿي پيو.

”جڏهن مريم تي الزامن جون آڱريون اُٿيون هيون، تڏهن عيسيٰ سندس پاڪدامنيءَ جي گواهي

ڏني هئي. پر تنهنجي روح جي پويترتا جي گواهي هيءَ سڄي ڪائنات ڏيندي.“

”مون کي پرچاء نه راجن. مان اڪيلي آهيان، نڪرايل آهيان، اندر جي ڪوڄهي آهيان، ڪريل ڪئل، تنها.“

”مان هن بي رحم ڌرتيءَ جي سيني تي توسان ساڻ بيهندس. سماج جي آهني رواجن جي بڙچين کي مروڙي ڇڏيندس. ها ڪر زهره، ته تون منهنجي آهين، مون لاءِ هڪ نئين، ماک ۾ ڌوئل گل جهڙي زندگيءَ جو آغاز ڪنديئن.“

”جڏن جي سيلاب ۾ نه لڙهه. سوچ، دل سان، دماغ سان.“
”جڏهن زندگيءَ جي بي حس جمود ۾ زلزلو ايندو آهي، تڏهن سوچبو نه آهي. تڏهن فقط مکروه روايتن جي بوسيده عمارتن کي دفن ڪري، اميدن جا نوان شهر تعمير ڪبا آهن.“
”جيڪر تون ائين ڪري سگهين راجن، ڪاش!“

صنوبر جي ٿارين تي چنڊ لهي آيو
چڪور چيخ ڪئي
۽ ازل جي آڏانها کي پهتي.

مرد جي هٿ ۾ ظلم جا خردم
ازلي برتري ۽ قوت جو نشو
انصاف جي دائري ۾ مظلوم عورت جو سنگسار.
”نچ.“
”نه.“

”تو کي نچڻو پوندو.“
”مان نه نچندس.“
”گراهڪ موٽي ويا ته سمجهه تنهنجو خير ناهي.“
”پل موٽي وڃن.“
”موٽي وڃن!“
”هيءَ هڪ رات ته ترس، ظالم“
”ترسڻ سان ڇا ٿيندو. تون رنڊي آهين. هن ماحول مان نڪرڻ تنهنجي لاءِ ناممڪن آهي.“
”مون کي صبح جو انتظار ته ڪرڻ ڏي سنگدل.“
”تنهنجو صبح ڪڏهن به نه ايندو.“
”ايندو. منهنجي تاريخ زندگيءَ جو تابناڪ صبح ضرور ايندو.“
”بڪواس بند ڪر، نورا ڪٽ، گهنگهرو ٻڌ.“
”نه، نه.“

ضرب، چوٽ
مجروح جسم تي گهاٽل شفق جي سرخي

گهرا گهرا گهاو

”عورت مرد جو رانديڪو آهي. رنڊي به مرد جي مڪر ۽ فريب اڳيان ڪجهه ڪونهي.“

”منهنجو راجن ته فريبي ناهي.“

”راجن!“

”منهنجا وار ته ڇڏ، بي درد.“

”مون سيٺ کان پنجاهه روپيا ايڊوانس ورتا آهن. اڄ رات تووٽ گذارڻي آهي. سمجهيء.“

”اهڙا هاجا ته نه ڪر ستمگر. خدا جي واسطي منهنجا بند خلاص ڪر. هن ڪوڙه مان ڪڍڻ لاءِ“

سڀاڻي منهنجو راجن ايندو. منهنجو راول ايندو.“

”عورتن جي ڏنڌي جو مان ماهر آهيان. دوزخ جي شعلن مان مرد ڪڏهن به عورت کي بچائي نه“

سگهيو آهي. راجن نه ايندو.“

”راجن ايندو. منهنجو راول ايندو.“

”ڪڏهن به نه ايندو.“

”منهنجو راول ايندو. منهنجو راول ايندو.“

جهنمي گهوڙن جي يلغار.

معصوم روح تي عدل جي انڌي تلوار جو وار

خون جي قطرن جو سيلاب.

نصرت جي ڪلهن تي شڪست جو لاش.

فتح جي پيرن ۾ باهوئيءَ جون لقون.

جيت جي دامن ۾ هار جا خار.

"Rajoo, the triumphant."

آواز شور گهمسان.

”اسان جي نه مڃيءَ خالد، راجو يونيورسٽيءَ Dramatics جو بهترين فنڪار آهي.“

"Hurrah"

”تو کي شرط جي رقم ۽ دوستن کي ڊنر ڏيڻي پوندي.“

"I am ready"

”راجوءَ کي عشق جي مهم جو مٿيون خرچ به ڏيڻو پوندو.“

"Ok."

”هن خالد The great کي ڪهڙي پرواهه. زمينداري پيسو عشق جي Rehearsal تي“

لڳائيندي چهندي به نه پيس!“

”پر، هي راجو ڇو خاموش آهي.“

دوست، تهڪ، لاپرواهي.

”اڙي راجو، اُن رنڊيءَ سان سچ پچ پيار ته نه ٿي ويو اٿئي.“

”جي ائين آهي ته راجو شرط هارائيندو.“

”پنج سير کير پي آلتی ڪرڻي ناهي.“

تهڪ، بي سُر، پُرشور.

”پر راجو ڳالهائي چوئو؟“

”چپ چو آهي؟“

”دريءَ وٽ ڇا پيو ڪري؟“

”راجو.“

”راجن.“

سڌير، سروبيچ، نراشا

”هي پيسا اُن عورت جا آهن، جا هنن سڪن لاءِ نچندي، ڳائيندي ۽ پنهنجو جسم وڪڻندي

آهي.“

”ڪا نئين ڳالهه ڪر، هر ڪا وڻسا ائين ڪندي آهي.“

زهر، اندوه، بغاوت.

”ڏنم، چڪلن جا مکيه مرد، عورت جي ڪمائيءَ جا حقدار مرد - عورت جي جسم جا مالڪ ۽

خریدار مرد!“

”ڪميونسٽ ته نه آهن، راجو!“

”اچي، وٺو ڏسو ڳڻيو.“

”ايڏا! وڏي رقم ٿي ڏسجي.“

”هيءَ سندس هڪ رات جي ڪمائي آهي.“

”سچ؟“

”ها. ۽ هن ان ڪمائيءَ کان منهن موڙي، آئينده زندگيءَ جا سونهري سڀنا ڏٺا. وڻسا هڪ مرد

جي مضبوط سهاري جي اميد ۾ عورت ٿي پيئي - اهڙي عورت، جنهن جي شخصيت ۾ سڀيتا ۽

مريم جو عڪس ملندو آهي - پر ... پر ...“

”پر ڇا؟“

”ٻاهر ڇا پيو ڏسين، راجن؟“

”اوندهه جي اوڙاهه ۾ رڙهندڙ سچ سڀاڻي وري اُڀرندو، پر هڪ عورت تنهنڙا ميدن جي مالها جا

موتي ميڙي نه سگهندي. واعدن جي برف جو تاج محل هڪ مرد جي حرفت، ازلي برتري ۽ بيوفائيءَ

جي جر ۾ رجي ويندو.“

اوندهه جا وڌندڙ پاڇا،

اڪيلائي، تنهائي

برف جي تاج محل جا رجندڙ مينار. ♦

اچ ته پيار پڄايون .....

هميشه چوندي هئي. ”ديپو اچ ته پيار پڄايون، ڏسون ته ڪير ڏاڍو.“
”هل ڙي ڪڪي.“ ڪيس چوئيءَ کان وٺندي چونڊو هوس، ”تون ماڪوڙيءَ جيتري، مان مهان،
مونسان آئي آهين پيار پڄائڻ!“
”نردئي ڇڏ منهنجا وار.“
”منهنجي دل ۾ آهن خار نه ڇڏيندو مان.“
”نيٺ به ته بن مانس آهين نه.“ روڻهار ڪي ٿي چوندي هئي.
”مان بن مانس!“
”ها ها، تون،“ منهنجي ويڻن ۾ مٺيون ڪپائي چوندي هئي. ”جانور ته آهين. پنهنجن ٻانهن جا وار
ته ڏس، جهڙا ڍپ، پنهنجا سخت ڪهرا هٿ ته ڏس، جهڙا ريگ مال.“
”پنهنجون گابي جهڙيون اڪيون ڏٺيون اٿئي؟“
”واها! وڙهين ته چئين گابي جهڙيون، ٺهين ته چئين هرڻيءَ جهڙيون.“
”يلا مون کي بن مانس چوئي چئين؟“
”پنهنجي انتر آتما به ته سڏيندي آهيان.“ شرمائيندي چوندي هئي. ٻئي ڪلي پوندا هئاسين.
آڪاش جا ستارا مرڪڻ لڳندا هئا.
”هاڻ ته منهنجا وار ڇڏ.“
”اچي وٺ.“ سندس چوئي ڇڏي ڏيندو هئس.

هڪ ڏينهن چيو هئائين. ”ديپو اچ ته پيار پڄايون، ڏسون ته ڪير ڏاڍو.“
”مان ته توکي چاهيان ئي نٿو.“
”چو تو منهنجي دل توڙين.“
”سچ ٿو چوان ڇري، مان ته توکي چاهيان ئي ڪين.“
”نيٺ به ته مرد آهين نه، ڪوڙو ۽ فريب.“
”تڏهن به شڪر ٿو ڪريان ته عورت ناهيان.“
”چو عورتون مردن کان به ويون؟“
”مرد عورتن وانگر بيوفا ناهن.“
”اهي سيڪڙا ليڪڪن جا خيال آهن، ديپو“
”پر سٺوئي صد سچ آهن.“
”شرط لڳايون؟“ پڇيو هئائين.

”پلي.“

”ته ٻڌ.“ فيصلو ڪندي چيائين، ”مان تو کانسواءِ جوالا جيان جلي وينديس.“

”خوب!“ تهڪ ڏنو هئم. ”اهي ڳالهيون لڪندي سونهن، چوندي نه.“

”منهنجي پيار جو ايمان نه ڪر ڏيپو.“ اکين ۾ لڙڪ لڙي آيا هئس.

”تنهنجي پيار جو ايمان!“

”ها ڏيپو، ڇڏيندين ته متجي وينديس.“

”ته پوءِ مان به توکي چاهيندس.“

”مرڻ کان پوءِ چاهيءَ، ته ڇا ڪيءَ.“

”مان توکي مرڻ ٿورو ئي ڏيندس.“ سندس هٿ جهليندي چيو هئم.

”ڏيپو.“

”سچ ٿو چوان ڇري، مان توکي چاهيندو رهندس!“

”۽ پنهنجي هار به مڃيندين.“ خوشيءَ وچان پڇيو هئائين.

”ها.“

”پوءِ مان به چوڻ ڇڏي ڏيندس.“

”ڇا؟“

”اهوئي. اڄ ته پيار پڄايون، ڏسون ته ڪير ڏاڍو.“

”ڳهيلي!“ هٿ چمندي چيو مانس، ”مان توکان سواءِ ڪيئن جي سگهندس.“

انهن ڳالهين کي ڳچ سال گذري ويا آهن.

اڄ جو قصو آهي. آفيس کان موٽيو هئس.

”موهن کي ڪنگهه ۽ بخار آهي، اڄ ته ڊاڪٽر کي ڏيکاريون.“

”هلاو اٿئي ته جلد ڪر.“ وقت ڏسندي چيم. ”دير ٿيندي ته ڊاڪٽر اٿي ويندو.“

”سچ لٿي گهر اچو ۽ جلديءَ لاءِ مون کي پيا چئو.“

”اهي ڳالهيون رستي ۾ ڪنداسون، وقت نه وڃاءِ.“

ڊاڪٽر وٽ اڃا ڪجهه مريض موجود هئا.

موهن کي ماڻس جي هنج ۾ ويهاري مان اچي بالڪونيءَ ۾ بيٺس. بالڪونيءَ ۾ اوندهه هئي. ان

رات چنڊ چريو ڪٿي لڪي پيو هو. تارن رکي رکي ڊڪ پي پاتي. ڪنبنڌڙ ستارو ڏسي رهيو هئس

جوشانتيءَ سڏ ڪيو.

اچو ڊاڪٽر وٽ فقط هڪ مريض آهي.

ڪمري ۾ قدم رکيم، اک وڃي سامهون ويٺل هڪ عورت تي پيئي. کيس اچي ساڙهي پيل هئي.

نپل، ڪمزور ۽ ٽڪل ٿي ڏني. ڊاڪٽر کيس اسٽيٿسڪوپ سان تپاسي رهيو هو. پارڻ کي اوندهه ۾

لڪائي، کيس ڄاڻڻ لڳس. ڊاڪٽر سندس ايكس ري ڏسي رهيو هو. اوچتو هو هڪ هٿ سان وات تي رومال رکي، ٻي سان سيني کي زور ڏيئي ڪنگهڻ لڳي. تڪليف کان جهور ٿي ويئي، ۽ اوچتو منهنجي ذهن ۾ ماضيءَ جو پٽلا گونجي اٿيو.

”ديپو اڄ ته پيار پڄايون، ڏسون ته ڪير ڏاڍو.“

شانتِي موهن کي ڪٿي بالڪونيءَ ۾ هلي آئي. چيائين، ”هن عورت کي شايد سلهه آهي.“

”ها شانتِي، مون هارايو، مون هارايو.“

”ڇا ٿا چئو؟“ شانتِي حيرت مان منهنجو منهن تڪڙ لڳي.

”ڪجهه به نه، ڪجهه به نه.“

مون منهن اوندھ طرف ڪري ڇڏيو. هڪ روشن تارو آسمان مان ٽٽندو اوندھ ۾ گر ٿي

ويو. ♦

1964

ويران دل جي دنيا

مان پنهنجي ڪمري جي پوئين دريءَ مان هيٺ نھاري رھيو آھيان. صبح کان اسان جي گھر ۾ اتر ويلا متل آھي. گوڙ جو آواز گھٽ ڪرڻ لاءِ اول ته سڀ دريون ۽ روشندان بند ڪري ڇڏيا ھيم. پر عورتن جا واکا ورور ڪري وڃن مان اندر ايندا رھيا. پڳل دل جي زخمن کي مڙھڻ لاءِ هن ڪمري جي اڪيلائيءَ کي اچي اپنايو اٿم. پر اڄ ان خاموشيءَ ۽ سانت کي ھيٺان ڀرندڙ آوازن، واکن ۽ ڪيڪڙائين پڇي پرزا پرزا ڪري ڇڏيو آھي. صبح کان دل ٿي چاھيم ته هن گھمسان مان نڪري وڃان. ڪنھن اھڙي ھنڌ ٿاڻينڪو ٿيان. جتي منھنجي دل جي آھ و زاريءَ کان سواءِ ڪجھ به نه ھجي. پر مون ۾ ايترو به ست ناھي جو دنيا جي ٺٺولين کي پنھنجي ظاھري شڪست سان سھي سگھان. بيمار ۽ لاغر جسم، ۽ ٽڪل ٽٽل روح ڪٿي ڪٿي پتڪندورھان؟

ھينئر پنھنجن منتشر خيالن جي پالن کان گھٻرائجي ھيءَ دري کولي ڇڏي اٿم. ڏسي رھيو آھيان ته گھر جا پاڻي انتظاري ۽ بيچينيءَ جي عالم ۾ ورائڻن ۽ پٿر ۾ اڇ وڇ ڪري رھيا آھن. سامھون ورائڻي ۾ وڇايل آرام ڪرسيءَ تي امان پنهني ھٿن ۾ مٿو جھلي ويٺي آھي. پاييءَ جي ماءُ جا پير پسيل آھن. ڪجھ منٽ اڳ بابا ھٿ مھتيندو پنھنجي ڪمري ڏانھن ھليو ويو ھو. ھينئر ادا ڳورن قدمن سان ورائڻي ۾ وڪون وجھي رھيو آھي. سندس پيشانيءَ تي جا بجا فڪر جا ليڪا نمايان آھن. منھنجون ٻئي پيرون سامھون واري بند دروازي تائين وڃي بار بار موٽي ٿيون اچن. سامھون واري ڪمري جو در گذريل ڏيڍ ڪلاڪ کان بند آھي. ڪجھ دير اڳ ڊاڪٽر مھتاب پنھنجن ٻن نرسن سميت ڪمري ۾ داخل ٿي ھئي. ان ڪمري مان صبح کان ڪيڪڙائين جا آواز اچي رھيا آھن، پر ھينئر رڙين ۽ سڙڪن جو آواز وڃي ٿو وڌندو. رڙيون منھنجي پاييءَ جون آھن. ھوءَ اڄ ھڪ انسان کي جنم ڏيئي رھي آھي. مان ان روج تي خار کائي رھيو آھيان. خاص ڪري جنھن ڏينھن کان منھنجي ننڍڙي دنيا اُڃاڙي اٿائون، تنھن ڏينھن کان منھنجي من مان سڀني لاءِ محبت موڪلائي وئي آھي، پر گھر جي پاڻين جي تشویش جا به سبب آھن، ھڪ ته پاييءَ جو ويمر اھنجو ٿيندو آھي. پر هن دفعي ويمر جو فڪر ايترو ناھي. ٻيو ته پايي اڳ ئي تن ڏيڻ کي هن دنيا ۾ جنم ڏيئي چڪي آھي. سڀ کان وڏو فڪر کين ايندڙ انسان جو آھي. سڀني آس لڳائي آھي ته هن دفعي پايي پٽ ڄڻدي.

مان سندن ان خيال کي قدرت جي ٺٺولي سمجھان ٿو. مان پڻ چاھيان ٿو ته پايي هن دفعي ھڪ پٽ کي جنم ڏئي. منھنجي روم روم جي آرزو آھي ته پايي پٽ کي دنيا ۾ جنم ڏيئي. ھيءَ ئي وقت آھي جو منھنجا زخم تازا آھن. ھيءَ ئي وقت آھي جو منھنجا گھاٽا گھرا آھن. پل ته ھڪ چوڪرو جنم وٺي. مان کيس ٺٺائيندس، پاليندس ۽ پڙھائيندس. جيئن جيئن وڏو ٿيندو ويندو کيس آھستي

آهستي پنهنجي ويران پيار جا ڪومايل گل ڏيکاريندس، کيس اجڙيل ڪائنات جا کنڊر ڏيکاريندس.

هو ڪائنن منهنجو بدلو وٺندو. مان کيس ان لاءِ تيار ڪندس. قوي، طاقتور ۽ سگهارو ٿي وڌو ٿيندو. هو به مون وانگر هڪ ادنيٰ. نماڻي ۽ مفلس نوڪرياڻيءَ کي زمين جي خاڪ مان ڪڍڻ لاءِ خاندان جي ربتن رسمن ۾ باهه لڳائي ڇڏيندو. مون وانگر هڪ ڪنيز جي ڀر ۾ بيهي دولت ۽ امارت سان جنگ جوڙيندو. مان ظاهري شڪست کائي وينس. پر ايندڙ انسان هڪ دفعو وري اٿندو. هڪ مسڪين چوڪريءَ جو سهارو ٿي، کيس پنهنجي خاندان جي مغرور عورتن جهڙا حق ڏيندو.

سوچيان ٿو ته ان وقت اسان جي خاندان جي شان ۽ مان جو ڪنڌ ڪٿي هوندو؟ ان وقت بابا ڇا ڪندو؟ ان وقت منهنجي سنگدل ۽ مغرور پاپي ڇا ڪندي. جڏهن سندس پٽ مون وانگر ضدي ٿي بيهندو؟ بلڪل مون وانگر! جيئن مون زهره لاءِ ڪيو هو.

اڄ به زهره منهنجي تصور ۾ موجود آهي. سندس پرنم ۽ مسرت ڀريل نگاهون اڄ به منهنجي اڳيان ڦري رهيون آهن. نماڻا نيٺ ڪٿي اهڙين ته اکين سان مون ڏانهن ڏسندي هئي جو منهنجي هڙدي جي انسانيت سندس قدمن ۾ سجدو ڪرڻ لڳندي هئي. ڇڻ ته کيس منهنجن واعدن ۽ انجمنن ته اعتبار ئي نه ٿي آيو.

پلا، اعتبار به ڪيئن ڪري ها؟

اسان سنڌ جا زميندار نوڪرياڻين کي جيپن وانگر استعمال ڪندا آهيون. پنهنجين چوڪرين کي ته ڪوئن ۾ سانڍي رکندا آهيون، پر مسڪين نوڪرياڻين سان اهڙو ورتاءُ ڪندا آهيون جهڙو بندوق ڪٿي شڪار سان ڪبو آهي. نه اوهي نه واهي! نه داد نه فرياد! پوءِ پلا هوءَ ڪيئن اعتبار ڪري ها!

منهنجي چاهت کي شاهڻو فريب سمجهي ويئي، پر هڪ ڏينهن مون کيس پنهنجي الفت جي بي انت لهرن جي بيچيني ڏيکاري. مان اونھاري جي موڪل گذارڻ لاءِ گهر موٽيو هيس. انهن ڏينهن ۾ منهنجو ماروٽ به اسان وٽ آيل هو. سخت عيش پرست ۽ شرابي آهي. سچ آهي ته جيڪي مٺ ۾ سگريٽ جهلي چپٽيءَ سان رک ڇنڊيندا آهن، تن جا خيال مڙيئي خطرناڪ هوندا آهن.

هڪ ڏينهن صبح جو ڪسرت ڪرڻ لاءِ ٻاهر ٿي نڪتس، جو پنهنجي وهنجڻ واري جاءِ مان ڪنهن جي روئڻ جو آواز ڪن تي پيم. مان تڪڙن قدمن سان ان طرف آيس. جيڪي ڪجهه منهنجي اکين ڏٺو سو منهنجي غيرت کي جاڳائڻ لاءِ ڪافي هو. منهنجو ماروٽ نبل ۽ ڪمزور زهره جو جسم پنهنجن مضبوط ۽ هوس ڀريل ٻانهن ۾ جڪڙي بيٺو هو. سندس اکين ۾ حيوانيت جي سرخي تري آئي هئي. زهره کيس سرگوشين ۾ ايلاز ڪري رهي هئي، رحم لاءِ ليلائي رهي.

مون ماروٽ کي ڪنڌ کان وٺي، ست ڏيئي ڪٽي پٽ ۾ هنيو. هن پاڻ کي ڇڏائڻ لاءِ جدوجهد ڪئي. مون هڪ زوردار چماٽ سندس ڀريل منهن تي وهائي ڪڍي. ڌڪ کائي وڙهڻ لاءِ وڌيو ته مون ٻانهن مروڙي سيني ۾ مڪ وهائي ڪڍي مانس. هو ٻيٽو ٿي سور ۾ اٿيو. زهره هڪ ڪنڊ ۾ هيسيل هرڻيءَ وانگر بيٺي هئي.

ماروت سور پچائي وري وڌيو ٿي ته مون خار وچان ڏکو ڏيندي چيومانس، ”مان ڪاليج ۾ باڪسنگ جو چئمپئن آهيان. هڪ ڏک سان ڪنڌ پڇي ڇڏيندي مانءُ.“
هن بيشرمائي سان ورائيو. ”يار تون به عجيب احمق آهين، هڪ نوڪريائيءَ لاءِ ايترو ماندو ٿو ٿئين.“

”بڪواس بند ڪر.“ مون شوخ اکين سان چيومانس. ”خبردار جو وري زهره کي نوڪريائيءَ چيو اٿئي.“

دل چاهيو ته چوانس، ”ته زهره به انسان آهي! جنم جنم جو ڦير آهي، زهره ڪنهن سين جي گهر جنم وٺي ها ته هوند تو جهڙا سندس پاڇي لاءِ به واجهائيندي خاڪ ٿي وڃن ها. هيئن سندس توهين ڪرڻ جو خيال تنهنجي دماغ جي ڪنهن ڪنڊ ۾ به پيدا نه ٿئي ها.
هن چيو ”اڙي ميان، هڪ معمولي چوريءَ کي ڪٿي سر تي چاڙهيو اٿئي.“
”پنهنجي بد زبان بند ڪر، شمن،“ مون نفرت وچان گهٽيل آواز ۾ رڙ ڪئي. ”مان زهره سان شادي ڪندس.“

”بلي بلي“ هن ٺٺولي ڪندي چيو.

مون کان رهيو نه ٿيو. هڪ ٻي چمات وهائي ڪڍي مانس. نه چاهيندي به چمات نڪ ۽ مٿين چپ تي وڃي لڳس. رت رٻلا ڪري وهڻ لڳس. ٽوال سان نڪ اُگهندي چيائين، ”ان جو بدلو توکان ضرور وٺندس.“

پاڇيءَ جو پاءُ آهي. مون کان عمر ۾ وڏو ٿئي. سڌو پاڇيءَ جي ڪمري ۾ هليو ويو. پاڇيءَ اڃا ننڊ مان مس اُٿي هئي. الاءِ ڪيس ڇا ڇا وڃي چيائين. اهڙا ته ڪن پريائينس جو نيرن تي سڀني جي سامهون چيائين، ”توهان جي گهر ڪير عزت وارو پنهنجي ٽوپي لاهرائڻ ايندو.“
بابا ۽ ادا اچرج مان شمن ڏانهن ڏٺو هن وات تان رومال هٽايو. سندس مٿين چپ ته انچ کن گهاٽو ۽ نڪ به سڄيل هئس.

پاڇيءَ پنهنجو ڳالهائڻ جاري رکندي چيو ”ڪاليج ۾ پڙهي پاڻ کي الاءِ ڇا سمجهڻ لڳو آهي. نه اٿس ننڍي جي عزت، نه وڏي لاءِ مان.“

ادا ڪجهه ٻڌڻ بنا چيو ”ڪاليج مان به چار ڪپ ڇا کڻي آيو آهي، چوري جو مٿو ڦري ويو آهي.“

مون کان رهيو نه ٿيو. ڏند ڪرئيندي ورائيو هيم، ”شڪر ڪيو جو ڪنڌ سلامت اٿس. زمينداريءَ جو رعب هت نه هلندس.“

شام تائين جڏهن پاڇيءَ سڀني کي من گهڙت قصا ٻڌائي پڪ ڏياري ته زهره پنهنجي مرضيءَ سان شمن وٽ وئي هئي، تڏهن منهنجي اکين ۾ رت تري آيو. کين پنهنجو فيصلو ٻڌائي ڇڏيم:

”ڪجهه به هجي. مان هن سال ئي امتحانن کان پوءِ زهره سان شادي ڪندس.“

گهر تي چڻ به ڪريو.

وايون بتال ٿي وين.

۽ جنهن ڏينهن وٽڪيشن پوري ڪري موٽي رهيو هيس، تنهن ڏينهن سڀني جي سامهون چئي ڇڏيم، ”زهره منهنجي امانت ۽ توهان جو ننگ آهي.“

۽ پوءِ هيسيل زهره کي چيم، ”منهنجو انتظار ڪجانءِ، زهره!“

مان ضدي هيس.

مان باغي هيس.

منهنجي اٽل فيصلي اڳيان سڄي خاندان جي قلعي ۾ زلزلو مچي ويو، ۽ مون سندن وڏا ماڻهپائيءَ ۾ باهه لڳائي، زهره سان جلد موٽڻ جو اقرار ڪري شهر هليو آيس.

امتحان جي تياريءَ سان گڏوگڏ نوڪريءَ ۽ جاءِ جي ڳولها پڻ شروع ڪيم. گهر ۾ پٺيان ڪوبه اهڙو همدرد ڪونه هيم، جنهن کان به چار اکر زهره جي باري ۾ ٻڌي سگهان ها. جدائيءَ جا مهينا اوسيٽڙي ۾ ڪاٽيم. ان جبل جيڏي انتظار ۾ فقط هڪ ڦير آيو. منهنجي خرچ جا پيسا گهٽائي ڇڏيائون. ادا ان جو سبب لکيو: ”خبر ته اٿئي، ته هن سال جا مائڪرولٽي هئي، تنهن ڪري تنهنجو خرچ گهٽايون ٿا. ڪفايت شعاريءَ کان ڪم وٺجائين.“

پيسا گهٽ اچڻ لڳا. ان جو اثر مون تي گهٽ ۽ منهنجن دوستن تي گهرو پيو. اڳ، جي دوست فقط سينيما جي لالچ ۾ مون سان ملندا هئا، تن منهن مٽي ڇڏيو ۽ ٻيا دوست، جي هونئن ۾ منهنجن پيسن مان سينڊوچ، چانهه ۽ سگريٽ پيئندا هئا، تن اچڻ وڃڻ ختم ڪري ڇڏيو. سندن عدم موجودگيءَ ۾ سڀ کان وڏو فائدو اهو ٿيم جو امتحان جي پوري پوري تياري ڪري پيپر ڏنم. ان وچ ۾ مستقبل جا پروگرام تعمير ڪيم، جنهن خيال کان منهنجن مائٽن منهنجي خرچ جا پيسا گهٽائي مون کي تڪليف ڏيڻ چاهي، سوارمان سندن پورو ٿي نه سگهيو. وچولي رهڻي ڪهڻي ۾ زندگيءَ جي حقيقتن جو ويجهڙائيءَ کان مطالعو ڪيم. انهن ئي ڏينهن ۾ ٻن ڪمرن واري هڪ جاءِ ملي ويئي. هڪ طرف امتحان جي رزلٽ جو انتظار ۽ ٻي طرف نوڪريءَ جو فڪر! اهڙين حالتن ۾ مون لاءِ نوڪري نهايت ضروري هئي. ڄاڻ هيم ته جنهن ڏينهن زهره کي ڳاڙهو وڳو پارائي، هٿن تي مينڊي لڳائي پاڻ سان وٺي ايندس. تنهن ڏينهن کان منهنجي خاندان جا فرد مون کي ستائڻ ۾ ڪابه ڪسر باقي نه ڇڏيندا. نوڪري! نوڪري به ملي وئي. هڪ اخبار ۾ رپورٽر جي جاءِ ملي.

رزلٽ ٻڌڻ بنا، پنهنجي زندگيءَ جي سڀ کان اهم آرزو پوري ڪرڻ لاءِ مان ڳوٺ روانو ٿيس. ستن اٺن مهينن کان پوءِ ڳوٺ وڃي رهيو هيس. ان وچ ۾ نه زهره جي مون کي ۽ نه زهره کي منهنجي ڪا سڌ هئي.

منهنجا قدم مضبوط هئا. دل ۾ پنهنجي فيصلي ته فخر ٻي محسوس ڪيم.

اڪين ۾ لامحدود خوشين جون روشنيون رقص ڪرڻ لڳيون. دولت امارت ۽ وڏا ماڻهپائيءَ جي ڪوڙي ديوار کي ٽوڙي، پنهنجي ننڍڙي، سڄي پيار ڀري دنيا سڃاڻڻ نڪتو هيس. اميدن جي ڏيائڻ کي نراشا جي آندڻ کان بچائيندو حويليءَ جي در وٽ پهتس. بنا اطلاع جي پهتو هيس، شايد تنهن ڪري سڀني جي منهن جو پنو لهي ويو. ماءُ به سون ۽ چاندي جي پاسي تي بيٺي. ائين ڪرڻ سان هن مامتا جو مذاق اڏائي ڇڏيو. ڏنم پئي ته سڄي گهر جا پاڻي پاڻ ۾ سس ڀڄي رهيا هئا. ڪمرن ۾

اڄ وڃ ڪرڻ لڳا. ڇڻ ته ڪجهه لڪائڻ جا سانباھ ڪري رهيا هئا. پر منهنجيون منتظر نگاهون
 زهره کي تلاش ڪري رهيون هيون. هوءَ ڪٿي هئي؟
 پنهنجي وڏي پيٽ کان پڇيم. ”زهره ڪٿي آهي؟“
 ”منهنجي ڳنڍ ۾ ٻڌل آهي ڇا؟“
 پريان پاييءَ کي ڏٺم، منهن تي مرڪ هيس.
 ”زهره ڪٿي آهي؟“ کانئس پڇيم.
 ”جتان آئي هئي، اتي وئي آهي.“
 ”گهٽ اکر ۾ جواب ڏي، پايي.“
 ”بڪواس بند ڪر.“
 ”مان پڇان ٿو زهره ڪٿي آهي؟“ ڪاوڙ ۾ منهنجور ت هڪڙو لڳو.
 امان اوري ايندي چيو ”بي حيا هڪ ڏينهن شمن جي نوڪر سان پڇي وئي.“
 اوچتو آسمان منهنجي مٿان اچي پيو. پاڻ سنڀالي چيم، ”اهو ڪوڙ آهي.“
 ”هٿ ڪنگڙ کي آرسِي ڪهڙي؟“ امان چيو ”شمن ويچارو هٿ ڪرڻ ويس ته....“
 ”ته؟“
 ”ڪٿي ڪوهه ۾ ٽپو ڏنائين.“ اڳتي هن ڇا چيو سو ٻڌي نه سگهيم.
 نوڪري، امتحان رزلٽ! مستقبل جا سڀ سڀنا! زهره ۽ منهنجي انوکي دنيا! ڪٿي آهن اميدن
 جا منتشر موتي؟
 سڄي دنيا کان منهن موڙي، هن ڪمري کي اپنايو اٿم. ڪالهه اسان جو پراڻو ڪڙمي لالو ڇت
 جو چارو لاهڻ لاءِ منهنجي ڪمري ۾ آيو هو. مون دريءَ مان خواجه خضر جي اجڙيل آستان ۽ ويران
 ساڌ پيلي ڏانهن ڏٺو. لالوءَ ڏڪندي ڏڪندي چيو.
 ”سائين! تنهنجو ڏک ڏسي نٿو سگهان.“
 ”ڏک فقط ان ڳالهه جو اٿم، لالو“ مون چيس، ”ته اڄ تائين اصل حقيقت کان بيخبر آهيان.“
 ۽ پوءِ لالوءَ ڪنبندي ڪنبندي، هيٺي آواز ۾ سڀ ڪجهه ٻڌائي ڇڏيو ته ڪيئن شمن معصوم
 زهره کي نوڪرن کان اغوا ڪرايو هو. زهره مدد لاءِ پڪاريو ۽ اوچتو پايي ڪنهن ڪنڊ پاسي کان
 لٽ ڪٽي هن غريب تي ٿئي پئي هئي، وڃي:
 ”شرم نٿو اچيئي، پريل گهر ۾ اهڙا قهر ٿي ڪرين. انگل ڪري مڙس ٿي ماري.“
 لالوءَ ٻڌايو ته زهره شرم وچان جو ڊوڙ پاتي ته سڌو وڃي ڪوهه ۾ ٽپو ڏنائين.
 ”معصوم جو لاش هٿن سان ڪوهه مان ڪڍيو هيم.“
 شمن، پايي، دولت، وڏائي ۽ خانداني وقار سڀني هڪ ٿي هزارين هاڃا ڪيا.
 اجهو هيئن شمن به چپٽيءَ سان سگريٽ جي رک ڇنڊيندو آيو آهي. سندس عيار ۽ مڪار
 اڪيون مون ڏانهن اٿيون آهن. مان دل جي سڄي نفرت سان ڏانهن ڏسي رهيو آهيان. سندس ڪارن
 چپن تي هڪ طنز پري مرڪ ڪيڏي وئي آهي، ڇڻ ته چئي پيو. ”ڪيئن، بدلو ورتو مان نه؟“

پر. ڪاش ته ڪو ڪيس ٻڌائي ته هار ۾ اسان جي جيت آهي، شڪست ۾ اسان جي فتح لڪل آهي.

”مبارڪ، مبارڪ.“ اهو آواز هڪ نرس جو آهي.

”پٽ ڄائو اٿس.“

”شل سدا جيئي.“

شمن مون ڏانهن ڏسي رهيو آهي. دل چاهي ٿي ته چوانس ته هي نئون انسان توهان کان بدلو وٺندو. هو جڏهن پنهنجي دنيا سڃاڻڻ جا سانباها ڪندو ته پٺيان مان سندس امانت جي حفاظت ڪندس. هو مون وانگر اڪيلو نه هوندو. مان سندس ڀر ۾ بيهندس. هي نئون انسان توهان کان منهنجو بدلو وٺندو.

مان دريءَ جا طاق پيڪڙي رهيو آهيان. گوڙ وڃي ٿو گهٽبو. ♦

1963

پتر ۽ پيار

وقت اسان جو ويري ناهي
اسان وقت جا ويري،
پنهنجي لاش تي مرڪي ويئي
درد بنا هڪ دل.
ها، هميشه ائين ئي ته ٿيندو هو ته -
”ڇا حال اٿئي، چري؟“
”ڏس، مون کي چري نه چوندو ڪر، راجو.“
”ڇڱو پلا پڳلي چوان؟“
”چوان ٿي، راجو ته مون کي نه ستاء.“
”تون چري، تنهنجي صورت چري.“
”لڄ نٿي اچيئي؟“
”لڄ! لڄ ايندي آهي، چوڪرين کي.“
”بيشمر.“
"Thank you"
”ڏاڍو هٺيل آهي.“
”گهٽ سمجهيو اٿئي ڇا!“
”آهي به ڏاڍو مور.“
”بيووري.“
ڪجهه جڪ
ڪجهه بيزار -
”بيووري، هون! رنگ اٿئي رڇ جهڙو مٿان ٿو ويچارو آڪٽڊيڪاري“
”اڙي لکن ڀر هڪ آهيان.“
”ڏاڍو ڪونهين ٿو.“
”يونيورسٽي گرلس ڪامن روم جي ماسيءَ کان وڃي پڇي ڏس ته ڪيتريون چوڪريون
منهنجو پڇائينديون رهنديون آهن.“
”بس هاڻي، ميان منو.“
”يقين نه اچيئي ته امان کان به ڪٿي پڇي ڏس ته مان ٺاهوڪو آهيان ڪ نه.“
”جيڪي ڪان چو پڇان، مون کي اڪيون ناهن ڇا؟“

”بيقدر ڪهڙو قدر ڪندا. الاءِ ڪيتريون حسيناڻون منهنجي هڪ جهلڪ لاءِ واجهائينديون رهنديون آهن.“

”هونديون ڪي اهڙيون تهڙيون.“

”۽ تون؟“

”مون ڪي تنهنجي پرواهه ناهي. وڃ.“

ڪجهه ساڙ

ڪجهه خار.

”نه پوءِ اسان جي گهر چوايندي آهين؟“

”جڻ تنهنجي لاءِ ايندي آهيان. ويچارو سمجهي ته ڇا ٿو پاڻ ڪي!“

”دل کان پڇي ڏس.“

”ڇڏ منهنجي ٻانهن. ڏس، چوانءِ ٿي، راجو ته هڪ ڏينهن مان به ستائيندي مانءِ ... اهڙو ... جو

...“

”جو؟“

”جوروئي پوندين.“

”پتر به ڪڏهن رنا آهن، پڳلي.“

ڪنهن ڪنهن اوسيئڙو

مون لاءِ ممڪن ٿول.

آڳ ازل جي جلندي رهندي

جلندو رهندو جيءُ،

ڪير نه ڪنهن جا آنسور وڪي

ڪوئي نه ڪنهنجا تهڪ

پوءِ، اهوئي ته نرالو دستور هو

”پڪي مڙيئي نه هنج ...“

”راجو.“

”۽ ماڻهو سڀئي نه سهڻا ...“

”خدا جي واسطي مون ڪي تنگ نه ڪر. راجو ورنه ...“

”ورن؟“

”توهان وٽ اچڻ ڇڏي ڏيندس.“

”اڄ ئي موٽي وڃ. مون خط لکي گهرايو ٿي مانءِ ڇا؟“

”اوھ. تون پتر آهين، راجو.“

”پتر مان ته تاج محل ٺهيو آهي، پڳلي.“

”پاڻ کي تاج محل ٿو سمجھين؟“

”مون کي تاج محل کان نفرت آهي.“

ڪجهه چٽو

ڪجهه جر.

”مون کي هر اچي شي کان نفرت آهي، تڏهن ته چوانءِ ٿو ته اچي ساڙهي نه ٻڌندي ڪر.“

”۽ تون جو بلو چيڪ جي ٿي شرت پائيندو آهين، جڻ ٺهندي اٿئي.“

”ٻيو نه ته خبر اٿئي، مان باڪسر آهيان، منهنجو سينو چاليهه انچ آهي.“

”مون کي اچي ساڙهي وڻندي آهي. مان ٻڌنديس. تنهنجو ڇا!“

”ڪجهه به نه. پر سچ پچين ته ڏاڍي بچڙي ٿي لڳين.“

”بچڙو هوندين تون.“

”پنهنجي دل کان پڇي ڏس.“

”يلا منهنجي ستائڻ مان ڇا ٿو مليئي؟“

”لطف.“

”پل ستائي وٺ، نردئي. پر هڪ ڏينهن پڇتائيندين. تون روئيندين، راجو.“

”تو چري، لاءِ؟“

”ها، منهنجي اڻمي پيار لاءِ، بي انت چاهت لاءِ.“

”پتر به ڪڏهن رنا آهن، پڳلي.“

ڪنهن لاءِ ڪاري رات،

مون لاءِ پر هه ڦٽي.

ڪڏهن زندگيءَ جي شرارت جون ڳالهيون

نسيم سحر جون، محبت جون ڳالهيون

جڏهن به وفائن پڇائي پڪاريو.

اسان ڪجهه نه سمجهيو اسان ئي تهياسين.

پر ائين ئي ٿيندو آيو هو ته.

”اهي نيريون اڪيون ته ڪيرائي ڇڏ.“

”ڇو اچي منهنجين اڪين جي ڪيڊ پيو آهين.“

”منهنجي مڃين ته ڪمپاس ڪٿي پئي ڪڍي ڇڏ.“

”ڪهل نه ٿي اچيئي، پتر.“

”ڪهل! ڪهل ۽ نيرين اڪين تي؟“

”نيريون اڪيون گناهه آهن ڇا؟“

”گناهه ثواب جي سڌ پاڻ کي ڪونهي. بس مون کي تنهنجون اهي نيريون اڪيون نٿيون وڻن.“

”ڪوڙا.“

”سچ ٿو چوانءِ، چري“

”ان ڏينهن جو چيئڻ ٿي ته تنهنجون اڪيون جهڙو ساگر جو نيرو پاڻي.“

ڪجهه ڪل

ڪجهه ٿل -

”سو ته توکي بنايم پي.“

”ڇا چيئڻ؟“

”ها، دوستن لاءِ چانهه جو ٺهرائي هئم.“

”دغا باز فريبي، تون دوکياڙ آهين، راجو.“

”اون هون. مان عقلمند آهيان.“

”ها، مان ئي ته هڪ بيوقوف رهجي وئي آهيان.“

”تون فقط چري آهين.“

”تڏهن ته بار بار رٿارين ٿو.“

”توڪي رٿاري، الاءِ ڇو خوشي محسوس ٿيندي اٿم.“

”پل رٿاري وٺ، راجو پر هڪ ڏينهن تون به روئيندين.“

”پٿر به ڪڏهن رٿا آهن، پڳلي.“

ڪنهنجا نيٺ پٺا،

مون وٽ بود جا بان.

الفت جو اقرار ڪيان ڪيئن؟

مان البيلو متوالو

ڌرتي منهنجي، تارا منهنجا

منهنجو هي آڪاش.

تنهن هوندي به، نه چاهيندي به، ائين ئي ٿيندو هو ته -

”هٿو.“ چرڪ، دل جو احتجاج.

”ڪنهن ڏينهن منهنجو ساهه ڪڍي ڇڏيندين، راجو.“

”ڇا پي لکيئڻ؟“

”نه ٿي ڏيکاريان.“

”پلا پريان ئي ڪٿي ڏيکار.“

نه ڏيکارينديس، نه ڏيکارينديس. پري ٿي.

”نه ڏيکاريندينءِ ته پنو ڦري وٺندو مانءِ.“

”ڇڏ منهنجو هٿ. منهنجي ٻانهن پڇي ڇڏيندين.“

”پریم پتر پی لکیئہ چا؟“
”ڏس، راجو نہ پڙهجانءِ.“
”چونہ پڙهان؟ ها پيلي، آهي ته ڪوپيار جو خط“
ور ڏنائين
پنو ڦريائين
پنو ٿي پيو پرزا -
”اهو تڪر به ڏي.“
”هرگز نہ ڏيندس.“
”پرايو خط پڙهڻ بداخلاقي آهي.“
”پل هجي.“
”ڏي راجو.“
”اون هون.“
ڏند ڪريائين
ڌڪ هنياين -
”ڏسان ته ڇا لکيو اٿئي.“
”ان تڪر تي ڪجهه به ڪونهي.“
”گهڻو ئي ڪجهه لکيل آهي. اوها ڇا لکيو اٿئي: منهنجا راجو!“
مڪ هنياين
جڪ کاڌائين -
چري هٿ پڇي پوندو. چوڙيون ٿئي پوندن.
”پل ٿئي پون. اڄ ته توکي ايترو مارينديس، ايترو مارينديس جو... جو...“
ڪجهه ڇهڪ
ڪجهه تهڪ -
”جو؟“
”جوروئي پوندين.“
”پتر به ڪڏهن رنا آهن، پڳلي.“
سرت سمجه جا ڪانچ
حزن ڪيا سڀ چور.
●
تقدير نه ڪنهنجي وس آهي
وقت نه ڪنهنجو دوست،
ٻاڙا ٿي ويا ٻار اڌل جا

رڪجي ويو سنگيت.

مايوس مرڪ ۽ زخم زندگيءَ جا ساٿي ٿي پيا. گهاٽل گيت، ويرانين جو ويراڳ ۽ آڳ، دل مجروح ۽ نراشا جيون جي ڳلي جو هار ٿي پئي. تڏهن، تڏهن ڪنهن اوت مان، الفت جي موت ٿي، پر ڪيتري نه مجبور، مايوس ۽ سيني ۾ گهٽيل سڌڪن سان سجايل ۽ اوچتو ڪنهن ويٺا جي تٽل تارن کي ڇيڙيو ته -

”چو راجو، اڄ نٿو ڇيڙين؟“

مان خاموش.

”شرارتون وساري ڇڏيون اٿئي ڇا؟“

مان ماٺ.

”اڳ ته چوندو هئين شرارتون زندگيءَ جي جواني آهن.“

مان چپ.

”اڄ ضرور ڪا نئين حرڪت سوچي اٿئي.“

مان پاڇو.

”ڏس، راجو، منهنجي هٿن تي مينڊي ڏسين ٿو؟“

مان ديوار.

”منهنجي سينڌ ۾ سينڌور ڏسين ٿو؟ ڇهه نه ڇٽ ڇنگاريون آهن.“

مان صحرا.

”مينڊيءَ جو مذاق اڏاءِ نه، راجو.“

مان سڄ.

”اڄ تهڪ ڇو نٿو ڏئين؟ تهڪ ڏي، راجو ته مان پرائي آهيان، ڪنهن مسارڻ جي ويراڳ آهيان.“

تٽل تاري جي لات آهيان.

مان رڄ.

”کلين ڇو نٿو؟ ڪل، سنگدل، ڪل، ڪل منهنجي مجبوريءَ تي، منهنجي بيڪسيءَ تي، پنهنجي

نثرتا تي.“

مان اُڄ.

”اڄ آڪاش کي تهڪن سان توڙي ڇڏ، راجو. تون کلي ڇو نٿو؟ پر نه، مان به ڪا چري آهيان.“

پٿر به ڪڏهن کليا آهن!“

جبلن جي دامن ۾ چشمن جي جلت رنگ جو آواز - پٿرن جا اشڪ - ڪائنات جون آهون - زرد

سورجمڪيءَ جي ڳلن تي شڪستن جا لڙڪ. ۽ پري جتان ڪجين جي اوت مان چنڊ ليئو پاتو اتي،

ڪنهن ولر کان وڇڙيل ڪونج دائهن ڪئي. ♦

چرپٽ ۽ هڪ مداري

هڪڙي ڏينهن اديءَ جون ٽي ساهيڙيون اسان جي گهر آيون ۽ ادي عذرا سان سس پُٺس ڪري،
ڪجڪا ڪري ڪلڻ لڳيون.

ان وقت مان اديءَ جي ڪمري ٻاهران ورائندي ۾ بيٺو هوس ۽ پنهنجي دوست قنڊڻ سان مداري
ڏسڻ جو پروگرام ٺاهي رهيو هوس.

قنڊڻ ٻڌايو ”مداريءَ وارو پاڪستان چونڪ وٽ بيٺو آهي ۽ مداريءَ جو سيڪنڊ شو شروع ٿيڻ
وارو آهي.“

اها ڳالهه ٻڌي مون کي بيحد خوشي ٿي ۽ مان پاڻ کي ڪٽڪٽائي ڪري ڪلڻ لڳس.
ادي ۽ سندس ٽي ساهيڙيون ڪنهن ڳالهه تان ايترو ته ڪليون جو ادي عذرا پلنگ تي ڪري پيئي
۽ ٻئي هٿ پاسرين تي رکي، اُڀا ساهه کڻي، ڪل روڪڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳي.

قنڊڻ پڇيو ”پلا اديءَ جن به مداري ڏسڻ وينديون ڇا، جوايترو ڪلي رهيون آهن.“
”نه“، کيس جواب ڏنم، ”هي چارئي پڪ وحيد مراد جي باري ۾ ڳالهائي رهيون آهن.“
ادي عذرا جون ٽيئي ساهيڙيون هر هڪ حليماني عرف هيلن، ڪٽيجان عرف زيبا ۽ الله وسائي
عرف شميم آرا، هڪ ڪاليج ۾ پڙهنديون آهن ۽ هڪ هفتي ۾ ٽي دفعا اديءَ سان ملڻ اينديون آهن.
جڏهن به اينديون آهن تڏهن پاڻ ۾ سس پُٺس ڪري، ڪجڪا ڪري ڪلنديون آهن ۽ ڪلي ڪلي ڪري
پونديون آهن.

قنڊڻ کان پڇيم، ”مداريءَ وٽ هڪ ڪبوتر، ٻه جهرڪيون ۽ هڪ طوطو به آهي جيڪو توب
هلائيندو آهي.“

”طوطو“ مون چيو ”طوطو خط نه تنهنجو پهتو.“
قنڊڻ ڪلڻ لڳو، جڏهن ڪلي رهيو هو تڏهن چيائين، ”مداريءَ وٽ هڪ پولڙو ۽ هڪ پولڙي به
آهي.“

اها ڳالهه ٻڌي مون کي ٻيهر ڏاڍي خوشي محسوس ٿي.
مون کي پولڙا بيحد پسند آهن. پولڙن کي پڇرن ۾ بند ڏسي مون کي ڏک ٿيندو آهي ۽ مان پاڻ
کي هڪ پولڙو محسوس ڪرڻ لڳندو آهيان. هڪڙي ڏينهن پنهنجي دوست قنڊڻ کي ٻڌايو هوم،
جيڪوان وقت نڪ مان گينگا ڪڍي بينچ کي ٿڌي رهيو هو، ته مان وڏو ٿي تارزن ٿيندس ۽ دنيا جي
سڀني پولڙن کي پڇرن مان آزاد ڪندس.

اها ڳالهه مون پنهنجي وڏي ڀاءُ انور سان به ڪئي هئي. انور هڪ ڪاليج ۾ پڙهندو آهي،
تقريرون ڪندو آهي، اسٽرائيڪون ڪرائيندو آهي ۽ ڪڏهن ڪڏهن بڪ هڙتال به ڪندو آهي،
تنهن ڪري هو اسٽوڊنٽ ليڊر آهي. جنهن وقت مون کيس اها خبر ٻڌائي هئي ته مان وڏو ٿي تارزن

ٿيندس ۽ پولٽن کي پيچرن مان آزاد ڪرائيندس. تنهن وقت ادا انور آئيني جي آڏو بيٺو هو ۽ هڪ تقرير ڪرڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو. سندس منيون ۽ چپ پيڪوڙيل هئا، اکيون ڪاوڙ وڃان ڳاڙهيون ۽ ڪاٻي پرو فلمي ايڪٽرن وانگر مٿي ڏانهن چڪجي ويئي هئس. هو آمريڪا کي گاريون ڏيئي رهيو هو ۽ وٽ ڪانگ جي تعريف ڪري رهيو هو. هن اوچتو هڪ مڪ منهنجي ٽڪڻ تي وهائي ڪڍي ۽ آئيني کي چيائين، ”اڄ دنيا جو ٻچو ٻچو وٽ ڪانگ آهي.“ مون کي سخت ڪاوڙ وئي ويئي. مون ادا انور کي چيو هو ”مان ڪنگ ڪانگ آهيان ۽ دنيا جي پولٽن کي پيچرن مان آزاد ڪرائيندس“، ادا انور پنهنجي تقرير اڌ ۾ روڪي، کيسي مان ٻه آنا ڪڍي مون کي ڏنا هئا ۽ چيو هئائين، ”وڃ وڃي قلعي ڪا ۽ منهنجو مٿو نه ڪا.“ مون ٻه آنا ڪن ۾ وجهي کائينس پڇيو هو ”ماڻهو ويچارن پولٽن کي پيچرن ۾ چو بند ڪندا آهن؟“ ادا انور گهور ڪري منهنجي منهن ۾ نهاريو هو. مان سندس اک جو رنگ ڏسي دنگ رهجي ويو هوس. هن تقرير ڪرڻ واري آواز ۾ پڇيو هو اهو سوال چو پڇي رهيو آهيان؟

جواب ڏنو هو مانس، ”مان پولٽن جو دوست آهيان.“

ادا انور منهنجي ڪلهي تي هٿ رکندي چيو هو ”اهو نهايت سنگين سياسي سوال آهي، ٻيهر نه پڇجانءِ.“

مون کي ڪجهه ڪجهه ڪاوڙ لڳي هئي ۽ چيو هوم ”پولٽا بيوقوف ڪونهن جو سياست ۾ بهرو وٺن، پولٽا ويچارا ته بي زبان ۽ گگدام آهن، مان پولٽن جو دوست آهيان.“

”تون چريو چرٻت آهيان“، ادا انور ٻئي ٺونشا آئيني ۾ پنهنجي عڪس کي ڏيکاريندي چيو هو ”پولٽا مظلوم انسانن جو Symbol يعني علامت آهن ۽ پڇرا سياسي قيد خانن جي علامت آهن. چرٻت اهو سوال ٻئي ڪنهن کان پڇندين ته ٻڌجي ويندين.“

ادا انور جي ڳالهه ٻڌي مون کي ڏاڍو ڊپ ٿيو هو ۽ مون ٿوري دير لاءِ پولٽن جي باري ۾ ڳالهائڻ ڇڏي ڏنو هو. ان ڏينهن کان مظلوم پولٽن جي حال تي دل ٿي دل ۾ افسوس ڪندو آهيان.

قنڊڻ کان پڇيم، ”پلا پولٽو ڪهڙا ڪرتب ڏيکاري ٿو.“

قنڊڻ چيو ”پولٽو سولجرن جهڙا ڪپڙا پائي ۽ ڪاٺ جي بندوق ڪٽي جنگ تي وڃڻ جي ڪري ٿو پولٽي کيس روڪي ٿي. پولٽو ڪاوڙ وڃان پولٽيءَ کي سائين نبوءَ وانگر مار ڪڍي ٿو.“

مان تهڪ ڏيئي ڪلڻ لڳس.

ادي عذرا دريءَ مان منهن ڪڍي چيو ”چاهي ٿي چرٻت، مٿو ڦري ويو اٿئي ڇا؟ ماڻ ڪر.“

قنڊڻ چيو ”ماڻ ڪريار نه ته توهان گڏ مون کي به مار ڪاڻي پوندي“

”هون!“ چيم، ”مار ڪاڻي پوندي جو ڇڻ اديءَ جو راج ٿو هلي.“ مان نه رڳو پتڪڙو آهيان پر عمر ۾ به اديءَ کان هڪ هزار سال ننڍو آهيان. تنهن ڪري کيس جڏهن وڻندو آهي مون کي چڙب ڏيندي آهي ۽ ڪڏهن ڪڏهن هڪ ٻه بجا به هڻي ڪڍندي آهي.

هڪڙي ڏينهن مان اديءَ جي ڪمري ۾ ويٺو هوس ۽ البم ۾ تارزن جا فوتا هڻي رهيو هوس. ان وقت اديءَ جون ٽيئي ساهيڙيون، هر هڪ حليمه عرف هيلن، ڪتيجان عرف زيبا ۽ الله وسائي عرف

شمير آرا اديء سان سس پس ڪري رهيون هيون ۽ رڪي رڪي سيستڙا ڪري، ڪجڪا ڪري رهيون هيون.

الله وسائي عرف شمير آرا اخبار ۾ وڃي مراد جو فوتو ڏسي، ٿڌو ساھ ڪٽي چيو هو. ”مان ته جيڪر وڃي مراد سان شادي ڪريان.“

ان وقت منهنجي هٿ ۾ هڪ تصوير هئي جنهن ۾ تارزن هڪ خوفناڪ گيندي سان مقابلو ڪري رهيو هو. مون اها تصوير وڃي مراد جي فوتي تي رکندي چيو. ”وڃي مراد عرف چوڪريءَ کان ته تارزن لڪ دفعا ٺاهو ڪو آهي.“

اديءَ مون کي ٺڪ ٺڪ تي هڪ چماٽ هڻي ڪڍي هئي ۽ تارزن جي تصوير دريءَ کان ٻاهر اڇلائيندي چيو هئائين، ”شرم نٿو اچيئي، چوڪرين جي وچ ۾ ٿو ڳالهائين.“

مون باهه ٿي دريءَ مان ٻاهر نپو ڏٺو هو ۽ تارزن جو فوتو ڪٽي، چنڊي ڪيسي ۾ رکيو هوم. ڦٽڻ چيو. ”يار جلدي هل، مداري سيڪنڊ شو شروع ڪري ڇڏيندو ۽ طوطو توب به هلائي ڇڏيندو.“

”طوطو! خط نه تنهنجو پهتو“ ڦٽڻ کي چيم، ”تون هتي ترس،“ مان امان کان خرچي وٺي ٿو اچان.“

ڦٽڻ ڪنڌ لوڙي ”ها“ چيو.

مان ٺيڱ ڏيندو امان وٽ پهتس. اديءَ سندس تي ساهيڙيون امان وٽ بينيون هيون. الله وسائي عرف شمير آرا امان کي چئي رهي هئي، ”اڍائي ڪلاڪن جي ته ڳالهه آهي ماسي، فلم ڏسي سڌو گهر موٽي اينديون سين.“

مون امان کي چيو ”امان مون کي خرچي ڏي مان پولٽن جي مداري ڏسڻ ٿو وڃان.“ امان منهنجي ڳالهه جو جواب نه ڏنو. شمير آرا کي چيائين، ”ڇڱو هن کي به ساڻ وٺي وڃو.“ مون رڙ ڪئي، ”ڪيڏانهن؟“

امان چيو ”تون عذرا ۽ سندس ساهيڙين سان گڏ فلم ڏسڻ وڃ.“

اديءَ سندس ٽن ساهيڙين جو منهن لهي ويو.

مون چيو ”مان ڦٽڻ سان گڏ مداري ڏسڻ ٿو وڃان. مان فلم نه ڏسندس مون کي خرچي ڏي.“

چئني چوڪرين جي منهن تي خوشي موٽي آئي. لتڪيل کاڌيون ڪجي وين.

امان چيو ”چريا، فلم نه ڏسندين!“

وراڻيم، ”فلمن کان ته مداري لڪ دفعا سٺي هوندي آهي.“

”ڳالهه ٻڌ،“ امان چيو ”تون عذرا جن سان گڏجي فلم ڏسڻ وڃ. اڪيليون وينديون ته پاڻين

احمد ناراض ٿيندو.“

اها ڳالهه ٻڌي منهنجي دل ڀڄي پيئي. روئڻ آيو پر چوڪرين جي موجودگيءَ ۾ روئڻ بي عزتي

پانيم.

منهنجو پيءُ احمد صوبيدار آهي ۽ ڏاڍو خوفناڪ آهي. ماڻهو خدا کان وڌيڪ ڪائنس ڏکندا آهن. مان به سائين نبوءَ کان پوءِ ادا احمد کان ڏکندو آهيان. مان ڪنڌ جهڪائي ڦٽو وٽ آيس. ڦٽو نم جي ڏند سان پنهنجا هيڊا ڏند صفا ڪري رهيو هو.

ڦٽو کي افسوسناڪ لهجي ۾ چيم، ”مان مداري نه ڏسندس ڦٽو.“ ڦٽو ڏند اڇلي ڇڏيو پڇيائين، ”ڇو؟“ ورائيم، ”مان وحيد مراد جي ڪا مردار فلم ڏسندس. تون وڃي مداري ڏس ۽ پولٽي کي منهنجا سلام ڏي.“

ڦٽو ڪن مان مَر ڪيندو هليو ويو. ٿوري دير کان پوءِ چارئي چوڪريون تيار ٿي گهر کان ٻاهر نڪتيون. مان ڪائن ٿورو ڀرو هلو لڳس. ڪتي جان عرف زيبا مون ڏانهن درياهي گهوڙي وانگر ناهاري رهي هئي. مون منهن پئي طرف ڪري ڇڏيو ۽ ڪيسي مان ڪٽمٽرو ڪڍي چوسڻ لڳس.

چارئي چوڪريون خاموش هلي رهيون هيون. منيون ۽ چپ پيڪوڙيل، نرڙ ۾ گهنج ۽ نڪ جون ناسون ڦٽيل هئن. چٽي کي جيتوڻيڪ منهن تي گهڻائي رنگ لڳل هئا ۽ چپ لالي پاپ وانگر ڳاڙها هئن، تڏهن به سندس شڪليون بيحد پوائنتيون نظر اچي رهيون هيون. مان سندن پوئتان هلو لڳس.

ادي عذرا حليمان عرف هيلن کي ڪن ۾ چيو، ”هي بلڪل چرٻت آهي، هن جو خيال ئي نه ڪريو.“

هيلن اها ڳالهه زيبا کي ٻڌائي ۽ زيبا اها خوشخبري شميم آرا تائين پهچائي. مون به اها ڳالهه ٻڌي ورتي. پوءِ چارئي چوڪريون ته ته ڪري ڪلڻ لڳيون ۽ ڳالهائڻ لڳيون. زيبا چيو، ”هيلن جو هيرو ڪٿي هوندو؟“

”اون هون، ڇڏي،“ هيلن عجيب نموني هلو لڳي. اديءَ هيلن کي ڪڪ ۾ ٺوٺ هڻين. هوءَ ڪلڻ لڳي ۽ سندس وات مان ڏاند گاڏيءَ جهڙا آواز نڪرڻ لڳا. مان ڪڙيون ڪٽي حيرت مان ڏانهن نهارڻ لڳس.

شميم آرا منهنجي ٽڪڻ تي چمات هڻندي اديءَ کي چيو، ”تنهنجو پيءُ نه فقط بندرو آهي، پر بلڪل بلدي چرٻت به آهي.“ مان بلدي اکر ٻڌي خوش ٿيس.

ادي عذرا شميم آرا کان پڇيو، ”هيلن جو هيرو ڪيئن آهي؟“ شميم آرا ورائيو، ”هوبهو وحيد مراد جهڙو آهي.“

”هون، وحيد مراد جهڙو وري ڏوڙ آهي.“ زيبا هڪدم چيو، ”وحيد مراد جهڙو ته علي مدد گوپانگ آهي.“

”ڪير؟ تو وارو پاڏو“ هيلن چيو، ”جيڪو گرلس ڪامن روم ٻاهران ٽاپا کائيندو آهي.“

”ڏس، زبان سنڀالي ڳالهائ هيلن،“ زيبا چيو. ”مون تنهنجي هيو ڪي ڪڏهن گهٽ وڌ ڳالهايو آهي.“

”I am sorry“ هيلن چيو. ”مون ڪي معاف ڪر ڏيئي زيبا.“

مون هيلن ڪي چيو. ”تنهنجي هيو ڪي مان به سڃاڻان.“

هيلن حيرت مان مون ڏانهن ڏٺو. پڇيائين. ”تون ڪيئن سڃاڻينس.“

”هن ڪي سڄو شهر سڃاڻي.“ مون خوش ٿيندي کيس ٻڌايو. ”تنهنجي ڪاليج جو فٽ بال ڪپٽن سڄو ڀڄو هيو آهي.“

سيئي چوڪريون کلڻ لڳيون. زيبا چيو. ”چرٻت مولا بخش مڪراڻيءَ جي باري ۾ ڳالهائي رهيو آهي.“

”مٿو بن مانس،“ هيلن چيو.

”اڙي نه نه.“ مون کيس ٻڌايو. ”مولا بخش هن سال پاڪستان جي طرفان جرمن ٽيم خلاف ڪيڏندو ۽ پڪ ٿي گول ڪري پاڻ ڪي هيو ثابت ڪندو.“

اديءَ مون ڪي چٽڙ ڏني، ”مٿا ڇپ ڪري هل، چوڪرين جي وچ ۾ ٿو ڳالهائين. شرم نٿو اچيئي.“

مان ماڻ ٿي ويس.

چارئي چوڪريون پوءِ خانداني منصوبه بنديءَ جي باري ۾ ڳالهائڻ لڳيون ۽ خوش ٿيڻ لڳيون.

شميم آرا ادي عذرا ڪي ٻڌايو سائينداد گهلو ۽ رب ڏنو تهيم به گهٽ ٺاهوڪا ناهن.

اديءَ پڇيو ”ڪيئن آهن.“

”ڏاڍا سمارت آهن.“

”تارزن کان به؟“ مون شميم آرا کان پڇيو. ”تارزن ڪي ڪڏهن مانگر مڇ سان وڙهندي ڏٺو اٿئي؟“
”بس ڪر مٿا مڙين.“ ”اڙي عذرا وڏي آواز ۾ چيو. ٻه ماڻهو جيڪي سامهون اچي رهيا هئا چرڪي، فٽ پاٽ ڇڏي ويا.

شميم آرا چيو. ”محمد ابو سعيد زخمي اڪبر آبادي به ڏاڍو هيندسم آهي. شڪل ئي شاعرن جهڙي اٿس.“

”خبردار جو پهر ڪنهن پناهگير چوري جو نالو ڪنيو اٿئي.“ ڪتيجان عرف زيبا شميم آرا تي
الڙ ڪري آئي، ”خبر اٿئي سنڌين لاءِ هي ڪهڙو نازڪ دور هلي رهيو آهي.“

شميم آرا سُسي ويئي. ان دڙڪي کان پوءِ ڪجهه دير خاموشي رهي. ٽريفڪ جو آواز باقاعدي
ٻڌڻ ۾ پئي آيو.

هيلن شميم آرا کان پڇيو. ”تنهنجا اڌ ٻڙن عاشق ڪهڙي حال ۾ آهن؟“

”زمان حال استمراريءَ ۾ آهن.“ شميم آرا وراڻيو. ”ڇهن ئي ڪي ٽيليفون تي الو بنائيندي
آهيان.“

مون هيلن کان پڇيو. ”پلا پاڻ ڪهڙي فلم تي هلي رهيا آهيو؟“

”تون ماڻ ڪري هل،“ هيلن چيو.
 ”ماڻ ڪري وري ڪيئن هلا،“ مون ورائيو. ”مان سڌير جي فلم هرگز نه ڏسندين. جهڙو خچر.“
 ”چوڪرين جي وچ ۾ نه ڳالهائ،“ اديءَ اڪيون ڏيکاريون.
 ”ڪيپيٽال ۾ تارزن جي فلم هلي رهي آهي،“ مون اديءَ جي ڪرڙي اک کان اک بچائيندي چيو
 ”هلو ته هلي اها ڏسون.“

ڪنهن به منهنجي ڳالهه جو جواب نه ڏنو. مان ڪجهه ڪجهه ڦڪو ٿيس.
 ان وقت هڪ ميوي وارو پنهنجو گاڏو ڏڪيندو اسان وٽان لنگهي ويو. چئني چوڪرين جي
 ڳالهائ جو موضوع ماڻهن تان ڦري ميون تي وڃي بيٺو.
 شميم آرا چيو ”مون کي ته بس ڪيلا پسند آهن. جيڪر پنج هزار ڊزن ڪيلا هڪ مهل کائي
 وڃان.“

”۽ ڪڏو؟“ زيبا ڪانس پڇيو.
 ”په چار ته جيڪر کائي وڃان.“
 ”بس! رڳا به چار؟“
 ”ها، ٻيون ته؟“ شميم آرا ورائيو. ”مان ڪا هائڻ آهيان ڇا؟“
 مون شميم آرا کان پڇيو ”پلا اڌ مڇ جو هڪ هندائو عرف چانهي کائي سگهنديئن؟“
 سڀئي چوڪريون زور زور سان کلڻ لڳيون. جڏهن کلي بس ڪيائون تڏهن ادي عذرا چيو ”موٽا
 چرٻت، چپ ڪري نٿو هلين. بيشرم.“
 مون کي شرم آيو ۽ مان ماڻ ڪري هلڻ لڳس.

صدر ۾ الاڪو هائوس وٽ چاريتي چوڪريون بيهي رهيون. زيبا ڪيوائتي ريسٽورنٽ ڏانهن
 اشارو ڪندي ادي عذرا کي ٻڌايو ”هوٽل جي در وٽ جيڪو قدآور جوان بيٺو آهي. جنهن کي سليٽي
 سئيٽر ۽ ڪاري تنگ پتلون پاتل آهي، سوائٽي هيلن جو هيرو.“
 ۽ هيلن چيو ”۽ جيڪو ڪنڌ تان مَر لاهي رهيو آهي، سوائٽي، علي مدد گوپانگ، يعني وحيد
 مراد.“

شميم آرا مون کي چيو ”چرٻت، پنهي کي وٺي اچ.“
 ”ڪنهن کي؟“ پڇيم، ”هيلن جي هيرو ۽ علي مدد گوپانگ کي؟“
 ”ها،“ شميم آرا چيو ”سڃاڻي سگهندين.“
 ”ها، ڇو نه سڃاڻي سگهندو مان،“ مون ورائيو ”اجهو تو وٺي اچان.“
 مان فرڙاٽ ڪندو وڪٽوريا روڊ ٽپي، ڪيوائتي ريسٽورنٽ وٽ پهتس. ان وقت هوٽل مان
 ڪجهه ٻيا به جوان چوڪرا نڪري آيا ۽ فت پات تي بيهي رهيا. ٿورڙي ڪوشش کان پوءِ مون
 هڪدم علي مدد گوپانگ عرف وحيد مراد کي سڃاڻي ورتو. هو رنگ جو ڪارو هو. بلڪل پاڙي
 جهڙو هو. سندس نرڙ نڪ، ڳچي ۽ پيٽ گول هئا. هو سگريٽ جا ڪش هڻي رهيو هو ۽ سنڌ جي
 ڪنهن سابق سياستدان کي گاريون ڏيئي رهيو هو. ٻيا نوجوان به جوش ۾ هئا.

مان هڪ هڪ نوجوان جي منهن ۾ ڏسي، هيلن جي هيرو کي تلاش ڪرڻ لڳس نيٺ ان جوان کي ڏسي ورتم جنهن کي سليٽي سئٽر ۽ ڪاري تنگ پتلون پاتل هئي، هن جو قد ڊگهو هو. ڪلها هيٺ جهڪيل، بلڪل سنڌي اٿن وانگر ۽ ڪلهن تي هڪ ننڍڙو مٿو هوس ۽ مٿي ته گنڊيدار وار هئس. مان حيرت وچان ڏانهس ڏسڻ لڳس. هوبهو شتر مرغ جهڙو هو. اڪيون به شتر مرغ وانگر گول هئس.

مون کيس سئٽر جي ٻانهن کان وٺي ست ڏني.

هن مون ڏانهن ڌيان نه ڏنو.

مون کيس ٻيهر ٻانهن کان وٺي ڏونڌڙيندي سڏ ڪيو. ”اي، شتر مرغ“

سڀني جوانن ڳالهائڻ بند ڪري ڇڏيو ۽ مون ڏانهن ڏسڻ لڳا. پوءِ اوچتو سڀئي ڪلڻ لڳا.

شتر مرغ مون کي مارڻ لاءِ مڪ اولاري، مان ٽپ ڏيئي هتي ويس. پريان کيس چيم، ”هو چار چوڪريون توکي ۽ علي مدد گوپانگ کي سڏي رهيون آهن.“

هن جي خار ختم ٿي ويئي. واچ ٽڙي ويس. علي مدد گوپانگ کي ساڻ ڪري سڙڪ ٽپڻ لڳو.

علي مدد گوپانگ چيو ”يار وقت جون ڏاڍيون پڪيون آهن.“ ٻئي جڻا جڏهن چوڪرين وٽ پهتا تڏهن زيبا علي مدد گوپانگ کان پڇيو ”اسان وٽ فقط اڍائي ڪلاڪ آهن، ڪهڙو پروگرام آهي؟“

علي مدد گوپانگ ورائيو ”بابو تيزرو ۾ ڳوٺ روانو ٿي ويو آهي. فليٽ بالڪل خالي آهي.“

شتر مرغ مون ڏانهن ڏسندي هيلن کان پڇيو ”هي ڪير آهي؟“

”هي چرپٽ آهي،“ هيلن کيس ٻڌايو ”اسان جي ساهيڙي عذرا جوڀا آهي.“

”مان اين - جي - وي هاءِ اسڪول ۾ ڇهون درجو پڙهندو آهيان.“ فخر مان کيس ٻڌايم، ”مان تارزن جو دوست آهيان.“

علي مدد گوپانگ ۽ شتر مرغ ڪلڻ لڳا.

شميم آرا مون کي چيو ”چرپٽ، تون فلم ڏسندين يا مداري؟“

هڪدم ورائيم، ”مداري.“

”ته پوءِ هيئن ڪر.“ شميم آرا چيو ”تون مداري ڏسڻ وڃ، ٻن ڪلاڪن کان پوءِ هتي اچي اسان لاءِ ترسجانءِ.“

اها ڳالهه ٻڌي مان ڏاڍو خوش ٿيس.

ادي عذرا چيو ”متان امان کي ٻڌائين ته فلم بدران مداريءَ جو تماشو ڏٺو اٿئي. اجايو مار کائيندين.“

”نه نه،“ ورائيم، ”مان ڪو چريو آهيان ڇا.“

”امان کي ڇا چوندين؟“

”چونڊس، مون عذرا ۽ سندس ٽن ساهيڙين سان گڏجي وحيد مراد جي هڪ مردار فلم ڏني

آهي.“

”شاباس،“ ادي عذرا چيو ”هي وٺ ٻه آنا، قلبي به ڪائجان.“ مون ٻه آنا وٺي ڪيسي ۾ وڌا ۽ اڳتي وڌي ويس.

”ها.“ هڪدم ڪجهه ياد آيو ڦيرو ڪائي هيلن جي هيرو کان پڇيم. ”تون شتر مرغ جهڙو ڇو آهين؟“

چارٻئي چوڪريون کلڻ لڳيون.

پوءِ مان ڊوڙندو پاڪستان چوڪ ڏانهن ويس، جتي مداريءَ جو سيڪنڊ شوشرو ٿي چڪو هو. پولڙو سائين نبوءَ وانگر پولڙيءَ کي لڪڻ سان مار ڏيئي رهيو هو. مان خوش ٿي تاڙيون وڄائڻ لڳس. ♦

1966

منهنجي محبت ۽ مان

سکينہ کي مان پسند ڪندو هوس (هينئر سندس ياد منهنجي دل ۾ ڪتڪتائي ڪندي آهي) ۽ هوءَ مون کي پسند نه ڪندي هئي. مان کيس لکي لکي ڏسندو هوس. هوءَ مون کي ڏسي بيمار ٿي پوندي هئي. سندس طبيعت خراب ٿيڻ لڳندي هئي، ۽ ڪنڊيءَ جهڙو نڪ مٿي ڇڪجي ويندو هوس. هڪ دفعي پنهنجي ساهيڙيءَ کي چيو هئائين، ”پنهنجيءَ ڪرڪيٽ ٽيم جو جيڪو وڪيٽ ڪيپر آهي نه، سو جهڙو بنمانس!“

ان وقت هوءَ يونيورسٽي لائبريريءَ ۾ بيٺي هئي، ۽ مان کيس جنرل هسٽريءَ جي ڪٻٽ نمبر چوٿين ۽ پنجين جي وٽي مان تاڙي رهيو هوس. سکينہ جو جملو ٻڌي مون کي ٿورو ٿورو ڏک ٿيو ۽ مون دنيا کي تياڳ ڪرڻ جو فيصلو ڪيو. سوچيم ڪراچيءَ جي زولاجيڪل گارڊن ۾ ڪنهن بنمانس جي پڇري ۾ وڃي ويهندس، ۽ سکينہ کي وسارڻ جي ڪوشش ڪندس.

پر مان پنهنجي فيصلي کي عملي پاڄامو پارائي نه سگهيس. مان نه فقط سکينہ جو عاشق ۽ ايم. اي. فائينل جو شاگرد هوس، پر هڪ انگريزي اخبار جو پروف ريڊر به هوس. مان، جيڪو پروف ريڊر هوس، ۽ منهنجو پئي، جيڪو پوسٽ مين هو. (۽ اڃا به آهي)، پنهنجي گهر جي فرسٽ اليون (first eleven) يعني يارهن ڀاتين جي سار سنڀال لهندا هئاسين. اهڙين حالتن ۾، مان نه بنمانس جي پڇري ۾ وڃي ويهي سگهيس، ۽ نه ئي پنهنجيءَ دل مان سکينہ جي محبت ڪڍي سگهيس. دوستن چيو، ”تو کي اڄ کان چوڏهن سئو سال اڳ پيدا ٿيڻ گهربو هو ۽ حضرت قيس عرف مجنون جو مقابلو ڪرڻ گهربو هو.“

دوستن جي ڳالهه مون کي دل سان لڳي. مون مجنون ٿيڻ جو فيصلو ڪيو. ان رات خواب ۾ مون ڪنڊن جو تاج پاتو، ۽ صبح جو مون کي ڪارا دست ٿي پيا جيڪي هڪ هفتو هلندا رهيا. مان هڪ هفتي تائين سکينہ کي ڏسڻ لاءِ سڪندو رهيس، ۽ اخبار جا پروف به ڏسي نه سگهيس. اخبار جي مئنيجر هڪ هفتي جي غير حاضريءَ لاءِ منهنجي پگهار مان ويهه رپيا ڪٽي ورتا ۽ مون مجنون ٿيڻ جو فيصلو رد ڪري ڇڏيو.

دوستن صلاح ڏني، ”تون محبت نه ڪر، وڃي وڪيٽ ڪيپنگ (wicket keeping) ڪر.“ کين هڪ فلمي ڊائلاگ سنڌيءَ ۾ وهائي ڪڍيم، ”مان محبت جي گرميءَ سان سکينہ جي پٿر دل کي ميڻ وانگر رجائي ڇڏيندس!“ مقبول چيو، ”پٽ، اگر بتيون ٻار ميڻ بتيءَ وانگر محبت ڪري نه سگهندين. محبت ڪرڻي اٿئي ته پنجاهه رپيا کيسي ۾ وجهي، سکينہ کي وڃي سوگهو ڪر.“

ورائيم، ”مان ايندڙ هڪ سئو پنجاهه سالن تائين پنجاهه رپيا ميڙي نه سگهندس. منهنجو پيءُ پوسٽ مين آهي.“

مقبول چيو، ”پوءِ وڃي لفافن جون ٽڪليون چوراءِ ۽ محبت جو خيال دل مان ڪڍي ڇڏ.“
سڄيءَ يونيورسٽيءَ ۾ سڪينه جي باري ۾ هزارين قياس آرايون هليون هيون. قياس آرائين تي مون کي قياس ايندو هو. هڪ دفعي ان ڳالهه تان پنهنجن دوستن سان وڙهي پيو هوس.
هنن چيو هو: ”مجنون ڇاپ! محبت ڪرڻي ٿئي ته ڪنهن پيءُ چوڪريءَ سان وڃي ڪر سڪينه سان نه، جيڪا نيلان جي ساڙهيءَ وانگر پنجاهه رپين ۾ وڪامندي آهي.“
سڪينه جي بچاءُ ۾ چيو هوم: ”دل جي ڪابه قيمت نه هوندي آهي، دوستو!“
دوستن ورائيو هو: ”جسم سان گڏ دل، دماغ، جگر وغيره به وڪامي ويندا آهن.“
”توهين بدمعاش آهيو ۽ هڪ شريف چوڪري کي بدنام ڪري رهيا آهيو!“ ڪاوڙ مان چيم.
”بدنام اسان نه، پنجاهه رپين ڪيو اٿس.“ نسيم ناڪوءَ چيو.

ان انڪشاف تي پانيم ته منهنجي دل ڀڄي پوندي، ۽ منهنجو هارت فيل ٿيندو. پر اهڙي ڪابه ڳالهه نه ٿي. فقط افسوس ٿيو ۽ مون دوستن کي ڊزن ڪن مختلف گاريون ڏنيون.
مقبول چيو: ”سڪينه مڻي آهي، نڪ مان ڳالهائيندي آهي سهڻي به ناهي.“
”هوءَ منهنجي دل جي راڻي آهي!“ ورائيم.

”تون ڪنگال آهين. تنهنجي دل ۾ راڻي نه، ڏاڏو رهندي.“
ان وقت منهنجن ڪنن ۾ پريس جي مشين پڙاڏا ڪرڻ لڳي. سوچيم ته هڪ نه هڪ ڏينهن مان پنهنجي پريس وٺندس ۽ ڪنگال نه رهندس. ڪنگال رهيس، ته بنگال هليو ويندس.
ورائيم: ”مان في الحال ڪنگال آهيان، مقبول، پر تون ڏسندين ته مان هڪ نه هڪ ڏينهن دولتمند ٿيندس ۽ سڪينه کي بدنام ٿيڻ نه ڏيندس.“
”تون ايندڙ هڪ هزار سالن تائين دولتمند ٿي نه سگهندين.“ مقبول منهنجي دل ڀڄڻ جي ڪوشش ڪندي چيو.

ورائيم، ”مان تڏهن به سڪينه سان محبت ڪندو رهندس.“
هڪ دفعي سڪينه يونيورسٽيءَ جي يونين آفيس ۾ اسان جي جنرل سيڪريٽريءَ سان ڳالهائي رهي هئي. کلي رهي هئي. تهڪ ڏيئي رهي هئي. مون کي روئڻ آيو. پر اک مان لڙڪ نه لڙيو. جڏهن گهڻيءَ ڪوشش کان پوءِ به روئي نه سگهيس، تڏهن يونين آفيس ۾ لنگهي ويس. مون کي ڏسڻ شرط سڪينه ڳالهائڻ بند ڪري ڇڏيو. ڪنڍي جهڙو نڪ مٿي چڪجي ويس. ۽ سندس طبيعت خراب ٿيڻ لڳيس.

سيڪريٽريءَ کي چيائين، ”منهنجي ته ادا طبيعت خراب ٿي رهي آهي.“
يونيورسٽيءَ ۾ جيڪي به خوشنصيب چوڪرا هوندا هئا، تن کي سڪينه ”ادا“ ڪري سڏيندي هئي. جنهن کي ادا چوندي هئي، تنهن کي لغت ڏيندي هئي. مان هوا کائيندو هوس!

مون سڪينه ڏانهن ڏٺو. سندس ڪنڊيءَ جهڙو نڪ مٿي چڪجي ويو هوس. طبيعت خراب ٿيڻ لڳي هيس. منهن اهڙو ٿيندو ويس. جڻ جهٽيل قميص جي لهواريءَ پٽ ۾ ڪانڌاري ڏينپو گهڙي ويو هوس.

سيڪريٽري مون ڏانهن وڌي آيو. چيائين: ”ايونس، خدا جي واسطي آفيس مان هليو وڃ.“ مون سڪينه ڏانهن نهاريو. هوءَ سامهون پٽ تي تنگيل برما شيل جو ڪئلينڊر ڏسي رهي هئي، جنهن تي مونا ليزا جي تصوير ڇپيل هئي. مان آفيس مان نڪري، پوئين دريءَ وٽ وڃي بيٺس. سيڪريٽري سڪينه کان پڇي رهيو هو: ”ڪيئن آهين، سڪينه؟“

”هينئر ئيڪ آهيان، ادا.“ هن مٿي آواز ۾ وراڻيو. سڪينه کي زڪام نه هوندو هو (هوءَ ڏيڌري نه هئي)، پر سندس آواز نڪ ۽ نڙيءَ مان ائين ايندو هو جڻ نڙيءَ ۾ بلغم جو چارو ۽ نڪ ۾ گوبي جا تهه ڄميل هوندا هئس.

اوچتو سڪينه جي نگاهه مون تي پئجي ويئي! سندس ڪنڊيءَ جهڙو نڪ مٿي چڪجي ويو، ۽ طبيعت خراب ٿيڻ لڳس.

سيڪريٽريءَ دريءَ وٽ ايندي چيو: ”ايونس، پليزا!“ مان دل تي بار کڻي، دريءَ وٽان هتي ويس. يونيورسٽيءَ ۾ سڀ مون کي ”ايونس“ سڏيندا هئا. مان اول اوهان کي ٻڌائيندس ته ايونس ڪير آهي. Godfrey Evans گادفري ايونس 1958 کان اڳ انگلستان جي ڪرڪيٽ ٽيم جو وڪيٽ ڪيپر هوندو هو. دنيا جي سڀني ٽلهن کان ڦڙت هوندو هو. بال کي ائين جهٽيندو هو. جيئن باز جهرڪيءَ کي. هو پنهنجي وقت ۾ دنيا جو بهترين وڪيٽ ڪيپر هوندو هو. مان ايونس جهڙو نه ٿلهو هوندو هوس، ۽ نه ئي ڦڙت، فقط انڌن ۾ ڪاڻو هوندو هوس.

مون کي ڪرڪيٽ راند سان تر جيتري به دلچسپي نه هوندي هئي. مون کي حالتن ڪرڪيٽ راند کيڏڻ تي مجبور ڪيو هو. سڪينه جي محبت ۾ ڪاٺ جي ڪرڪيٽ بٽ (جنهن جو اوائلي نمونو ڪپڙن ڌوئڻ جو سونتي آهي) ۽ پٿر جهڙي بال کي پنهنجو ڪيو هوم. سڪينه ڪرڪيٽ مئچن تي ايندي ۽ رانديگرن سان ڪلي ڪلي ڳالهائيندي هئي. رانديگر خوشيءَ وچان سينچري هڻندا ۽ ڇهه-ڇهه وڪيٽون وٺندا، ۽ ڏکيون مئچون کٽي ويندا هئا.

ڪرڪيٽ راند ڪرڻ کان اڳ مان سڪينه کي خوش ڪرڻ لاءِ افسانه لکندو هوس. هوءَ يونيورسٽيءَ جي ادبي مجلس ۾ پابنديءَ سان ايندي ۽ غور سان افسانا ٻڌندي هئي. کيس ناڪام محبت جا غمگين افسانا پسند هئا. هوءَ اهڙن افسانن کي دل کولي داد ڏيندي هئي. ڏسندي ئي ڏسندي، مجلس جا ميمبر ناڪام محبتن جا غمگين افسانا لڳڻ لڳا. انهن غمگين افسانن ۾ ڪجهه هن طرح هوندو هو:

چوڪرو ۽ چوڪري، پيءُ - ماءُ کان (پاٿرن ۽ مائٽن کان پڻ) لڪي چپي محبت ڪندا هئا. ماهيءَ کان اک بچائي، ٽاڪ منجهند جو ڪنهن باغيچي ۾ ملاقات لاءِ موقعو ملندي ئي، هڪٻئي کي ڊائلاگ هڻندا هئا ته مان توکان سواءِ مري ويندس! (اهڙو ڊائلاگ گهڻو ڪري چوڪرو هڻندو)

چوڪري ورائيندي: مان توکان سواءِ چري ٿي پونديس! چوڪرو چوندو: مان تنهنجي لاءِ آسمان مان تارا پتي ايندس! - (پر سندس معاشي حالت پنهنجيءَ محبوبه کي هڪ لڏون ڪارائٽ جهڙي به نه هوندي) چوڪرو يعني افساني ۾ هيرو صاحب، ڏاڍي ڌم وچان چوندو: مان سماج سان ٽڪر کائيندس، وڙهندس، وغيره وغيره - پوءِ هيرو محبوبه تي شڪ ڪندو، کيس ڇڏي ڏيندو. هوءَ روئيندي رڙندي ۽ فلمي گانا ڳائيندي، آخر ۾ خودڪشي ڪري ڇڏيندي هئي ۽ هيرو پڇتائيندو ۽ پڇاڙيءَ ۾ پنهنجيءَ محبوبه جي قبر تي اگرتي ٻاريندو هو.

ڪجهه افسانن ۾ هن طرح به ٿيندو هو ته محبوبه صاحباً پنهنجي محبوب سان بيوفائي ڪري، کيس جدائيءَ جو داغ ڏيندي هئي (عورت بيوفا آهي)، ۽ هيرو غم وچان شراب پي، فلم داغ ۾ دليپ ڪمار وانگر اداڪاري ڪندو، ۽ آخر ۾ ٻڏي مرندي هو.

ڪن افسانن ۾ چوڪرو ۽ چوڪري ليسوڙي وانگر هڪٻئي کي چهتيا پيا هوندا هئا. اهڙن افسانن ۾ والدين ۽ مائٽ مت گڙ پڙ ڪندا ۽ سندن ڪم خراب ڪندا هئا. اهڙن افسانن ۾ گهڻو ڪري پيئي ڄڻا زهر کائيندا هئا.

انهن ڏينهن ۾، سڪينه کي خوش ڪرڻ لاءِ، مون به ناڪام محبت جا زبردست غمگين افسانا لکڻ شروع ڪيا. افسانن ۾ چوڪري ۽ چوڪريءَ جو خانو خراب ڪندو هوس. کين هر هنڌ رلائي ماريڻدو هوس. باغ ۾ ملندا هئا ته مالهي مار ڏيندو هون. مالهي نه هجي ته ماڪيءَ جي مک ڏنگ هڻين. فلم ڏسڻ وڃن ته سينيما هال ۾ ويٺل ماڻهو کين محبت ڪرڻ نه ڏين، ۽ مڪرائي هيرو کي نونشن سان اڌ مئو ڪري ڇڏي، مطلب ته سڄو سماج مخالفت ڪري سندن جيئڻ حرام ڪري ڇڏيندو هو. آخر ۾ چوڪرو ۽ چوڪري ڪنهن هٽل ۾ ويندا هئا ۽ مختلف طعام گهرائي کائڻ شروع ڪندا هئا، ۽ پنهنجو پيٽ ڦاڙي خودڪشيءَ جي ڪوشش ڪندا هئا (آپگهات جو اهو طريقو سڀ کان وڌيڪ فرحت بخش هوندو آهي).

مان پنهنجا غمگين افسانا جڏهن ادبي مجلس ۾ پڙهندو هئس تڏهن مجلس جا ميمبر مون تي کلندا هئا ۽ نٽوليون ڪندا هئا سڪينه جو ڪنڍيءَ جهڙو نڪ مٿي ڇڪجي ويندو هو ۽ سندس طبيعت خراب ٿيڻ لڳندي هئي. تڏهن پنهنجا افسانا (جن کي شاهڪار ۽ ادبي شهپارا سمجهڻ جي خوشفهميءَ ۾ مبتلا هوس) مون هند سنڌ جي سڀني رسالن کي موڪلڻ جو فيصلو ڪيو. سوچيم، منهنجا افسانا رسالن ۾ شايع ٿيندا. ادب ۾ انقلاب آڻيندا ۽ ادبي تريفڪ لاءِ موڙ ثابت ٿيندا: ڇپيل افسانا مجلس جي ميمبرن کي ڏيکاريندس، ۽ کين ساڙيندس!

مون مختلف رسالن کي افسانا موڪلڻ شروع ڪيا. هند توڙي سنڌ ۾ ڪٿي به منهنجو افسانو شايع نه ٿيو، مون همت نه ڇڏي، ۽ روز هڪ غمگين افسانو ڪنهن نه ڪنهن رسالي کي موڪليندو هوس.

هڪڙي ڏينهن، سنڌ جي هڪ مشهور رسالي طرفان خط آيو جنهن ۾ لکيل هو ته خدا جي واسطي اسان جي حال تي رحم ڪريو ۽ افسانا موڪلڻ بند ڪريو. اسين سڀ، ايڊيٽر کان پتتوالي تائين، اوهان جا غمگين افسانا پڙهي بيمار ٿي پيا آهيون!

پر مان نه مڙيس. روز ڪنهن نه ڪنهن رسالي کي هڪ افسانو موڪلي ڇڏيندو هوس. نيٺ هڪڙي ڏينهن هڪ وڪيل جو نوٽيس آيو جنهن ۾ لکيو هئائين ته افسانا لکڻ بند ڪر. نه ته توتي قانوني ڪاروائي ڪئي ويندي!

مان محبت ۾ جدائي سهڻ لاءِ تيار آهيان، پر قانوني ڪاروائي نه. مون افسانن لکڻ جو خيال دل مان ڪڍي ڇڏيو. ان ڏينهن کان پڪ ٿي ويئي اٿم ته افسانو دنيا جي سڀ کان فضول شيءِ آهي. افسانن لکڻ جو خيال ترڪ ڪري سگهيس، پر سڪينه جو خيال دل مان ڪڍي نه سگهيس. پوءِ مون ڪرڪيٽ راند سان سڪينه جو پيار جيتڻ جي تحريڪ شروع ڪئي.

ڪرڪيٽ ٽيم ۾ مون وڪيٽ ڪيپر ٿيڻ جو فيصلو ڪيو. وڪيٽ ڪيپر اسٽمن جي پٺيان بيهندا آهن، ۽ پولڙن جهڙيون حرڪتون ڪندا آهن. کين ڪرتب ڏيکارڻ جا هزارين موقعا ملندا آهن. جيڪو وڪيٽ ڪيپر ڏاڍي مستي ڪندو. سونالو ڪڍندو آهي.

گذريل يونيورسٽي ٽورنامينٽ ۾ مون پشاور يونيورسٽيءَ خلاف ڏاڍا ڪرتب ڏيکاريا. مستيون ڪندي، پاڪستان يونيورسٽين جون نئون وڪيٽ ڪيپنگ رڪارڊ قائم ڪري ڇڏيم. سڄي ميدان ۾ تاڙين جو ڦهڪو پئجي ويو. تماشاڻي اٿي بيٺا ۽ رنگين ٿايون، رومال ۽ مفلر لوڏڻ لڳا. چوڪرين پنهنجين ساڙهين ۽ رون جا پلٽ ڦڙڪايا.

ان وقت پانيم ته سپاڻي ڪجهه نه ڪجهه ضرور ٿيندو. ڪجهه غير معمولي ٿيندو. سڪينه مون کي ڪلاس ٻاهران يا ڪاريڊار ۾ روڪيندي، چوندي، ”مبارڪ اٿئي، ايونس!“ مان ڪنڌ جهڪائي ڇڏيندس. هوءَ چوندي، ”مون توکي غلط سمجهيو هو. ايونس، مون کي معاف ڪر.“ مان چوندس، ”نه، ائين نه چئ. سڪينه، مان محبت جي معاملي ۾ دقيانوسي آهيان. قدامت پسند آهيان.“ هوءَ ڪلندي، هلڪو تهڪ ڏيندي. پوءِ مان ڏينهن - رات محنت ڪري، ٽيٽران جون ٻه پتلون ۽ ٻه قميصون وٺندس، هڪ جوڙو بوتن جو ۽ هڪ شوخ رنگ جي تاءِ وٺندس ... سپاڻي ضرور ڪجهه نه ڪجهه غير معمولي ٿيندو. مان سوچيندو رهيس.

پر ٻئي ڏينهن ڪجهه به نه ٿيو! اهوئي ٿيو جيڪي روز ٿيندو هو. ڪاريڊار مان سڪينه کي ايندي ڏٺم. دل لاتون ۽ وانگر ڦرڻ لڳي. هوءَ جڏهن مون وٽان لنگهي، تڏهن سندس ڪنڍيءَ جهڙو ٺڪ مٿي ڇڪجي ويو، ۽ سندس شڪل وائي باديءَ جي مريضن جهڙي ٿي ويئي. هوءَ منهن ڦيري هلي ويئي. ان ڳالهه جو مون کي افسوس ٿيو. مان ڪنڌ جهڪائي، يونيورسٽيءَ جي ورانڊن، لائبريري، جيمخاني ۽ ڪينٽين ۾ رلندو رهيس. اندر ۾ آند مانڊ هئي. مان سنڌوءَ وانگر وهندو رهيس، وقت وانگر ويندو رهيس. تڏهن پنهنجين اوڻائين جي ڌرتيءَ جو سينو ڇاڪ ڪري، پنهنجن اوڳڻن ۾ جهاتي پاتم. شڪل شيشا پيچندڙ هرڪ جي قميص، زين جي اڇي پتلون، ۽ باٽا جو چمپل، منهنجي ميراث هئا. يونيورسٽيءَ جي امداد ۽ وظيفن جو محتاج هوس.

سوچيم، جنهن گنهگار چوڪريءَ تي دوزخ حرام ڪيو ويندو. سا مون سان محبت ڪندي ۽ پنهنجي ڪئي جي سزا پوڳيندي.

مان سوچيندو رهيس، ۽ پل پل وانگر ختم ٿيندو رهيس. ڇوڪرا منهنجي ڪمال تي ڳالهائيندا رهيا، ۽ مان سڪينه جي جمال تي پور پڇائيندو رهيس.

اخبارن ۾ فوتا آيا. مبارڪن جا خط آيا. تارون آيون. پر دل ۾ خوشي موٽي نه آئي. ان ڳالهه جو ذڪر جڏهن مقبول سان ڪيم تڏهن هن مون تي ۽ دنيا جي سڀني ننڍن وڏن عاشقن تي لعنت ملامت ڪئي. پوءِ چيائين، ”انڌا، اڄ تو امتياز احمد جو رڪارڊ ڀڳو آهي. موقعي جو فائدو ڪڍ. سڌو سنئون وڃي سڪينه کي آڻو ڪر.“

مقبول جي ڳالهه دل سان لڳي. پوءِ جڏهن لائبريري وٽ سڪينه منهنجي سامهون آئي، تڏهن کيس هڪندي هڪندي روڪيم. چيم، ”اڄ به مون سان نه ڳالهائيندين؟“ اڄ مان هيرو آهيان، سڪينه!

چيائين، ”تون گنجي ٽڪر جو پٿر آهين! انسان ناهين، بنمانس آهين!“
”پر منهنجو پيار بنمانس ناهي!“

”تو کي ڏسڻ کانپوءِ منهنجي طبيعت خراب ٿيڻ لڳندي آهي.“ هن ڪم مٿي چڪندي چيو.
”تو کي مون سان محبت ڪرڻ جو حق ناهي.“

ورائيم، ”مان فلمي ستارن جي من - پسند صابن لڪس سان منهن ڏوٽندس ۽ روز تبت سنو لڳائيندس. پوءِ تنهنجي طبيعت خراب نه ٿيندي.“

”آءِ ايم ساري،“ سڪينه ورائيو، ”مان توسان ڪنهن به قيمت تي پيار ڪرڻ لاءِ تيار نه آهيان.“
هوءَ هلي ويئي. مان ورندي جي هڪ ٺلهه کي ٽيڪ ڏيئي بيهي رهيس. ڪجهه دير کان پوءِ مقبول آيو. چيائين، ”ايونس، ان پوز ۾ بلڪل گوريلا ٿو لڳين!“

مان خاموش رهيس. هو منهنجي جواب جو انتظار ڪندو رهيو. پوءِ چيائين: ”تو منجهه مجنونءَ جو بد روح گهڙي ويو آهي! تون آسيب زده آهين!“

مان ماڻ رهيس. هو ڪيائڙي ڪنهندو هليو ويو. ستين پيرڊ ختم ٿيڻ کان پوءِ، سڪينه پنهنجي ڪلاس مان ساهيڙين سميت نڪتي. خوشبوءِ اڏائيندي لنگهي ويئي. منهنجا چپر ڳورا ٿيڻ لڳا.
هوءَ ورندي واري ڪري، ساهيڙين کي ڪيڪاريندي ڳاڙهيءَ ووڪس ويڳن ڪار ۾ وڃي ويئي. ووڪس ويڳن ڪار جو مالڪ، ايم. اي. پريوٽس جو شاگرد سبحان علي هوندو هو، جنهن جو پيءُ مامد علي جوڙيا بازار جو وڏو واپاري هو.

ووڪس ويڳن جڏهن دڙا اڏائيندي هلي ويئي، تڏهن مقبول موٽي آيو. چيائين: ”ايونس، هڪ سائيڪل خريد ڪر ان کي ڳاڙهورنگ هڻاءِ.“

”مان سڄيءَ عمر ۾ سائيڪل جو هڪ اشڪرو به خريد ڪري نه سگهندس. منهنجو پيءُ پوسٽ مين آهي.“

”تپال کاتي جي ڳاڙهي سائيڪل چوراءِ.“

”مان محبت ۾ سڀڪجهه ڪرڻ لاءِ تيار آهيان، پر چوري نه ڪندس.“

”پوءِ پٽ وڃي چنگ وڃاءِ!“ مقبول رڙ ڪندي چيو، ۽ پوءِ ڌرتي ڪٽيندو هليو ويو.

مقبول منهنجو پڪو سنگتي هوندو هو (اڃا به آهي)، ڪرڪيٽ ٽيم ۾ آف اسپن بالر (off-spin bowler) هوندو هو. بال کي ويٺيءَ ۽ آڱرين جي زور تي هوا ۾ ڦيرائي رانديگر کي پڻوڻيون ڪارائيندو هو. هو منهنجي حال تي رحم ڪائيندو ۽ مون کي محبت کان باز رکڻ لاءِ اپاءَ ڳوليندو هو. پر مان سڪينه جي محبت ۾ دل جي دنيا لٽائي ويٺو هوس.

سڪينه جي بي رخي منهنجي لاءِ بي وفائيءَ کان گهٽ نه هئي. مون کي پڪ ٿي ويئي ته ان صدمي کان ٽن ڏينهن ۾ مري ويندس. ٽن ڏينهن کان پوءِ جڏهن نه مئس ۽ اڳ وانگر جيئرو رهيس، تڏهن مون کي پنهنجيءَ محبت تي شرم آيو.

مقبول کي جڏهن پنهنجي جيئري رهڻ جي خبر پڌايم، تڏهن هن ٽوڪ هڻندي چيو. ”تون سڪينه سان قديم محبت جاري رک. ٽن هفتن يا ٽن مهينن ۾ مري ويندين. جيئرو رهين ته پوءِ انشا الله تعاليٰ ٽن سالن ۾ مري ويندين.“

”مان سڪينه جي محبت ۾ هڪ نه هڪ ڏينهن ضرور مري ويندس.“

”اهو ٺيڪ ناهي.“ مقبول چيو. ”سڄيءَ محبت ۾ مرڻ جو عرصو مقرر هئڻ گهرجي، جنهن کان پوءِ جيئڻ حرام سمجهجي.“

اهو سڄو ڏينهن مان محبت ۾ مرڻ لاءِ عرصي مقرر ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو رهيس. شام تائين جڏهن ان ڪم ۾ ناڪام رهيس، تڏهن امان کان گهر جي خرچ مان نو آنا وٺي، ريڪس سينيما ۾ فلم ڏسڻ ويس.

ريڪس سينيما جي جانو مڪرائيءَ سان منهنجي ياري آهي. مان کيس انگريزي فلمن جي آکاڻي، ڊائلاگ ۽ مطلب سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪري ٻڌائيندو آهيان. ان جي عيوض جانو مون کي ڪڏهن ڪڏهن مفت ۾ فلم ڏسڻ ڏيندو آهي، يا قطار ۾ بيهڻ بنا ”رايل ڪلاس“ جي ٽڪيٽ آڻي ڏيندو آهي.

جانوءَ مون کي قطار ۾ بيهڻ کان اڳ ٽڪيٽ آڻي ڏني. ٽڪيٽ کيسي ۾ وجهي، سينيما جي ورائنڊي ۾ فلم جا پوسٽر ۽ فوٽا ڏسڻ لڳس. ايندڙ فلمن جا اشتهاري فريم تصويرن سميت قطار ۾ رکيل هئا. مان هڪ هڪ فريم ڏسندو ويس. فريم جي بلڪل وچ ۾ هڪ وڏي بنمانس جي تصوير رکيل هئي، جنهن تي فلم جون نالو لکيل نه هو. حيرت ۾ وجهندڙ ڳالهه اها هئي جو بنمانس کي اچي هرڪ جي قميص، زين جي پتلون ۽ پيرن ۾ باتا جو چمپل هوا قميص جون ٻانهون ڏورن تائين ڪنجيل هيس، ۽ ڪارن وارن سان ڍڪيل گول ۽ مضبوط ٻانهون چيلهه تي رکيون هيس. سندس مٿي جا وار پريشان، ۽ اکيون وڏيون، ميرانجهڙيون ۽ گهاٽين پنٻڻين سان ڍڪيل هيون. اوچتو بنمانس ٻانهن مٿي ڪري، پنهنجي نرڙتان وار پري ڪيا. مون کان چرڪ نڪري ويو. پاسي ۾ بيٺل سنهڙا سڪل تيڊي چورا کڻڻ لڳا. ٻيهر غور سان بنمانس ڏانهن ڏٺم... سامهون هڪ فريم ۾ آئينو ڪٽل هو ۽ آئيني ۾ منهنجو پنهنجو عڪس هو!

ان ڏينهن مون کي پڪ ٿي ويئي ته دنيا جي ڪابه چوڪري مون سان محبت ڪري نه سگهندي.

مان شايد اداس رهڻ لڳو هوس. ان جو اثر منهنجيءَ راند تي به پيو هڪ مئچ ۾ مون اڌ ٻڙن ڪڇون ڪيرائي ڇڏيون، ۽ جڏهن بئٽنگ جو وارو آيو تڏهن ”انڊو“ ڪنيم. اها مئچ اسان بچڙي نموني هارائي. پوءِ مئچن هارائڻ جو هڪ سلسلو شروع ٿي ويو. هر هارائيل مئچ جي ذميواري مون تي هوندي هئي. مان سچ پچ درياهي گهوڙي وانگر مائيٽو ۽ سست ٿيندو ويس.

هڪڙي ڏينهن يونيورسٽي ڪئنٽين ۾ مقبول، ڪاپڙيو بالر نسيم ناڪو ۽ بئٽسمين ميزان ڪوفتو مون کي ورائي ويا.

نسيم ناڪو ۽ چيو ”تو کي ڇا ٿي ويو آهي، ايونس؟“

ميزان ڪوفتي چيو ”تنهنجي ڪري اسان ڏهه لاڳيتيون مئچون هاريون آهن.“

ورائيم: ”مون کي ٽيم مان ڪڍي ڇڏيو ۽ عشرت کان وڪيٽ ڪپنگ ڪرايو.“

”چريو ته نه ٿيو آهين، پوڪا!“ نسيم چيو ”تون پاڪستان جو چئمپئن وڪيٽ ڪپر آهين.“

پنهنجو نالو خراب ڪرڻ ٿو چاهين!

”منهنجو ڪوبه نالو ڪونهي.“

”تنهنجو دماغ خراب ٿي ويو آهي!“

”مان زندگي کان بيزار ٿي ويو آهيان.“ مون سخت غمگين لهجي ۾ ورائيو.

تڏهن اوچتو مقبول مون کي ڪنڌ کان وٺي ڏونڌاڙيو ۽ منهن ۾ گهوڙي پونڊو ڏنو چيائين،

”دٿوس، محبت ڪرڻي ٿئي ته ماڻهن وانگر ڪر، مجنونءَ جي ڪاپي نه ڪر!“

”زهر کائي مري وڃان؟“ ڪنڌ ڪڍائيندي پڇيم.

”پنجاهه رپيا ڪيسي ۾ وجهي، سڪينه کي وڃي ٻانهن ۾ هٿ وجهه.“ مقبول ڏند ڪرتيندي چيو.

”اسين وڌيڪ مئچون هارائڻ لاءِ تيار نه آهيون!“

ورائيم، ”مون زندگيءَ ۾ پنج رپيا به نه ميڙيا آهن پنجاهه رپيا ڪٿان آڻيندس؟“

”ڪٿان به آڻ. چوري ڪر، ڏاڙهو هڻ!“ مقبول چيو ”پنجاهه رپيا پيدا ڪر. تڏهن تنهنجي ڪوپريءَ

مان محبت جو پوت نڪرندو.“

”مان بنمانس آهيان،“ چيم، ”سڪينه مون سان ڳالهائڻ به پسند نه ڪندي“

”دنيا جي هر عورت جيڪا پيسي سان پيار ڪندي آهي، سا بنمانس سان به محبت ڪري

سگهندي آهي.“

گهٻرائيندي ورائيم، ”توهين آڱورا ڳالهائي رهيا آهيو.“

”ايونس، تون دٿوس آهين.“

”مان نحوس آهيان. محبت کان توبه ڪئي اٿم“

”تون ڪوڙ ٿو ڳالهائين.“ ڪوفتي چيو ”ڪجهه ڏينهن کانپوءِ اسان کي تنهنجي ڪفن دفن جو

بندوبست ڪرڻو پوندو.“

مقبول همدرديءَ ۽ حب سان سمجهائيندي چيو ”پنجاهه رپين ۾ تون بلڪل چاڪ چڱو پلو ٿي

ويندين.“

”پر مان پنجاهه رپيا ڪٿان آڻيان. بابا!“

”ڪتاب وڪڻي ڇڏ.“

”ڪتاب منهنجا ناهن، اڏارا ورتا اٿم.“

”ڪپڙا وڪڻي ڇڏ.“

”مان جيڪڏهن پنهنجي سڄي خاندان جا ڪپڙا وڪڻي ڇڏيان، تڏهن به پنجاهه رپين جا نه ٿيندا.“

ناڪوءَ صلاح ڏني، ”توڪي پوئربواٽز فنڊ مان امداد وٺي ڏينداسين.“

ورائيم، ”مون کي رانديگر ۽ غريب هئڻ ڪري يونيورسٽيءَ مان امداد ملندي آهي، محبت لاءِ چندو نه ملندو.“

مقبول ڪم جي صلاح ڏني: ”راندين ۾ ڪٽيل ڪپ وڪڻي ڇڏ.“

ان صلاح جي سڀني تائيد ڪئي، ٻه وڏا ڪپ، جن ۾ هڪ ڪپ وڪيٽ ڪيپنگ جي نئين رڪارڊ قائم ڪرڻ تي مليو هو ۽ ٻي ننڍا ڪپ، سٺ رپين ۾ وڪڻي ڇڏيم. ڏهين - ڏهين رپين جا پنج نوٽ سڪينه جي قدمن تي رکندس، ۽ کيس هٿ نه لاهيندس. پنهنجي اخلاق جو جهنڊو بلند رکندس. محبت کي بدنام ٿيڻ نه ڏيندس. کيس چونڊس، پنجاهه رپين جي عيوض تون مون سان ٻه ڪلاڪ ڳالهيون ڪندي ره. هوءَ چوندي، ”مان بدنام آهيان، ايونس!“ مان ورائيندس، ”مون کي ڪنهن جي پرواهه ناهي. مان تڪم جو لوهه آهيان. دنيا جي ٻي رحم سڀني ۾ اڌ تائين لهي ويندس. مان توسان شادي ڪندس. توکي خوش رکڻ لاءِ ڏينهن - رات محنت ڪندس. يونيورسٽيءَ جا جيڪي ڇوڪرا توکي اجايو بدنام ڪندا آهن، تن سان وڙهندس. سڀ کان اول مقبول ڪي ماريندس، جنهن کي خبر آهي ته تون پنجاهه رپين ۾ نيلاڻ جي ساڙهيءَ يا ٽي سيٽ وانگر وڪامي ويندي آهين... تڏهن مقبول مون کي ٻانهن ۾ هٿ وجهي. ڏونڌاڙيو گهٻرائجي هن ڏانهن ٺهاري، هو يونيورسٽي آفيس جي سامهون شاگردن جي هڪ ڊگهي قطار وٽ بيٺو هو.

فخر ۽ ندامت سان کيس ٻڌايم، ”منهنجي کيسي ۾ سٺ رپيا آهن!“

مقبول چيو: ”پاسي واريءَ دريءَ مان فارم وٺي اچ!“

حيرت مان پڇيم، ”سڪينه جي بڪنگ، فارم تي ٿيندي آهي ڇا؟“

”ڏٺوس!“ مقبول چيو ”اڄ ايم. اي. فائينل جي لاءِ فارم ڀرڻ جي آخري تاريخ آهي.“

”آخري تاريخ آهي!“

”ها، آخري تاريخ آهي، مسٽر عاشق!“ مقبول ڳالهائيندو رهيو: ”تنهنجي گهر جي فرسٽ اليون

يعني يارهن ڀاتين لاءِ ٻوڙماني ڪمائڻ جي سند حاصل ڪرڻ لاءِ پوئين تاريخ آهي!“

”ڪالهه ته توهان ڳالهه نه ٻڌائي هئي.“

”تون گذريل چوڏهن سئو سالن کان هوش ۾ ناهين، مسٽر قيس رحمته الله عليا!“ مقبول چيو.

”گذريل چوڏهن صدين ۾ تون هر دفعي عشق ڪندو رهيو آهين. ۽ تنهنجي گهر جا ڀاتي سڪل

مانيءَ کي لوٽ - مرچ لڳائي کائيندا رهيا آهن.“

”آء ائم ساري...“ مون وراڻيو.

”ساري مان ڪم نه هلندو. فارم وٺي اچ.“

”پر مون وٽ امتحان جي فيءَ لاءِ پنجنجاهه رپيا ته نه آهن.“

”اڳهاڻو جو چيئڻ پئي ته تو وٽ سٺ رپيا آهن؟“

”اهي ته محبت لاءِ آهن!“

”پٽ، سال ٿو وڃيئي!“ مقبول چيو. ”في الحال محبت جو خيال ملتوي ڪري ڇڏ ۽ جلدي فارم

وٺي اچ!“

پاسي واريءَ دريءَ مان فارم ورتم. پٽ تي رکي پريم. پوءِ وڃي مقبول جي ڀر ۾ بئنس (يونيورسٽيءَ جا رانديگر قطار ۾ نه بيهندا آهن). چوڪرن جي قطار کان ڪجهه ڀرپور چوڪرين جي قطار هئي. قطار ۾ دريءَ وٽ سڪين بڻي هئي. ڪنڌ جهڪيل هوس. هوءَ ڏسڻ ۾ بيحد سهڻي پيئي آئي. چاهيم، دل جا در کولي کيس پنهنجي ساه ۾ سمائي ڇڏيان. هوءَ جيئن آهي، جهڙي آهي، کيس پنهنجي روح جو دائمي حصو ڪري ڇڏيان. مان سوچيندو رهيس، ۽ کيس لاڳيتو گهوريندو رهيس. ڪجهه دير کان پوءِ هن جهڪيل نگاهون مٿي کنيون. اسان جون نظرون هڪ ٻل لاءِ ملي، ڌار ٿي ويون.

— سڪين جو ڪنڊيءَ جهڙو نڪ مٿي چڪجي ويو. ♦

1966

دولت، ناموس ۽ هڪ ڪنوارو

مان ڪنوارو آهيان.

پر جڏهن کان پنجهوئين سالگرهه ملهائي اٿم، تڏهن کان منهنجو ڪنوارپڻو سڀني کي ڪڪڙ لڳو آهي. بابا صبح جو سڏ ڪندي چيو:

”مون کي سيٺ نورو پائيءَ جي چوڪري پسند آهي.“ ان کان اڳ جو مان ڪجهه جواب ڏيان، امان پريان ئي رڙ ڪئي:

”شرم نٿو اچيو هن عمر ۾ اهڙيون ڳالهيون ٿا ڪيو؟“

”تون وڃ ۾ بڪ بڪ نه ڪر. پنهنجو ڪم ڪر.“

”مان بڪ بڪ ٿي ڪيان؟“

”تو کي ٽي هزار ٽي سئو دفعا چيو اٿم ته بزنس جي معاملي ۾ نه ڳالهائيندي ڪر.“

امان جواب نه ڏنو ۽ نرم ڪشن جي صوفا سيٽ تي ڌڙام ڪري ويهي رهي. منهنجي ماءُ هن شهر جي مشهور هستي آهي. ڪيترن ئي جماعتن جي سرگرم رڪن آهي ۽ عورتن جي ترقي پسند جماعت L.P.A جي جنرل سيڪريٽري آهي. الا ڪيئن بابا جي چڙپ سهي ويئي. ڪوچ تي پاسا پي بدلايائين. سندس رخ مان ظاهر هو ته هو ڪنهن فيصلي تي پهچي. بڪ هڙتال جو اعلان ڪندي

بابا چيو: ”چوڪري مون کي پسند آهي. اهڙو سڱ سالن ۾ هڪ دفعو ملندو آهي. تنهنجي ڪهڙي راءِ آهي؟“

”توهان بزرگ آهيو.“

”شاباس. فرمانبردار اولاد هجي ته اهڙي“

”مان توهان جو ۽ توهان جي فيصلي جو احترام ڪندو آهيان“

”شاباس. سيٺ نورو پائيءَ جي ڌيءَ توبه ته ڏني هوندي؟“

”ها. اڪثر ڪلبن ۽ هوٽلن ۾ کيس ڏٺو اٿم.“

”ڪيئن آهي؟“

”توهان کي پسند آهي، ته سمجهو مون کي به پسند آهي.“

”شاباس. نورو پائي شاديءَ ۾ ڌيءَ کي هڪ لک رپيا روڪ، هڪ بنگلو ۽ هڪ ڪار ڏيندو.“

”ائين چيونه، امان اٿي ڪڙي ٿي، دولت تي پنيپليا آهيو.“

”shut up“ بابا رڙ ڪئي. ”فقط دولت جي ڳالهه ڪونهي. چوڪري به مون کي پسند آهي.“

”شرم ڪونهي، ٻيو سڀ ڪجهه آهي. اچن وارن ۾ عقل وڃايو اٿو.“

”ڇا، هن گهر ۾ مون کي ڪنهن به فيصلي ڪرڻ جو حق ڪونهي؟“

”آهي. پر حق جائز هئڻ گهرجي.“

”تون ڪير ٿيندي آهين حق ۽ ناحق جي ساهمي سنڀاليندڙا“

”مان ڪا پراڻي زماني جي دقيانوسي عورت نه آهيان. مان اهو مسئلو ايل. پي. اي. جي هنگامي

اجلاس ۾ پيش ڪنديس.“

مون وڃ ۾ پئي صلح ڪرائڻ خاطر چيو: ”امان، هيءَ ويهين صدي آهي، ترقي پسند آزاد زمانو

آهي. بابا کي اسلامي شادي ڪرڻ جي اجازت ڏني آهي.“

”what!“، بابا آرام ڪريءَ تان راکيت وانگر اٿي کڙو ٿيو. ڪشميري ٽيبل تي پير رکندي

چيائين:

”بي شادي! بدتميز نالائق!“

”پر بابا توهان...“

”shut up بابا جا ٻچا“

”پر...“

”No. توهان واهيات ڳالهه زبان تي آڻڻ جي جرئت ڪيئن ڪئي؟“

”هن جو ڪهڙو ڏوهه. توهان ئي ته نورو موٽي جي ڏيءَ جا ڪلما ٿا پريو.“

”Old woman, توکي ٿي هزار ٿي سئو ٿي دفعا چيو اٿم ته پنهنجو ڪندو وات بند رکندي ڪر.“

”ڪنڊا هوندءُ توهان. مون کي ته پٽيه ڏند آهن.“

”سڀ نقلي آهن. چوچن جا چيني ڊينٽسٽ جا ٺهيل آهن.“

”بابا، توهان ئي چيو پئي، ته سيٺ نوروءَ جي ڏيءَ توهان کي پسند آهي.“

”آهي. Bloody fool, پسند آهي.“

”ته پوءِ؟“

”پسند ڪئي اٿم، پنهنجي لاءِ نه، پر تنهنجي لاءِ.“

”ڇا!“

”اسان کي پاڻ جهڙن سان ڪلهو هڻڻو آهي.“

امان جي ڪاوڙ ڪافور ٿي ويئي. سندس منهن تي خوشي موٽي آئي.

مون همت ڪندي چيو: ”اها چوڪري مون کي پسند ناهي.“

”چو پسند ناهي؟ لک رپيا روڪ، هڪ ڪار، هڪ بنگلو، پسند نه اٿئي؟“

”سڀ ڪجهه پسند اٿم. پر چوڪري پسند ناهي.“

”ساڳي دقيانوسي پسند. اڙي بيوقوف، عقل کان ڪم وٺ. اسان سنڌين کي ترقي ڪرڻي آهي.“

”نه نه. چوڪري ڪاري آهي. ٿلهي آهي. منهن تي ماتا جا داغ اٿس. هڪ دفعو پنهنجي ڊرائيور

سان ڀڄي به ويئي هئي.“

”غلطي انسان جي فطرت آهي.“ امان ڪاوڙندي چيو:

”توهان مرد سنگدل آهيو. عورت جي هڪ غلطي هزار سالن تائين سوچيندا رهندا آهيو.“

”هي سڀني عورتن جو مسئلو ناهي.“ مون ورائيو.

”آهي. مار پوي مٽي شيڪسپير کي، سوين سال اڳ هڪ دفعو چيو هئائين Frailty thy name is woman توهان اڄ تائين انهن اکرن جو تعويذ ٻڌي ٿا گهمو.“

”تو کي ٿي هزار ٿي سئو...“

”مان اهو مسئلو ايل. پي. اي. جي هنگامي اجلاس ۾ پيش ڪنديس.“

”ڪجهه به هجي، پر مان سيتاقل سان شادي هرگز نه ڪندس.“ مون جواب ڏنو.

بابا اڪيون ڦوٽاري مون ڏانهن ڏٺو.

”اماڻ چيو.“ مان احمد جي ڦا آهيان. چوڪري پسند ڪرڻ منهنجو ڪم آهي.“

”تون ڪير ٿيندي آهين پسند ڪرڻ واري؟ چوڪري مان پسند ڪندس.“

”چوڪري پسند ڪرڻ عورتن جو ڪم آهي، توهان عورتن جي معاملي ۾ نه پئو.“

”اڄ جي شادي بزنس آهي. بزنس ۾ عورتن کي دخل ڏيڻ نه گهرجي.“

”توهان عورتن جي توهين ڪري رهيا آهيو.“

”ڪراڙي بي عقل...“

”خبردار جو مون کي ڪراڙي سڏيو اٿو.“

”بيوقوف ناهين ته پيو چاهين؟ وساري ڇڏيو اٿئي ته انيتا کي شاديءَ ۾ اسي هزار ڪيش، هڪ ڪار ڏني هئي سين؟“

انيتا منهنجي پيٽ آهي. بيحد ذهين ۽ حاضر جواب آهي. آمريڪا وڃڻ کان اڳ انڪساريءَ کان ڪم وٺندي هئي. هڪ دفعو بابا کيس سمجهائيندي چيو هو:

”اسان سنڌي آهيون. ترقيءَ طرف قدم ڪنيو اٿئون. اسان کي پاڻ جهڙن سان ڪلهوڙو آهي.“

”سڀ انسان هڪ جهڙا آهن. دولت انسانن جي وچ ۾ ڊيواري تي نه سگهندي.“ هن جواب ڏنو هو.

ان اعتراض جو جواب اماڻ ڏنو هئس: ”سڀ انسان گهوڙا هجن ها، ته گڏهن جو ڪم ڪير ڪري ها؟“

”ڪجهه به هجي، مان بهادر خان جهڙي شرابيءَ جي زال ٿيڻ تي موت کي ترجيح ڏيان ٿي.“ انيتا هڪ ڏينهن انقلابي فيصلو ڪيو هو: ”مان رشيد سان شادي ڪنديس. هو غريب آهي، مسڪين آهي. ڏينهن جي نوڪري اٿس، رات جو ڪاليج ۾ پڙهندو آهي.“

اسان سڀني تي بم ڪري پيو. بابا، جنهن جتن ڪري دولت جمع ڪئي آهي. تنهنجي منهن جو پنولهي ويو. اماڻ کي ناموس جو فڪر رهندو آهي. سا فڪر مند ٿي ويئي هئي.

پر انيتا، جڏهن نوجوانن جي متاستا واري پروگرام ۾ هڪ سال لاءِ آمريڪا مان ٿي آئي، تڏهن سندس خيال به متجبي ويا. اچڻ شرط رشيد کي ٽيليفون ڪڙڪائي هئائين:

”رشيد، تون منهنجي لاءِ Unfit آهين.“

هن ڪجهه ورائيو هو جنهن تي انيتا جواب ڏنو هئس:

”منهنجو اعتقاد راکيٽن جي رفتار ۾ آهي. تون سڙهه بنا پيڙي آهين.“

ڪجهه عرصي کان پوءِ بابا اسي هزار رپيا ڪيش ۽ موٽر ڏيئي انيتا جي شادي ساڳي زميندار سان ڪرائي هئي. انيتا بيحد مسرور هئي. هن پنهنجي ساهيڙين کي شاديءَ رات هڪ فلمي راڳ به ٻڌايو هو. پر جڏهن کان انيتا جي شادي ٿي آهي، بابا ڏاج جي ڏنل دولت هٿ ڪرڻ لاءِ مون کي اهڙين نظرن سان ڏسندو آهي، جڏهن ته مان سندس پٽ نه، بلڪ بونس واٽوچر آهيان.

چيائين: ”جيڪي ڪجهه انيتا کي ڏنائين، تنهن کان وڌيڪ وٺندس.“

مون احتجاج ڪيو: ”توهان مون کي وڪڻي رهيا آهيو.“

”بيوقوف. اڄ جي انسان جو خدا کان وڌيڪ دولت ۾ اعتقاد آهي.“

امان چيو: ”پٽ تنهنجي شادي مان ڪرائينديس.“

”تو کي ٽي هزار ٽي سئو ٽي دفعا چيو اٿم ته تون واپاري معاملن ۾ دخل نه ڏيندي ڪر.“

”مون کي پنهنجي پٽ جي زال ڳولڻ جو به حق ڪونهي؟“

”ڪونهي،“ بابا گجگوڙ ڪئي.

”مان اها ڳالهه ايل. پي. اي جي هنگامي اجلاس ۾ پيش ڪنديس.“

”مون رڙ ڪئي خدا را منهنجي به ته ٻڌو.“

”مان تنهنجو پيءُ آهيان. چوڪري مان پسند ڪندس.“

”مان تنهنجي ماءُ آهيان. چوڪري مان پسند ڪندس.“

”تو کي ٽي هزار ٽي سئو...“

”توهان ماڻ ڪيو“ امان چيو: ”پٽ تنهنجي شادي مان ڪرائينديس. چوڪري ايم. اي آهي.“

يورپ جو سفر ڪيو اٿائين. عورتن جي ازدواجي ۽ سماجي مسئلن تي بهترين تقريرون ڪري سگهندي آهي.

”تقريرون!“ مون ذري گهٽ روئيندي چيو.

”نه پٽ، توکي ليڊر نه، زال يعني گهر واري گهرجي.“ بابا همدردي ڪئي.

”مون کي ڪجهه به نه گهرجي.“

”سيٺ نوروءَ جي ڌيءَ...“

”نه نه.“

”هوءَ ايم. اي آهي ۽...“

”مان شادي نه ڪندس.“

”ڇا؟“ امان ۽ بابا گڏجي رڙ ڪئي.

”مان ڪنوارو رهندس.“

”تون پاڳل آهين، Crack آهين.“

ڪرسيءَ تان ٿي ڊوڙ پاتم ۽ تير وانگر ڪمري مان ٻاهر نڪري ويس. ♦

اندرا

اندرا اڄ پورن اٺن سالن کان پوءِ پنهنجي ڳوٺ جي اسٽيشن تي بيٺو آهيان. اندرا! ڇا هيءَ ساڳي اسٽيشن آهي جنهن تي تو مون کي جنگ تان موٽڻ بعد گلن جا هار وڌا هئا؟ نه، نه. يقينن هيءَ ساڳي اسٽيشن نه آهي. ان وقت سورج ديوتا توکي پنهنجي سونهري چادر ۾ لپيٽي حسن ۽ محبت جي ديوي ڪري منهنجي سامهون آندو هو. هيئن ته هت گهگهه اوندهه آهي. پر، هيءُ پير جو وڻ ته ساڳيو آهي، ۽ هيءُ فانوس تنگڻ جو ڪلو به ته اڃان اتي لڳل آهي. ها، هيءَ ته ساڳي اسٽيشن آهي. پر اندرا، تون اڄ ڪٿي آهين؟ اڄ تون مون کي اسٽيشن تي ملڻ به نه آئين؟ شايد هن وقت تون بي خبريءَ جي هنج ۾ الوٽ آهين. اڄ مان پاڻ تنهنجي اڳيان سر ٽيڪڻ ايندس پر اسٽيشن جو بابو ڪٿي آهي! مون کان ٽڪيٽ ڪير وٺندو؟ شايد هو سمهيو پيو آهي! ها، هن کي سمهڻ ئي گهرجي. هن وقت رات جا چار وڳا آهن. هن مهل ڪير جا ڳندو هوندو؟

اُف، ڪهڙي نه سخت ٿڌ آهي. پارو چمي ويو آهي. اسٽيشن تي هوا ڪجهه گهٽ هئي پر ڳوٺ ڏانهن ويندڙ سٽڪ تي هوا شايد منهنجو انتظار ڪري رهي آهي. هيءَ سٽڪ اڳي کان ڪجهه بهتر پئي لڳي. شايد پاڪستان سرڪار جي مهرباني آهي! پر، هي ڪتو چور وڻي رهيو آهي؟ هن کي ته ڪلڻ گهرجي. هن کي ڪهڙي خبر ته مان پنهنجي دل جي ديويءَ جا درشن ڪرڻ لاءِ وڃي رهيو آهيان. منهنجي من جي مها راڻي! ديوي! منهنجي ساهه جو سرور، اندرا. منهنجو جيءُ جيئاريندڙ اندرا، منهنجي اندر جي اندرا، مان اچي رهيو آهيان. مان اچي رهيو آهيان. اميدن جا ڏيئا ٻارڻ، تنهنجي اڳيان سڀ ڪجهه قربان ڪرڻ لاءِ، توتان سڀ ڪجهه نچاور ڪرڻ لاءِ مان اچي رهيو آهيان. هي پيچرو شايد منهنجي ڳوٺ جو آهي. شايد چو! سچ پچ منهنجي ڳوٺ جوئي آهي. اوهو. هن پيچري تي ڪيترا نه ڪندا آهن. منهنجو چمپل به ته پوين پساهن ۾ آهي. ويچارو ڪيئن ڪنڊن سان ڪچندو.

گُڪڙ ٻانگ ڇو ڏيئي رهيا آهن؟ ڇا سونهاري سج جي سواري اچي رهي آهي؟ يقينن هو اچي رهيو آهي ۽ پوءِ هي بيوه جي ڏيئي جيان ٽيڪندڙ تارا موڪلائي ويندا. هي جهان به ته هڪ مسافر خانو آهي. جنهن ۾ هڪڙا اچن پيا ۽ ٻيا وڃن پيا. سج جا ڪرڻا ڪهڙا نه موهيندڙ آهن. ڪاش! ڪنهن بيوس جو بخت به هڪوار سونهاري سج جيان روشن ٿئي.

هن گهٽيءَ ۾ اڳ ڏاڍي رونق هوندي هئي. پر هيئن صرف هي ٻه مهاڻا سامهون اچي رهيا آهن. اٺن سالن ۾ ايترو فرق! ۽ سڀ جايون به ته سڪرات ۾ پيون آهن. هون! هن ڪوهه جو پاڻي به ته خراب ٿي ويو آهي. هي بڙ جو وڻ به ته سڪي ويو آهي. اندرا، هيءُ ساڳيو وڻ آهي جنهن تي پاڻ پئي پينگهه لڌندا هئاسون. تون سانوڻ جا ڳيچ ڳائيندي هئين ۽ مان جهومندو هوس. اندرا مان تو کان اهي گهڙيون وڻ اچي رهيو آهيان. مان تنهنجي ياد تازي ڪندس. هيءُ اسڪول به ته اجڙي ويو آهي!

اندرا، هن اسڪول ۾ تو ۽ مون ڪيئي سال گڏ پڙهيو آهي. ماستر صاحب جڏهن منهنجي هٿ تي بيد جي لڪڻ جي بارش ڪندو هو، تڏهن تنهنجي نرگس نيٽن ۾ پاڻي اچي ويندو هو. ۽ ڪڏهن ته تنهنجين اکين مان نار وهي نڪرندا هئا ۽ مان بيقرار ٿي ويندو هوس. ۽ جڏهن موڪل ملندي هئي تڏهن تون منهنجا مضبوط هٿ پنهنجن نازڪ هٿن ۾ ڪڍي ڏسندي هئين. ۽ آئين اکين سان مون تي هڪ نظر وجهي خاموش ٿي ويندي هئين. ۽ ٻئي ڏينهن باغ ۾ ويهاري ۽ سبق ياد ڪرائي پوءِ اسڪول وٺي ويندي هئين. اندرا اهي سهڻا سمان گذري ويا ۽ هينئر ٻئي يونيورسٽي ۾ پڙهنداسين. اندرا، مان توکي وٺڻ آيو آهيان، اندرا، تنهنجو پريمي تنهنجي پوڄا ڪرڻ آيو آهي. اندرا، هيءُ ساڳيو واه آهي جنهن جي ڪپ تي تون ۽ مان چانڊوڪين راتين ۾ سير ڪندا هئاسين ۽ هڪ رات مون توکي سير ڪندي چيو هو. ”اندرا منهنجا ٻه ڀڳوان آهن. هڪ مون کي پيدا ڪيو ۽ ٻيو مون کي جيارِي رهيو آهي.“

ڪجهه دير تون، منهنجو منهن حيرت وچان تڪيندي رهي هئين، ۽ پوءِ تو چيو هو، ”پريمي، اهي ڳالهيون پاپ آهن. اسان جو ڀڳوان هڪ آهي.“
 مون تهڪ ڏنو هو ۽ چيو هو، ”اندرا، جنهن ڀڳوان مون کي پيدا ڪيو آهي، ان کي مان ڏسي نٿو سگهان، پر، جيڪو ڀڳوان مون کي جيارِي رهيو آهي، تنهن کي ڏسي سگهان ٿو.“
 ”پريمي تون جيارڻ واري ڀڳوان کي ڏسي سگهين ٿو؟“
 ”ها اندرا! مان کيس ڏسي سگهان ٿو. هو منهنجي تمام ويجهو آهي.“
 مون تنهنجي حيرت ۾ اضافو ڪيو ۽ تو هيڏانهن مون ڏانهن نهاريندي پڇيو، ”پريمي! ڪٿي آهي تنهنجو ٻيو ڀڳوان؟“
 ”اندرا! منهنجو ٻيو ڀڳوان تون آهين.“

۽ تون شرمائجي وئين ۽ تنهنجي نازڪ ڳلن تي حيا جي ڳاڙهاڻ اچي وئي هئي ۽ تو آهستي مشڪندي چيو هو، ”ديوانا“. اندرا! تنهنجو ديوانو اڄ اچي رهيو آهي. تنهنجو پٽنگ اڄ اچي رهيو آهي. مان ديوانو آهيان. تنهنجي محبت ۾ ٿيل ديوانو، مون اڄ سال اڄ صديون سمجهي گذاريا آهن. مان غريب مسڪين مسلمان، چورو چنوهيس ۽ تنهنجي پيءُ مون کي پنهنجي اجهي ۾ کنيو. هن مون کي پڙهايو. هن جي محبت مون کي فرش کان عرش تي پهچايو. آخر مان بمبئي يونيورسٽي مان ڊگري وٺي آيس. ان ڏينهن تنهنجي خوشي جي ڪا به انتهائيه هئي. تون پنهنجين سهيلين کي ٽڙنڙ مُڪ سان ٻڌائي رهي هئين، ”پريمي ڊگري وٺي آيو آهي.“

پر مان پنهنجن خيالن ۾ گم هوس. مون توکي حاصل ڪرڻ ٿي چاهيو. پر اسان جي وچ ۾ سماج جي پٽ ۽ مذهب جو پهاڙ هو. پر مون توکي ٻڌايو هيو، ”اندرا! مان هي سماجي ٻنڌڻ توڙيندس. منهنجو ڪوبه مذهب ڪونه آهي ۽ نڪو تنهنجو ئي ڪو آهي. پاڻ صرف پيدا ڪرڻ ۽ مارڻ واري جا بنڊا آهيون. سماج جا نا! مان تو منجهه سمائجي ويندس، ۽ پنهنجي وجود کي فنا ڪري ڇڏيندس.“

هڪ ڏينهن اسان جي ڳوٺ ۾ انگريز مائي باپ آيا چونہ اچن. آخر هنن جي ئي تہ حکومت هئي. ۽ ڳوٺ جي جوانن کي فوج ۾ ڀرتي ٿيڻ جي تربيت ڏيڻ لڳا. ٻين کي ڏسندي مون بہ پنهنجو نالو ڏنو ۽ توکي دلاسا ڏيندي تہ جنگ ۾ ڪوبہ خطرو نہ آهي ۽ مان مھيني کن ۾ موٽي ايندس. هنن سان هليو ويس. مون کي هت پنهنجي ڊگري ڪم آئي ۽ هنن مون کي هڪ جڻي جونائب ڪپتان ڪري رکيو. اسان کي سخت محنت ڪرائي ويندي هئي. اسان جي تربيت شروع ٿي چڪي هئي. مھينو گذري ويو. مون کي تنهنجو خيال ستائڻ لڳو. سڄي ڏينهن جي سخت محنت کان پوءِ ٻيا سڀ جڏهن الوٽ هوندا هئا، تڏهن مان تنهنجي جدائي ۾ هنجون هاريندو هوس. ويھ ڏينهن ٻيا بہ گذري ويا. هڪ رات جنگ جي منحوس خبر ريڊئي تان نشر ٿي ۽ نار آبشار وانگي اُٿلي پيا. اسان کي هڪدم موڪل ڏني ويئي تہ اسان پنهنجن گهرن مان ٿي اچون. ۽ ٻئي ڏينهن مان تنهنجي اڳيان فوجي ڊريس ۾ بيٺو هوس ۽ تو مون کي آبدار اکين سان ڏسي هڪدم منهنجي سيني تي سر رکي سڌڪا ڀرڻ شروع ڪيا. مون توکي دلداري ڏيندي چيو هو ”اندرا! تون منهنجي جيءَ جو جيارو زنده آھين تہ پوءِ مان مري نٿو سگهان.“

”پريمي مان توکانسواءِ جالي نہ سگھندس!“

”چري!“ مون تنهنجا ڳوڙها پنهنجي رومال سان اڳھيا هئا ۽ چيو هو ”مان جلد موٽي ايندس.“
تو پنهنجي پيءُ کي ڏسي ڊوڙي وڃي هن جي سيني سان لڳين ۽ سڌڪا ڀريندي چيو هيءُ
”دادا! ... هن کي روڪيو.“

۽ دادا جي اکين ۾ بہ پاڻي ڀرجي آيو هو. پر ضبط ڪري هن چيو هو ”پٽ! هيءُ ديس جي شيوا ڪرڻ وڃي رهيو آهي.“

توهان ٻئي مون کي اسٽيشن تائين ڇڏڻ آيا هئا. گاڏي آئي، ۽ مان دادا سان پاڪر پاڻي مليس. هن جي اکين مان بہ لڙڪ وهي نڪتا ۽ مون پاڻ تي ضبط ڪندي چيو هو ”دادا! مان جلد موٽندس.“
۽ جڏهن مان تنهنجي ويجهو آيس. تڏهن تون هڪدم ڊوڙي اچي منهنجي سيني سان لڳينءَ.
”پريمي! مان مري ويندس.“

تنهنجي انهن اڪرن منهنجي نيٽن جي نار جا بند کولي ڇڏيا. مون توکي پنهنجي مضبوط سيني سان لڳايو. تووري چيو هو ”پريمي! مان تنهنجو انتظار ڪندس.“

منهنجي ڳوڙهن جي رفتار ۾ واڌ اچي وئي. اسان کي ان حال ۾ پسي سڀ هڪ ٻئي جو منهن تڪي رهيا هئا ۽ دادا حيران هو. ڇڻ کيس ڪجهہ سمجھہ ۾ نہ پئي آيو. گاڏيءَ سيٽي وڃائي ۽ ... ۽ مون توکي، آهستي پنهنجي سيني کان الڳ ڪيو. ۽ رائيفل ڪلهي تي اٽڪائي تڪڙو تڪڙو وڃي گاڏي ۾ وينس. مان توکان دور هليو ويس. دور... تمام دور فرانس.... ۽ جرمنيءَ جي ميدانن ڏانهن. مون کي پڪ هئي تہ مان نہ مرنديس. چوجو منهنجو جيارڻ وارو ڀڳوان اڃان زنده هو. مان لڙيس ۽ بي جگريءَ سان لڙيس. هڪ ڏينهن اسين پيش قدمي ڪري رهيا هئاسين تہ دشمن جي هوائي جهازن اسان تي حملو ڪيو. اسان جون ٽئڪون تباه ٿي ويون. اسان جون موٽرون، جپيون گم ٿي ويون. چئن سالن جي عرصي ۾ پهريون ڀيرو مون موت جي اوندهي گهر ڏانهن وڪ وڌائي. پر جڏهن منهنجي

اک کلي ته پنهنجي ڀرسان هڪ نرس کي بيٺل ڏٺم. هوءَ مشڪي رهي هئي. مون اٿڻ جي ڪوشش ڪندي پڇيو. ”نرس! منهنجي رائيڻفل...“

هن مون کي سمهاريندي چيو. ”توهين زخمي آهيو... ۽“
 ”۽ ڇا؟“

”جرمن هارايو آهي. جنگ ختم ٿي آهي.“ نرس مون کي ليتائيندي چيو. ”توهان کي هفتي کان پوءِ گهر ويڃڻ جي موڪل ملندي.“

مان حسرت ڀرين نظرن سان پنهنجي پٿين ٻڌل ٻانهن کي ڏسڻ لڳس. ڪاش! اهو زخم نه هجي ها! ڪاش!

ڊاڪٽر اهڙي ايجاد ڪن ها جو اهو زخم ڪلاڪن ۾ نه، منٽن ۾ نه بلڪ سيڪنڊن ۾ ڀرجي وڃي ها، ۽ مان، ۽ مان تووٽ اڏامي اچان.

مون نرس کي چيو ته هوءَ توکي خط لکي. ۽ پوءِ جڏهن مان اسٽيشن تي پهتس ته تون ڀرپرو هڪ بئنج جي ڀر ۾ بيٺي هئين، ۽ دادا هڪ هڪ گاڏو ڏسي رهيو هو. هن مون کي ڏٺو پر سڃاتو ڪين. چو جو منهنجي مٿي ۽ نراڙ تي پٿيون ٻڌل هيون ۽ هڪ ٻانهن به زخمي هئي. مان چپ چاپ گاڏيءَ مان لٽس ۽ تنهنجي سامهون اچي بيهي رهيس. ڪجهه دير تو مون ڏانهن ڏٺو. تنهنجي اکين مون کي سڃاڻڻ لاءِ ڪجهه مهلت ٿي گهري. تنهنجيءَ دل شايد هڪدم چيو ”اهو ئي ته آهي منهنجو پريمي! ديوانو!“

تون اٿي بيٺين، ۽ مون ٻانهن ڪوليون. تون ڊوڙي اچي منهنجي ڇاتي سان لڳين. تنهنجي نيٽن جا نار وهي نڪتا. زخمي ٻانهن منهنجي ڳلي سان لڙڪيل هئي. مون ٻئي هٿ سان تنهنجو منهن مٿي ڪيو. ”اندرا! مان اچي ويس نه!“

”پريمي!“ خوشي وچان تون وڌيڪ ڪجهه ٻولي ڪين سگهين.
 ”اندرا! مان تنهنجي لاءِ جيئرو رهيس.“

ايتري ۾ دادا آيو ۽ مان هن سان مليس. ”گل ڪٿي آهن؟“ دادا پڇيو.

تو منهنجي ڳچيءَ ۾ گلن جا هار وڌا جن جي سرهاڻ مان هيٺ به محسوس ڪري رهيو آهيان. هڪوار وري اسان جي دنيا ۾ خوشيءَ جا ڳيچ هئا. پر اها بهار جي مند به ٻن ڏينهن جي هئي. قسمت کي ڪجهه ٻيو منظور هو. اندرا! آخر اهو ڏينهن اچي ويو جنهن ڏينهن لاءِ... مهاڻا گانڌي ورت رکيا، جيل ڪاتيا.

اندرا، تون ان ڏينهن ڪيتري نه خوش نظر اچي رهي هئين. تو آزادي جا ڏيڻا روشن ڪيا. خوشيءَ جا ڳيچ ڳايا. پر توکي ڪهڙي خبر ته آزاديءَ جو بچ معصومن ۽ بي گناهن جي رت سان پوکيو ويندو. تو پڇيو هو. ”پريمي! هيٺ ته اسان آزاد آهيون. هيٺ ته اسان کي ڪنهن جي غلامي ڪڍڻي ڪانه پوندي؟“

”اندرا، اسين اڃا به غلام آهيون، غلام آهيون هن پاڙن کاڌل سماج جا.“

تون منهنجون ڳالهون ٻڌي تهڪ ڏنو هو ۽ چيو هو. ”ديوانا“

ٻئي ڏينهن صبح جو اسان جي گهر جو در ڪٽڪيو ۽ مون تنهنجي دل ڌاريندڙ چيخ ٻڌي. مان پيرين اگهاڙو ٻاهر نڪري آيس. منهنجي حيرت جي حد نه رهي، جڏهن مون پري مڙس جي پٽ ۽ سندس ساٿي جي هٿ ۾ خنجر ڏٺا. هو توکي ڏمڪائي رهيا هئا. مان هڪدم اندر ڪمري ۾ گهڙي آيس. بي مهل جڏهن ٻاهر آيس ته منهنجي هٿ ۾ اها رائيفل هئي جنهن سان مون سوين نازي جهنم ڏانهن رمندا ڪيا هئا.

هيئن به ٻه ڏسٽا وائسٽا بدمعاش منهنجي سامهون بيٺا هئا. مون ڪجهه ڪچڙ ڪانسواءِ رائيفل جو گهوڙو دٻايو. هو ٻئي اسان جي اڱڻ ۾ لڇڻ لڳا. توتي خوف جو غلبو ٿي ويو. ”پريمي تو هي ڇا ڪيو.“

”اندرا، اها انهن جي سزا هئي.“

ويرو بعد شهر ۾ اها ڳالهه هلي ويئي ته مون دلاور جو خون ڪيو هو. شام جو مان پوليس جي حراست هيٺ هوس. تنهنجي اکين مان آب جاري هو. مون چيو هو ”اندرا مان حق تي آهيان، ۽ هميشه سچ جي ئي فتح ٿيندي آهي.“

دادا مون کي بچائڻ جي ڪوشش ۾ وسان ڪين گهٽايو. مون تي ڪيس هليو. تون هر شنوائي تي ڪورٽ ۾ ايندي هئينءَ، تنهنجي منهن تي ڏک جا پاڇولا پڌرا هوندا هئا. تنهنجي نرم ۽ نازڪ ٻانهن ۾ چوڙيون به ڪونه هونديون هيون. جڏهن ڪيس جي شنوائي هلي ته منهنجون فوجي خدمتون نظر انداز نه ڪيون ويون. مون کي ڏهه سال سخت پورهئي سان سزا ملي. ۽ تنهنجي مٿان غم جو پهاڙ ڪري پيو. اندرا، جيل وڃڻ کان اڳ مون توسان آخري ملاقات ڪئي هئي ۽ تنهنجا آخري جملا اڃا تائين منهنجي ڪنن ۾ گونجي رهيا آهن. ”پريمي! تو دنيا جا بندڙ توڙڻ ٿي چاهيا. پر دنيا هر دفعي توکي پنهنجي لوهي چنبي ۾ قابو ڪري ورتو. تو مون کي حاصل ڪرڻ چاهيو پر دنيا پاڻ پنهي کي جدا ڪري ڇڏيو. اسان جا خواب اڏورا رهجي ويا. منهنجو اميدن جو باغ برباد ٿي ويو. پريمي تنهنجي ڀڳوان کي توکان جدا ڪيو پيو وڃي. پر تون ڪوبه افسوس نه ڪر. اسان جا روح مليا پيا آهن. قالب نه مليا ته ڇا ٿيو! پريمي مان تنهنجو انتظار ڪندس... مان تنهنجو... انتظار...“

تون سڌڪا ڀرڻ لڳينءَ. توکي ڳوڙها ڳاڙيندي ڏسي مان بي قرار ٿي ويس. مون پنهنجو مٿو لوهه جي شيخن سان ٽڪرائڻ ٿي گهريو. پر مان مجبور هوس. مون توکي دلداري ڏني هئي، ”اندرا! هي ڏهه سال اکبوت ۾ گذري ويندا. اندرا مون جڏهن پهريون ڀيرو توکي حاصل ڪرڻ ٿي چاهيو ته سماج جي بيڪاريت اسان جي وچ ۾ آئي. ٻيو دفعو مون جڏهن توکي حاصل ڪرڻ ٿي گهريو تڏهن تقدير مون کي جنگ جا ميدان ڏيکاريا، ۽ مان اتان به بچي آيس. مون موت کي شڪست ڏني! ها موت کي! ان موت کي جو ٻار کي يتيم ڪري ٿو پيٽ کان ڀڄا ڦري ٿو. پئي ڪان پٽ ڪسي ٿو. پر تنهنجي پريمي کي تو کان جدا ڪري نه سگهيو. اندرا، مون توکي وري حاصل ڪرڻ گهريو... ۽ پوءِ ڇا ٿيو؟ اهو تنهنجي اڳيان آهي. اندرا! تون منهنجو انتظار ڪجانءِ.“

گذڙائيءَ جو وقت ختم ٿيو ۽ تون مون کان جدا ڪيئي وئين. ۽ تنهنجي هلڪي چيخ هوا ۾ گونجي ويئي.

اندرا مون جيل ۾ پهرن جا پهر جنڊ هلايو آهي. جڏهن منهنجي هٿن ۾ لقون پئجي وينديون هيون تڏهن مان تنهنجي ياد ۾ بيقرار ٿي ويندو هوس. ڪاش! تون مون کي ان حالت ۾ ڏسين ها! جڏهن ڏينهن جي سخت محنت بعد سڀ قيدي پنهنجي اونداهين ڪوئين ۾ گهڙندا هئا ۽ پوءِ بيخبر ٿي سمهي رهندا هئا، ڇڻ دنيا سان سڀ ناتا ٽوڙي ڇڏيندا هئا. تڏهن مان تنهنجي ياد ۾ پيو لڇندو پڇندو هوس.

اندرا مون کي ٻه سال معافي ملي آهي. ها ٻه سال مون تي احسان ڪيو ويو آهي! مون شايد ڪنهن فرشتي جو خون ڪيو هو. دلاور واچوڙو بنجي منهنجي ٻرندڙ ڏيئي کي وسائڻ آيو هو. منهنجي ڀڳوان کي ختم ڪرڻ آيو هو. پر ڪيس ڪهڙي خبر ته ڀڳوان جو پوڄاري اڃا زنده آهي. مون هن کي موت جي اونداهي غار ۾ اچي ڇڏيو. هاڻ هو اسان کي ستائي نه سگهندو. ڪنهن جي به ڀڳوان کي ڇهي نه سگهندو. اندرا توکي ياد آهي، ته دلاور مون کي ڇا چوندو هو؟ چوندو هو اندرا هندو ۽ تون مسلمان آهين. توهان جي محبت اڃائي آهي!

ڪاش! هو بيوقوف انسان زنده هجي ها ته مان ڪيس ٻڌايان ها ته منهنجو ڪوبه مذهب نه آهي، ۽ نه ئي اندرا ڪنهن مذهب جي پوڄارڻ آهي. اسين ته انسان آهيون ... صرف انسان فقط انسان. اندرا کي منهنجي لاءِ ۽ مون کي اندرا لاءِ پيدا ڪيو ويو آهي. اندرا، تون منهنجي آهين، منهنجو روح، منهنجي جان آهين. منهنجي اندرا، دنيا مون کي ديوانو سڏي ٿي. چوڌري چوي پيو تنهنجي اندرا مري ويئي! چريو! بي عقل! ڪيس ڪهڙي خبر ته ڀڳوان ڪڏهن به نه مرنڊو آهي! اندرا، تون به ڪڏهن نه مرندينءَ ... منهنجي محبت جي گرمي توکي هميشه زنده رکندي، ها هميشه لاءِ.

اندرا! اندرا، هي مان ڇا ڏسي رهيو آهيان؟ اسان جي گهر جا ڪنڊر، جتي تو ۽ مون پنهنجو ننڍپڻ گذاريو آهي. مان ته توسان ملڻ آيو هوس. اندرا، مان توکي پنهنجي بنائڻ آيو هيس. مان سماج کي شڪست ڏيڻ آيو آهيان. تون منهنجي مدد ڪر. اندرا، ڇا سچ پچ تون مري؟ نه ... نه، ڪڏهن به نه. منهنجي محبت اڃان زنده آهي. اندرا، ڇا تون قسمت جي رڻ پٽ ۾ رلي ويئينءَ؟ اندرا! اندرا! پنهنجي پتنگ کي جواب ڏي. اندرا، اندرا مان موٽي آيو آهيان. تنهنجو پريمي! ڏس منهنجي قميص به ڦاٽي پئي آهي. تون ٿوپو به نه ڏيئي ڏيندينءَ؟ اندرا، منهنجا پريشان وارا ڏس. منهنجي اکين جي چوگرد ڪهڙا نه دردناڪ حلقا پئجي ويا آهن. ڇا اڄ منهنجي حالت تي ڪوبه رحم نه ڪائيندو؟ اندرا، خدا جي واسطي منهنجي مسڪين حالت تي رحم ڪاءُ اندرا! ڇا سچ پچ تون موت جي اونداهين غار ۾ پٽڪي رهي آهين؟ اندرا! پياري اندرا! منهنجي منڙي اندرا! جي اهو سچ آهي. ته پوءِ مان موت جي پُٺ وٺندس. دنيا جي ڪنڊ ڪڙچ ۾ هن جي ڳولا ڪندس. اندرا! جي مان ان ۾ به ڪامياب نه ٿيس ته پوءِ مان توکي سمنڊ ۾ ۽ آسمانن تي تلاش ڪندس. اندرا، مان تنهنجي محبت ۾ ديوانو ٿي ويندس. مان چريو آهيان، مان ديوانو آهيان، اندرا ... اڄ کان پوءِ ماڻهو مون کي تنهنجو مڃن سڏيندا. ♦

آتم ڪٿا

منهنجي سوچ، سمجھ، اعتبارن ۽ آگاهيءَ جي پائدار پيڙھ جو پهريون پٿر رتن تلاءَ گورنمينٽ پرائمري اسڪول ڪراچيءَ ۾ پيو هو. ابتر حالتن هٿان گذريل پنجھٺ سالن ۾ رتن تلاءَ اسڪول پنهنجي سونھن سوييا وڃائي ويٺو آھي. منهنجي لاءِ ڪرشمي کان گھٽ ناھي جو تنگ نظر ۽ تعصبي معاشري ۾ رتن تلاءَ اسڪول جو مونوگرام ٻاھرين اٿاھين پٽ تي اُپريل Emboss ۾ تہ رنگي ٻن جھنڊن ۽ وچ ۾ مھاتما گانڌيءَ جو چرخو اڄ بہ موجود آھي. روزانو 1942 کان 1946 تائين، انگريزن جو جھنڊو نہ، پر تہ رنگو جھنڊو چاڙھي، رابندر نات ٽيگور جو ترانو جن من گن، ۽ اقبال جو ترانو سارے جہاں سے اچھا ہندوستان ہمارا ڳائي ڏينھن جو آغاز ڪيو ويندو هو. تڏھن هڪ ننڍڙي ذهن کي تعصبن کان مڪتي ملي رھي هئي.

امر جليل